

2021/2 • XXVIII. évf. 2. szám

Ára: 600 Ft

FOLK MAGAZIN

A TARTALOMBÓL:

5. Búcsú – Czilika György „Gyuszi”
Henics Tamás
6. MAGTÁR – Bálint-Fecske Emese versei
8. Beszélgetés Ágoston Bélával
Dömötör Endre
10. TALLÓZÓ Kis magyar néprajz...
A hét napjai; A mágia eszközei
Pócs Éva:
P. VAS JÁNOS ROVATA
12. A gyimesi csángó primások
játéktechnikája – I. rész
Mihó Attila (fotó: Kása Béla)
16. A legújabb jázsági kiadványok
Juhász Katalin
18. Ízelítő a Kács-félsziget népzenejéből
Nagy Mari és Vidák István
20. A MOLDAVI CSÁNGÓMAGYAROKRÓL
Halottas szokások Lészpeden
HALÁSZ PÉTER SOROZATA
26. Búcsú dr. Gerzanics Magdolnától
Kóka Rozália
26. Elhunyt Almási István (1934–2021)
27. Dr. Paksa Katalin (1944 –2021)
Matyovszky Márta
28. BUKOVINAI ÉLETKÉPEK
Lőrincz Gergely írásai és rajzai
KÓKA ROZÁLIA ROVATA
30. A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN
Küldetésben – Rudolf László (I. rész)
KÓKA ROZÁLIA SOROZATA
34. Balkezes erdélyi falusi vonós
muzsikusok
Árendás Péter
38. Beszélgetés Kelemen Lászlóval
Csinta Samu
42. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
Az étkezés mint rítus
Juhász Katalin
46. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

Gizi néni emlékére

Pulika Jánosné Tankó Gizella (1933–2021)

„Édes jó Istenem, segélj meg a mai szent napra es!” – eképpen fohászzkodott minden reggel Pulika Jánosné Tankó Gizella, egy gyimesi katolikus magyar asszony, a Népművészet Mestere, mindenki „Gizi mómája”.

Gyermekkori emlékeim visszatérő alakja volt ő, a mindig mosolygós, kedveséget és jóságot sugárzó asszony, aki fáradtságot nem ismerve gardonos-énekesként szolgáltatva a muzsikát a Gyimesek völgyében. Szűk három évtizeden keresztül hallgathattam sajátos gardonjátékát, tanulhattam népdalait, figyelhettem meg kellemes megjelenését a Gyimesi Táncbör, a csikszeredai Erdélyi Primások Találkozója és más zenés és táncos alkalmak során. Közvetlen személyisége lévén mindig volt egy jó szava, egy biztató kézszorítása, amiben sokan részesülhettünk és amiből merítkeztünk. Életének egyes részletei unokájával, Piroskával beszélgetve mutatkoztak meg számomra is.

Tankó Gizella egy gyimesbükki gazdálkodó család gyermekeként látta meg a napvilágot az Orodik havasánál, 1933. június 17-én. Kicsit cseperedve a családi gazdaság és a ház körüli teendők töltötték ki minden napjait. Miközben örizte a juhokat, gyakran énekléssel ütötte el az időt, szerette a zenét.

Fiatal leányként több alkalommal is elszökött a környéken megrendezett táncalkalmakra. Egy gyimesbükki serketánc során ismerkedett meg Pulika János primással, aki a fiataloknak húzta a talpalávalót. Gizi és János hamar megszerették egymást, de a közöttük lévő tízéves korszak különbség, valamint a lány tizenéves kora miatt a zenész nem kérhette meg a szülőktől a kezét. Gyimesi szokás szerint János – egy második serketánc alkalmával – 1949-ben elszöktette Gizit, aki ezt követően egy ideig nem látogatott haza, mert a szöktetés a szülők részéről haraggal járt. Ők nem gondolták, hogy János komolyan fogja venni a kapcsolatot. Azt hitték, hogy zenészember lévén – mivel sokat jár multságokba – megismer más kedvére való, s Gizit szegyenben hagyja, de amikor észrevették, hogy ilyesmiről szó sincs, akkor megnyugodtak és nagyon megszerették leendő vejüket.

Az ifjú pár Gyimesközéplokon kezdte el közös életét János szüleiével egy fedél alatt. 1950 májusában megszületett első gyermekük, akit az évek során még hárman követtek. Az ekkor már Pulika Jánosné Tankó Gizella huszonegy éves korára három fiú és egy

leány édesanyja lett. Anyósa nagyon óvta őt fiatal anyaságának éveitől, kímélte a munkától és az erőlködéstől, nehogy valami baja essék.

Pulika János csak a muzsikálásból élt. Amíg felesége nem tanult meg – ahogy nálunk mondják – gardonyozni, addig édesestvéreinek valamelyike, Zerkula Jánosné Fikó Regina vagy Csekme Lászlóné Pulika Anna kísérte a multságokban. Sógorasszonyai segítették Gizit a gardontanulásban, akinek bár családjában nem voltak zenészek, mégis nagyon szeretett játszani a hangszeren. Harmincéves elmúlt, amikor elkezdett járni János bácsival muzsikálni mint gardonyostársa. Első hosszú, lakodalmi gardonyozása során sírva fakadt és azt mondta Jánosnak, hogy szálljon le a zenészpadról, s ne húzzon többet, mert nem bírja tovább ütni, hólyagos lett a keze, tenyere. Később aztán sose panaszkodott, hozzáerősödött a nagy állóképességet kívánó hangszerjátékhoz.

Régen minden vasárnap volt zenélési alkalom. Ahogy az emberek kijöttek a miséről, valahol már szólt a muzsika. Pulika János és felesége kedvelt és keresett zenészei voltak a bálloknak, különböző kalákáknak, lakodalmaknak, keresztelőknek, multságoknak. Gyimesközéplokon kívül gyakran muzsikáltak Sötétpatakon, Lóvészen, Gyimesbükkön és Hidegségen is. Gyimesen kí-

Címlap: Zerkula János és Fikó Regina – fotó: Kása Béla (1995)

Belső borító: Pulika János és Tankó Gizella – fotó: Endrődi Péter (1987)

Zerkula János, Pulika János és Tankó Gizella – fotó: Endrődi Péter (1987)

vül nem nagyon jártak. A hegedős-gardonos házaspár a család számára jó jövedelmet biztosított, viszont ezért sokat is kellett menni. Ilyenkor Gizi anyósáék rendezték a gyermekeket és a gazdaságot. Nagybőjt idején nem voltak zenés multságok. Néha még ősszel is kimaradtak a muzsikálások, így ilyenkor keresetük sem volt. Ezeket az időszakokat a háztartás körüli tevékenységgel töltötték, a megtermeltékből éltek.

A jó zenészt megbecsülte a közösség. Lehetőség szerint jól is fizettek a szolgáltatásért. Egy-egy lakodalom végigmuzsikálása után annyit kaptak fizetségül, hogy – az elmondások alapján – a pénzből másnap mehetek, s megvehették a legdrágább tehenet. Általában a gardony bélből készült húrjai közé is szúrtak pénzt a multságokban. Gizi ezekből a ráadásokból varratta a szép ruháit, kosztümjeit. Adott a megjelenésére.

Amikor egy nagyobb, módosabb gazda gyermeke megnősült, akkor mindig három-négy prímást fogadott a család. Ilyen alkalmakkor, valamint szilveszteri, újévi bállok során gyakran muzsikáltak együtt többen is, ki-ki a maga gardonosával. Ezen kívül legtöbbször ketten szolgáltatták a talpalávalót, néha kiegészülve más hegedűsökkel, de ha így is alakult, alapvetően egy gardonos kísérte a muzsikát. Gizi néni Pulika Jánoson kívül több meghatározó gyimesi prímáségyéniség mellett is gardonyozott, mint például ifj. Halmágyi Mihály

„Pulika”, Zerkula János, „Gömbő Jani”, Antal Zoltán „Finác”, Tímár Viktor „Trifán”, Mihók Mihály „Buhai Misi”, Szöcs „Mojzsi” Gábor. A fiatalabb zenészgenerációval, a Zerkula Zenekar tagjaival, Molnár Szabolccsal és más revival muzsikusokkal is szívesen játszott együtt.

Gizi néni mélyen vallásos asszonyként élte életét. Három unokájából kettőt ebben a szellemiségben ő nevelt fel. „Az én édesapám – télen olyan nagy hideg nem tudott lenni – [...] levette a kucsáját s keresztet vetett: »Édes jó Istenem, segélj meg a mai szent napra es!« De most nem hallok senkitől, s én elmondom. Há most hova lett el az a beszéd? Há hogy gondolják, hogy szerencse legyen? Hanem aztán, ha valami nem sikerül, akkor szedik le az eget, úgy kárinkodnak. S akkor úgy fáj a szívem, hogy elmenyek, s elbúvok, s kisérom magamat. Azt mondta a pap bácsi, ha valakit hallasz, hogy kárinkodik, monddad, hogy: »Elhagyott Anya, könnyörögi érettünk, hálátlan szívektől megszorított Anya, könnyörögi érettünk! Ha hallottad, te es úgy kárhozol, mint ő, heába, hogy nem szóltad ki, mert hallottad.«”

Rendszeres templomba járóként Vincze Zoltán filmjében kiemelte: „Ha nem mentem el azon a nap a misére, semmi látszatja a munkámnak, érzem! Ha elmenyek, haladok. Eszembe jut ez es, az es. Egyhamar elvégzem. Érzem, hogy a Szűzanya minden lépten-nyomon segít!”

Szent Péter-Szent Pálkor minden évben elment a keresztaljával a gyimesbükki búcsúra. Ha tehetette, akkor a csíksomlyói pünkösdi búcsú keresztaljához is csatlakozott. „Szombaton reggel Felsőlokról 5-kor indultunk, olyan is volt, hogy 4-kor. Szép ének-

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől
telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042
E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, http://www.afolk.hu

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

szóval, Mária-énekekkel, azokkal mentünk végig. Reggel, fél kilencre ott voltunk. Akkor voltunk betegek lelkileg, mikor le volt tiltva, hogy nem tudtunk menni, de akkor is elmentünk. Dugva is elmentünk, hogy lássuk meg a Szűzanyát! Volt vagy két esztendőbe úgy, hogy örökké a kalibánál kellett legyek. Becsület Istenemre mondom, hogy végig egyet sírtam. Tudtam, hogy most vannak a misék. Aztán kistartam jól magamot s akkor egy kicsit megkönnyebbültem, de olyan rossz volt a szívem. Mit ér nekem az életem, ha én itt kell töltsen s nem tudok Somlyóra menni? Ej, gondoltam magamba, hogy elrepülök innen, de nem tudtam, mert nem lehetett a munkát se hagyni. Az es olyan dolog, hogy az állatnak nem lehet hazudni. Muszáj megcsinálni azt es!”

Élete során a Szűzanyába vetett erős hitte segítette át azon a sok veszteségen, ami őt érte. 1989-ben meghalt férje, Pulika János, aki egy foghúzás után maradt gyulladás elhanyagolása következtében hunyt el. Őt követte harmincöt éves korában legkisebbik fia, majd az idő múlásával szerre temette el másik két fiát is.

János bácsi halálával egy időre megszűntek a zenélések, így Gizi néni kénytelen volt megválni ura hegedűjétől és a maga gardonjától. A későbbi muzsikálásukhoz Hidegségen csináltatott egy új hangszert, amelyet a családja mai napig őriz, de gardonjátékának továbbéltetésére még egyikük sem kapott kedvet. Technikáját sokan eltanulhatták és elleshették az érdeklődők a gyimesi táncáborokban, a borospataki skanzen táncalkalmain, a Csíkszeredában minden évben megszervezett Erdélyi Prímások Találkozásán, valamint azokon a felvételeken, amelyekeken megörökítették Pulika Gizella gardonozását és az általa énekelt gyimesi népdalokat egyaránt. 2009-ben Népművészeti Mestere díjjal tüntették ki gardonjátékáért és énektudásáért.

2020 októberében kezdett gyengélkedni, a lábaira panaszkodott, majd ágynak esett. Utolsó napjaiban emlékezete és képzelőereje segítségével újra bejárta gyermekkorának és fiatalságának helyszíneit, visszatekintett életére. Halála előtt a pap a régi szokás szerint meglátogatta, majd biztatta, hogy kelljen fel, üsse meg a gardonyt, de Gizi néni már nem tudott felkelni. Életének nyolcvanhetedik évében, 2021. február 1-én virradóra megtért Teremtőjéhez.

Ragyogásának, állandó jókedvének titka az élni akarás volt. Szerette az életet, túl tudott lépni a sok bánaton. Boldogsággal töltötte el, ha hívták muzsikálni és zenélhetett.

Mindig azt mondta, hogy ha újrakezdené az életét, akkor is mindent úgy csinálna, ahogy az volt. Nem bánt meg semmit.

András Orsolya

Búcsú a legkékszeműbb prímástól

Czilika György „Gyuszi” (1958–2021)

Barátom, Gyuszi!

Sajnos, tudni lehetett, hogy készülödsz, becsuktad a hegedűtokodat, és elindultál egy nagy küzdelem színterére, ahol életed megszokott küzdelmeinél sokkal fájdalmasabb és embert próbálóbb kihívások várnak. Vitted ezeknek a kihívásoknak a terhét hősiessé, a Tőled megszokott szűkszavúsággal, hivatkozásokról, panaszoktól mentesen, míg elhatalmasodott a kihívó akarata.

Tudom, hogy emlékszel közelebbi megismerkedésünkre, mert sokszor felemlgetted. Mérében történt egy juhmérés alkalomból, amikor Te voltál megfogadva prímásként és a szombati kihajtáskor nem akadt brácsos a többiek elfoglaltsága miatt. Előző este láttál muzsikálni és azt mondtad: „Gyere, fiú, ne törődj, csak állj itt melletttem és csináld!”. Nem nagyon tudtam aludni az izgalomtól, fel sem tudtam fogni a feladatot. Aztán olyan nyugalmat sugároztál, olyan kedvességet, hogy mire beértünk a juhokkal a faluba, már többé tetteél, mint aki addig voltam. Megisméltődött aztán közös muzsikálásunk egy másik alkalommal is, amikor a válaszüti Bánffy-kastélyban kellett melléd állnom, mert a többiek lakodalmat muzsikáltak, én pedig éppen kéznél voltam. Akkor már bizalommal vittél magaddal, attól fogva már ke-restük egymást minden alkalomkor, amikor valahol muzsikáltak és találkoztunk. Szerencsére sokszor.

Kedveltem a sallangmentes, csendes viselkedésedet, a mindig fehér inges és kalapos,

elegáns megjelenésedet, a pálinkának időben nemet mondani tudásodat. Tudtad és büszkén tartottad magad ehhez. Tisztelt ezért a környezeted szerte Kalotaszegen, de mindenütt, ahol megfordultál. Nem voltál mellőzött, de sokszor éreztem méltatlannak, hogy nem irányult Feléd az a figyelem, amit megérdemeltél volna a Veled egyidőben működő prímásokhoz hasonlóan. De soha nem hallottam Tőled a panasz szavát. Egyszerűen tetted a dolgodat, ahogyan jónak és szépnek találtad.

Nagy öröm volt mindannyiunk számára, amikor 2018-ban végre eljutottál a Ladikos Fesztiválra is Mecsérre. Rég vártuk és sikerült. De Bécsben is vendégül láthatunk szintén örvendésünkre. Nagyon szerettek kalotaszegi zenész kollégáid is egytől-egyig. Ennek volt nagyon meghatározó mozzanata, amikor idén februárban, tudván, hogy nagyon gyengélkedsz már, meglátogattak egeresi otthonodban. Ekkor készültek Rólad talán az utolsó fényképek.

Nagy úrt hagysz magad után, hisz' egy nagy dinasztia, a bogártelki Czilikák nagy tagja voltál, aki egy konzervatóriumot végzett nagyszerű klasszikus zenészt is adott a zene világának, fiad személyében. Különleges és nem mindig a legkönnyebb dallamváltásaid, jellegzetes „czilikás” díszítéseitek velünk maradnak, mint ahogyan emléked, kedves, kékszemű, tiszta tekinteted, példás emberséged is.

Nyugodj békében, Gyuszi!

Tisztelőid és barátaid nevében:

Henics Tamás

BÁLINT-FECSKE EMESE VERSEI

NÉMA SZAVAK

Kimondatlan, fűrtben lógnak a szavak,
Az elszáradt ágak, kín harmatcseppet sírnak,
A némaság köde belepte a tájat,
Nincs ki letörölje fájó könnyeit.

Elszáradt, fájdalomtól összegörnyedt szirmok,
Kifakult színeik után zokognak,
A fák búcsút intő leveleik után nyúlnak,
Fagyos éjszaka oson át az árva réteken.

Egy magányos lélek ül a dér áztatta padon,
Szerelmes múltjában turkál a vasfogú idő,
Vészharangját kongatja lomhán, mégis némán,
Ő pedig kortyolgatja tovább búfelejtő vizét.

Aztán megérkezik lassan a pislogó hajnal,
Végigrohan az álmaiban ringó réteken,
S végül megáll a tisztás széli padnál,
Ahol egy angyal sír egy fagyos hókupac felett.

MAGÁNY

A szelek szárnyán hullámszik a vágy,
Messzire repíti, talán vissza sem talál,
Álmok tengerében libeg az ágy,
Emlékek közt matat, múltat bugyolál.
Didereg a lélek a sivatag homokján,
Szemcséssel babrál, várat eszkábál,
Meglíbben a szellő, összedől a vár,
Homokba markoltál született magány.

VÍVÓDÁS

A kimondatlan sziklaszavak árkot vésnek néha,
Vérpatakban zúdul alá, fájdalmas tajtékja,
Lelket maró savas eső az őszintétlen visszhang,
Lemarja az ötméteres páncélt is, ha úgy van.

Fájdalmas néha a való, még ha ártatlannak tűnt is,
Százszorosan marja lelkem bármennyire kicsi is,
Másra terelt csodálat óriásinak ható,
Lelkemen e folt beégett, soha le nem mosható.

Úgy érzem, hogy néha belülről felemészt a tűz,
Fájdalmam, mi mindig kísért, sokszor magányomba űz,
Szürke valóm kicsinysége egérbőrbe dönt
Világ igazságtalansága az, ami megöl.

Eltűnök egyszer e földről, hamvaimba kap a szél,
Lelkem húrjait sem tépkedheti senki többé szét,
S megnyugszik majd sajtó lelkem, ha szelek szárnyán,
Majdcsak egyszer megnyugodni haza visszatér.

KEDVESEM

Mikor értem nyúltál csendben,
Még törött szárnyaim kerestem,
Lelkem életre kelt, rebbent,
Szívem kivirágzott menten,
Első csókod elvarázsolt,
S e varázs ringat ölében,
Mint anya gyermekét méhében.
Körbe vesz a misztikum,
S most is őrzi lelkemet,
Mely öledben megpihen,
Mint kismadár a fészkekben,
Otthonában, csendesesen.
Hol is lennék nélküled most,
Ha kezemet nem fognád ott,
Tán' meg se lennék,
Önmagamban tántorognék,
Keresném a szívem kulcsát,
S bánatomnak a mély kútját,
Mely azóta kiszáradt már,
Könnyeim is felszárítád,
És szívemet is kitártam,
S beköltöztél csendesesen.

UGYE?

Ugye vigyázol rám, ha elcsábít az álom,
Karodban ringatsz még kicsit tovább,
Tudom betakarsz óvón, ha eljön a hajnal,
S szemed kékjét nézve ébredhetek fel.

Úgy vágyom már otthoni tájra,
Csókokkal pirkadva, otthoni harangra ébredni fel,
Kezem kezében erdőt-mezőt bejárva,
Pacsirta dalán, csillagok fényénél aludni el.

Ugye te is vágyod azt a csendes hajnalt,
Mikor madár szerenád ébreszt óra helyett,
S nem kell fáradság fátylát levedleni reggel,
S élvezhetjük a nap minden pillanatát?

MASZKHATÁS

Néha már kiesik kezemből a tűm,
Hobbimba kapaszkodva, mégis nagy az űr,
Falakat emelünk, rettegés a mész,
Mi lesz velünk, lassan elvész a lét.

Életkedvet lassan feltesszük a polcra,
Jó magasra, el ne érje senki sem,
Befordulunk önként önönmagunkba,
S ráeszmélsz, hogy más szemében keresel reményt!

„A nevem Horváth Emese, de verseimet lánykori nevemmel szígnózom, Bálint-Fecske Emeseként. Kalotaszegen születtem 1970-ben, Magyarbikal (Bicalat) volt a bölcsőm, hol ringatott anyám. Kicsinek vélt világom kinőttnek éreztem, ezért '92 óta Magyarországon keresem önmagam. Kétlaki mivoltom rányomja bélyegét életemre, mindkét helyen itthon-otthon vagyok, mégis igazi fecskéként mindig vágyom valahova.

A kreativitás az életem része, genetikai örökségként apai nagymamától örököltem, ezért a kötés-borgolás-varrás a hobbim, verset ritkán írtam, ha a gyerekemnek épp kellett a suliba. Aztán pár éve, párom javaslatára megpróbálkoztam kicsit komolyabban belemélyedni a versek világába, kisebb-nagyobb sikerrel. Kétszázhatvannál tartok. Fogadják szeretettel botladozó soraimat!”

MAGÁNY HÁLÓJÁBAN

Néha hozzád érnék, de túl messze vagy,
Tested itt van, de lelked valahol kintragadt,
Üvöltenék néha, de nem hallja senki meg,
Kitárt karom üres, s retteg az érzélem.

Sírnék néha zokogva, de könnyem is elfogyott,
Lelkem elrepülne, de testemben zokog,
Lassan elhal bennem minden gondolat,
Nincs bennem más csak emlék, s az örökre bennragadt.

Néha úgy elmennék, hol ne ismerjen senki sem,
Hogy ne mocorogják bennem félelem,
Mi lesz majd, ha eljön a búcsúzás,
S ha indulni kell, ne fájjon semmi már.

Elhagyott a vágy, hogy küzdjek bármiért,
Ezerszer tiportak sárba semmiért,
Most inkább lent maradnék örökre, csendesen,
Csak ott lebegjek az örök semmiben!

SZÜLŐFALUM

Itt a csend másmilyen,
Kicsalogatja lelkem börtönéből,
És táncot jár velem.
Itt a dallam elringatja,
Fáradt testem simogatja,
Heges szívem gyógyítgatja,
Csendesen.

Itt az álom másmilyen,
Tisztán látni segít mindig,
Szárnyaimat megnöveszti.
Itt az érzélem valódi,
És nem kell sosem koldulni,
Még ha temetőbe jársz is érte,
Szeretet ölel és béke.

VÉKONY JÉG

E borongós világban vigyáznod kell,
Vékony a jég alattad bármerre kelsz,
Hús érzés, felüdült, ha odébb lépsz,
Csak az emlék az, ami helyetted visszánéz.
Üde ámulat, mint a reggeli ébredés,
Mégis álmaidat tépheti szét,
Ártatlan szökesége, a múlhatatlan remény,
Mely mindenki lelkében újra, újra kél.
Talán a rianás zaja, mely újra ébreszt,
A percenések, melyek az agyadba égnek,
Még mielőtt örökre elmerülnél,
A felismerés és fájdalom tengerében.

MAI LÉT

Az emberi értéket belepte a por,
Levedlett bőrként hever a becsület,
Emberi sorsok karanténba zárva,
Keselyűk hada felette figyel!

VÁROSI LÉT

Ordítok a csend kútjában,
De nem hallja hangom senki meg,
Tehetlenség uralja lelkem,
Magányba láncol a félelem.

Jégverembe rekedt a testem,
Kétségbeesés uralkodik szívemen,
Vergődik vele az árva remény,
Kirekesztve a város peremén.

Keresem, kutatom bizakodó énem,
A reményben úszó gyermekkorom,
Hogy kézenfogja végre eltévedt lelkem,
S vezessen újból békés utamon.

EGYSZER

Egyszer, mikor úgy éreztem nincs tovább,
Csak sétáltam magamban életem útján,
Azt sem tudtam mi lesz holnap velem,
Csak azt vártam múltjon a fájó érzélem,
Cipeltem múltam, tán' jelenem vonszolt,
A jövőről még csak álmokkép sem volt.
Sebekkel szaggatot volt minden tagom,
Azt sem reméltem, hogy lesz talán holnapom.

Aztán, idegen helyen ébredtem fel,
Fájó emlékekkel, de reménnyel tele,
Bizakodással magamban léptem tovább,
De a szerencse itt délibáb csupán,
Magad előtt látod, érdekes tünemény,
Ha lépsz feléje egyet, folyton tovalép.

Elfáradtam, kitartásom tovaszállt.
Álmom rejti majd a hajnal,
Fényképem a sápadt Hold,
Létem emlékét őrzik talán a fák,
Orgona- és bodzabokrok, s a szelíd ibolyák,
Lábnyomom a föld, árnyékom a rét,
Érintésem szívárvány, s könnyeim a nyári szél.

„A nyitott vegyértékek megtalálják egymást”

Beszélgetés Ágoston Bélával

Ágoston Béla a magyar zenei élet egyik leginkább sokszínű egyénisége, a jazz-től a folkon át a világzenéig, a színpadi zenéktől a saját kompozíciókig minden alkotásában, közreműködésében felismerhető a zeneközelítő attitűd. Az is, ahogyan különböző világokat közelít egymáshoz, és az is, ahogyan ezt a hallgató számára hozza közel. A Halmos Béla Program legutóbbi pályázatán alkotói támogatásban részesült „Csongor és Tünde” címmel bourdon fantázia megírására (ezt a műfajt is ő találta ki, mint az ethnoperett elnevezést „A cigánybáró”-ra). Erről és mindenre nyitottságáról beszélgettünk.

– A jelenléted egyszerre lett egyre jelentősebb a jazz, a világzene, a folk és az underground rockzene közegeiben a kilencvenes években. Honnan eredezteted a nyitottságodat mindezenre?

– Jó kérdés, hiszen a jelenlegi körülmények miatt amúgy is könnyű számot vetni és 54 évesen én is egy visszatekintős időszakot élek meg, úgyhogy ez betalált. Én oda vezetem vissza a nyitottságomat, hogy az információáramlás az emberi kapcsolatokon, barátságokon keresztül zajlott, abban az életkorban, amikor az ember a leginkább fogékony az újra. Alföldi legényként Szarvason, már gimnazista koromban megtaláltam azokat a nálam idősebb embereket, akik nagyon felpezsdítették a szellemi érdeklődésemet. Ezek mellett a kajakostársakkal is nagyon jó zenéket hallgattunk, ott volt a tűzoltó zenekar, illetve a rádió *Örökös sebesség* című műsora is mindig tágitotta az érdeklődésemet. A népzene felé szintén jó irányt mutatott a helyi Tessedik Táncegyüttes, amit Sára Ferenc és Csasztan András irányított, illetve a Forrás együttes zenélt Molnár Miklóssal, aki később az Ökrös hegedűse lett – ő volt az első brácsa tanárom 1984-ben. Szerencsés voltam, hogy ilyen emberekkel találkozhattam a pályafutásom elején. A zeneszerzést Szegeden a 8.15-ös csoportnál [a hajdani József Attila Tudományegyetem (JATE) keretein belül működő színházi alkotóközösség – a szerk.] kezdtem el, pár év szarvasi lét után „tíznek látszó” négy évet töltöttem Pécsen a Janus Pannonius Tudományegyetemen, ott az ének-zene-karvezetés szakon olyan tanárim voltak, mint Vidovszky László, Gönczy László, Kircsi László vagy Tillai Aurél, és nem csak tanítás, de nevelés is zajlott, hogy a többi mesterről ne is szóljak. Olyan évfolyamtársakkal, mint Kovács Márton és Lázár Zsigmond, akikkel a mai napig barátságban maradtunk. Ekkoriban ismerkedtem meg Lovasi Andrásal és Hársági Péterrel is, vagy a népzenebarátokkal, Szabó Zoltánnal és Bodor Tibor Teskóval is. Nem nyomkodtuk a telefonunkat, nem nézegettük egész nap az internetet, hanem mindent megbeszéltünk, személyesen találkoztunk, az se volt kérdés, hogy este a táncházban is összefuthatunk. Igazán pezsgő élet zajlott. A nyitottság talán ennek is köszönhető. Annak, hogy más is nyitott volt és ezek a nyitott vegyértékek megtalálták egymást. Azután az adódó lehetőségeket megragadtuk, ha lehetett.

– Jellemzően párhuzamosan zenélsz több formációban, amiket be lehet sorolni a jazz, a világzene, de akár a popzene kategóriáiba. A sokszínűséget és a sokoldalúságot hajtja egyfajta kíváncsiság, hogy az egyik zenei világból mi emelhető át a másikba?

– Azért ez már közel tíz éve nincs így, csak sokaknak ez ugrik be. Nem volt tudatos az elején, hogy mit lehet áttemelni egyikből a másikba, de rögtön a népzene megismerése egy ilyen rávezető gondo-

lat volt számomra. A Muzsikás együttes *Hulljatok levelek* kezdetű feldolgozása, ami a blues elemeit viseli magán. Ez már egy olyan figyelésre buzdított, olyan nézőpontot adott, hogy nézzük csak meg, hogy amit eddig hallgattunk, eddig szeretünk, az milyen elemeket hordoz, azokat más műfajokban felfedezzük-e, ennek van-e valamilyen köze egymáshoz. Ez gyakorlatilag mára annyira letisztult bennem, hogy ezek a kapcsolódások szerintem egyszerűen emberi mivoltunkból fakadnak. Mondhatnám antropológiai gyökerei vannak. Az már más kérdés, hogy a kulturális hagyományok és az, hogy ki hol született és mikor, hogyan szól bele egy-egy stílus létrejöttébe. Gyakorlatilag nem érzek semmilyen korlátozó tényezőt, hogy ne vizsgáljak meg, ne elemezzek valamit, hogy mivel mutat rokonságot. Gyakran kapok zöld utat ezen elemzések után, hogy ennek és ennek itt bizony van értelme és helye. A sokszínűség talán így megmagyarázható, felelősségem teljes tudatában keresztek lát-szólag össze nem illő dolgokat. A Zubolyban játszhatok népzene, jazzt, énekelhetek, dudálhatok, brácsázhatok, szaxofonozhatok – nem kell sok zenekarban játszani már.

– Jelenleg milyen formációid aktívak?

– A Zubollyal újra lendületben vagyunk. Szervezek egy új szaxofonegyüttest, jazzben pedig maradnak az Ágoston nevű formációk a pandémia után. A Kerub nevű zenekarral szabad zenét játszunk, az is aktív, amennyire ez most lehetséges. Közreműködések terén Szabó Gábor gitáros emlékére alakult egy zenekar a FLEMM, aminek szintén tagja vagyok, ennek a bemutatkozása is képlékeny jelenleg. A 2019-es advent idején állt össze az Aborder Klezmer Band, amely szintén fontos társulás, de már nem tudtam koncerteket szervezni. Fő eleme a Vincze Miklós és Somogyi Péter alkotta Ruach, tulajdonképpen őket vesszük körül Kertész Endre csellóssal, Bujdosó János gitárossal és jómagam klarinétal. És még van egy létező for-

HALMOS BÉLA PROGRAM

máció, a Mágustones. Évekig mi vezettük a várban a Borfesztivál nyitó és záró felvételét. Az Agostones néven megjelent *Dudapest Cirkusz* című lemezünk 2005-ből jól szemlélteti a stílusunkat. Magyar népzenei elemek vonulós zenekari retorikával, indulós, cirkuszos elemekkel. Magostones Masír Band – ez is lett a nevünk, köszönet Borsa Katának érte. Manapság a Bondoró fesztivál nyitó- és zárószáma is mi vagyunk.

– *Halmos Bélához milyen viszony fűzött?*

– Párszor találkoztunk, mert más generáció vagyunk, de azért néha beszélgettünk és ezekből kiderült, hogy van egyfajta szoros kötődés köztünk. Béla Gyulán nevelkedett és az én nagyapám is Gyulán élt, nagyszüleim onnan kerültek Szarvasra. Az én nagyapám és az ő apja is építésmérnök volt, ismerték egymást, jóban voltak. Nem sokkal a második világháború után meghalt nagyapám, Halmos Béla apukája pedig megkereste nagymamám, hogy ha a mama nem tart igényt a nagyapám mérnöki eszközeire, akkor ő átvénné ezt az örökséget. Ezt egyszer megbeszéltük Halmos Bélával, ő is emlékezett erre. Apukája mesélt róla, meg én is hallottam erről nagymamám elmesélésében, amikor kérdeztem, hogy milyen ember volt a nagyapám. Ez közeli kötelék lett köztünk, mintha barátokká váltunk volna ezáltal.

– *Népzenei tevékenységed a dudához kapcsolódik.*

– Igen, a szakdolgozatomat is a dudáról írtam. Dudazenekarom, a Pipatórium három dudásból és egy tubásból áll, nagyon jó kis koncerteket adott, adna. A Tócsni és Flódnai nevű formációm is alkalmi társulás, hiszen bármikor összehívható. Központi eleme Juraj Dufek szlovák dudással közös játéknunk. Van benne klezmer, magyar népzene és szlovák rap is.

– *Honnan eredt az ötlete annak, dudát és szimfonikus zenekart házasíts? A Zuglói Filharmoniaival közös „Dudaverseny” már egyfajta előzménye a mostani pályázati anyagnak, abban az értelemben legalábbis biztosan, hogy ez már nem alkalmazott zene, hanem népzenei ihletésű saját kompozíció.*

– 2006-ban Záborszky Kálmán és Solymosi Tari Emőke keresett meg mint dudást, hogy szerepeljek a Szent István Zenekar Pastoral című sorozatában. Amikor kiderült, hogy zeneszerzéssel is foglalkozom, és van egy *Mikrokozmosz*-feldolgozásom dudára és szimfonikus zenekarra (Bartók Béla: *Nagyvásár*), ezt kérték. A komponálásban mindig foglalkoztatott az, hogy hogyan lehet feldolgozni, lehetséges-e egyáltalán „jól hangzóan” eljátszani mást a dudán, mint amit a népzenei gyűjtéseken megismertem. A *Dudaversenyt* is erre a szemléletre alapoztam.

– *Honnan indul a most készülő „Csongor és Tünde” bourdon fantázia ötlete?*

– Onnan, hogy nagyon szeretem a tévéjátékokat és a *Csongor és Tünde* 1973-as, Zsurzs Éva-féle változata olyan mélyen megmaradt bennem, mint a Peter Brook-féle *Szentivánéji álom*. Egyszer kaptam egy felkérést, hogy írjak zenét a darabhoz egy táncszínháznak, ami

Fotó: Mester Olga Lívia

végül vázlat maradt, de ez azóta is foglalkoztat. A pályázat megjelenésekor úgy éreztem, hogy ez remek alkalom, hogy nekifogjak végre. Egyelőre nem képzelek el hozzá színpadi előadást, csak a zenét. Mivel már készítettem ilyen hosszúságú darabokat, az *Alice-tól A cigánybáráig*, azt tudom, hogy ilyen volumenű zene megalkotására már képes vagyok. Ha ez valakinek ötletet ad, hogy színpadra állítsa, nagy örömmel veszem.

– *Jelenleg milyen állapotban van a mű?*

– A mű vázlata készen van, a *Csongor és Tünde* szereplőihöz és helyszíneikhez kapcsolódik a hangszerelés. A darab felépítését kitaláltam, de rengeteg kérdésre kell még választ találni, leginkább, hogy a népzenei hangszerek hogyan épülnek be a teljes zenei szövetbe. Az év végéig kell elkészülni mindennel, ez az év részben erről a munkáról fog szólni.

– *A műnek a „Dudaverseny”-hez hasonlóan népzenei az ihletettsége. Ezúttal milyen megközelítésben?*

– Erős lesz a népi hangszerek szerepe, lesz a műben duda, tekerőlant, citera, hegedű, furulya, cimbalom. Megjelenik a mezősgéi, széki zene, a befejezésben konkrétan egy mezősgéi banda is. Ezúttal a *Csongor és Tünde* dramaturgiája a forrás, ez a népi hangszerek játéklehetőségeinek színtere.

– *Milyen hangszereket képzelte el az egyes főbb szereplőkhöz?*

– Mind megvan, de titok. Nem is adtam volna be az ötleteket, ha nem itt tartanék. A folyamat most a nagy kérdés, ez az, ami nincs még pontosan kidolgozva, ezt kell megálmodnom. Különben nagy hatással van rám Elvis Costello *Il Sogno* című balettzenéje, amit a *Szentivánéji álom* köré szerzett. Abban is vannak tételek, de azért egy eléggé egyben lévő, kompakt mű.

– *Vörösmarty művében Csongor célja a boldogság megtalálása. Lehet az is a boldogság keresése, hogy mennyiféle zenét találhat az ember boldognak, vagy teheti nagyon sokféle zene boldoggá?*

– Kétségtelenül. A boldogság egyik formája a humor, és a zenében megjelenő humor például boldoggá tehet. Amikor a Zubollyal felvettünk egy lemezt, nagyon sokat röhögünk. Visszakanyarodva a népzeneire, a Zuboly VonósokK projekt nagyon sok örömet jelent, hiszen a próbákon felfrissül, megújul egy csomó számunk, hogy megjelennek a hegedűk Gózon Éva és tanítványai, valamint Draskóczy Lídia, Péter Tamás és várhatóan még mások társaságában is. Amikor a Kultúrpart Társulat rendhagyó énekóráin produkálhatom magam, az az egyik legintenzívebb humorista kihívás, mert ugyan jót nevtünk, de most a zenéléssel kell színt vallani! A zenebohóc is gyakorol. Csak ne ez legyen a cikk címe!

Dömötör Endre

Kis magyar néprajz a rádióban

In: Jávor Kata – Küllős Imola – Tátrai Zsuzsanna (szerk.): *Kis magyar néprajz a Rádióban*.
RTV-Minerva, Budapest, 1978.

A HÉT NAPJAI

Vagy tíz évvel ezelőtt a Szatmár megyei Panyolán az iránt érdeklődtem, hogy melyik napon mostak régen az asszonyok. A kérdezett kivezetett kertje végébe, ahonnan a Szamos hosszú szakaszát be lehetett látni. Áthallatszott a sulykok csatogása is: az egész szemközti falu kint mosott a folyóparton. Mert ma hétfő van – fűzte hozzá kísérom a magyarázatot.

A régi paraszti élet minden területét – a házimunkát is – mindenre többé-kevésbé kötelező regulák szabályozták. Minden falusi öregasszony fel tudja még ma is sorolni, hogy a hét melyik napján milyen munka volt soron, és melyek voltak a „tilalmas napok”. Országszerte általános volt a szombati kenyérsütés vagy a pénteki sütési, mosási tilalom. Sok helyen fenni, varrni sem volt szabad pénteken, sőt kedden sem. Bár a hagyományok szigorúbb őrzése e téren inkább a ház körüli tevékenységet, az asszonyi munkát jellemezte, a hét bizonyos napjaihoz való kötődés a paraszti élet egyéb területein is fellelhető: a szántásnak, vetésnek, befogásnak, vásárra indulásnak is megvoltak a jó és rossz napjai. A szántás – és sok egyéb mezei munka – megkezdésére például a hétfőt tartották legalkalmasabbnak.

Hagyományos napjai voltak a lakodalomnak, sőt az udvarlásnak is. A „legényváró napok” pontos beosztásának gyakorlati haszna is volt: nem kellett a hét minden estéjén készen állni a lányos házaknak a legények fogadására. Meg is szólta azt a legényt, aki nem tartotta be a kedd-csütörtök-szombatot. A „pénteki legényt” állítólag azzal tették csúfá, hogy vöröshagymát dugtak a csizmaszárába.

A rendszabályok egy része – mint a munkaritmus szabályozója – gyakorlati szükségleteket elégített ki, más része merőben fölösleges, csak a hagyomány által fenntartott kötöttség volt. Betartották az előírásokat és a tilalmakat, mert „így szokás”, „így illik”, vagy mert féltek a rendszabályok ellen vétők büntetésétől. A tilalmakat áthágókról a szájhagyomány sok történetet tartott fenn a mai napig. Ezek szinte pedagógiai célt töltöttek be: mire rákerült a sor, hogy a felnövekvő lányok maguk süssék kenyérüket, éppen elég történetet hallottak az öregektől a kövé vált, kemencében síró vagy véressé változó kenyérről ahhoz, hogy ha nem is hisznek komolyan a büntetésben, legalábbis viszolyogjanak a pénteki sütéstől. Elterjedt volt a pénteken mosó asszonyról szóló történet is: villám csapkodott a búcsúra menetelők közé, egészen addig, amíg valaki be nem vallotta, hogy pénteken mosott ruha van rajta. Levetette és eldobta ruháját: abba nagy csattanással belevágott a villám.

A hét napjainak „veszélyes”, bizonyos szabályokkal megkötött, és „szabad” napokra osztása igen régi gyökerű; ez esetben nyugodtan mondhatjuk, hogy „már a régi görögöknél is” így volt, nem beszélve a keresztény gyakorlatba átment római hagyományról, de térben és időben még mesz-

szebb is nyúlhatunk: héber, egyiptomi, sőt babiloni adataink is vannak a szerencsés és szerencsétlen napokra. A közép-európai hagyományok elsősorban innen erednek, de a hét napjaira előírt és tiltott cselekvések kezdeteit nem csak a mediterráneumban kereshetjük. Gondoljunk például a szláv *nyegyelja* (vasárnap) szó eredeti „ne dolgozz” jelentésére vagy az ugor nyelvek „mosónap”, „lúgosnap” jelentésű napneveire!

Valószínű, hogy a veszélyes és veszélytelen napok eredetileg a hold váltoásaival függtek össze: a rendszeresen folytatódó hét általánossá válása előtti, kizárólag a hold változásain alapuló naptárrendszer feladata nemcsak az időmérés volt, hanem éppen a tabu jellegű, veszélyes napok kimutatása is. Például a holdhónap tizenkilencedik napja mint szerencsétlen nap a babiloni korban mindig péntekre esett.

A szabályok létrejöttében a régi naptárrendszerek és a különböző helyi hagyományok mellett főleg egyházi hatásokkal számolhatunk. A tilalmak gyakran kapnak vallásos magyarázatot. Sok helyütt például azt tartják, hogy szombat este azért nem szabad varrni, mert akkor Szűz Mária szemét szurkálnák; vagy pénteken azért nem szabad sütni, mert az Jézus halálának napja.

A helyi hagyományok közül legérdekesebb a munkatiltó és tilalmakat megszegő asszonyokra vonatkozó hit: ezek a képzelt nőalakok Európa-szerte, sőt a Közel-Keleten is ismertek. A kedden fonót az ország keleti és délkeleti részén élő elképzelés szerint a *kedd asszonya* bünteti: ráül rokkájára, belőki éjjel az utcaajtót. Eredetét a vele lényegében azonos román *keddi boszorkányban* kell keresnünk, de bizonyos tekintetben rokon azzal a lényel, aki a Luca-napi tilalmakat megszegő asszonyokat bünteti. Egész Dél- és Közép-Európában ismert a *Luca asszony*, sőt a német *Holle anyó*, aki a csütörtökön fonók ablakán dob be üres orsókat, hasonló az ukrán *haragos péntek*, a török *szerda asszony*; vagy egy talán véletlen, de pontos egybeesés: a tadzsikokat szintén „kedd asszonya” bünteti, aki náluk egyúttal a fonás védőszelleme.

A sok helyi különbség ellenére egész Európában a leg-egységesebb, a legtöbb hasonlóságot mutatja a magyar parasztságnál ismert tilalmakkal a hét napjaihoz – főleg a péntek-szombat-vasárnap-hoz – fűződő vallásos jellegű fenyegetések egész sora, bizonyítva a keresztény egyház különböző korú és eredetű hagyományokat egységesítő hatását.

*

A MÁGIA ESZKÖZEI

A mágia ősrégi hite és gyakorlata a magyar népi hitvilágban is otthonos volt, szinte a közelmúltig. Ha napjainkban általában nem is gyakorolják már a szerelmi varázslást, a boszorkány vagy vihar elűzését, emberek „megrontását”, a betegek kuruzslását, elzártabb területeken élő öreg parasztok el tudják mesélni, hogy régen milyen célra, milyen babonás eljárásokat és eszközöket alkalmaztak. A varázslás eszközei vég-

telenül sokfélék és meglehetősen változékonyak. Az időbeli változások felméréséhez a boszorkánypererek nagy adattára kellő fogódzót nyújt, hiszen a boszorkányok elsősorban rontás – azaz rontó mágia – vádjával kerültek a törvényszék elé. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy varázslásra bármi felhasználható volt, a mindennapi életben készen talált tárgyaktól a sajátosan mágikus célra készült eszközökig. Előbbiek közül gyakran használták például a legkülönbözőbb füveket, leveleket, gyümölcsöket, magvakat, tojást, pókhálót, sót, szalmát, seprűt, sütőlapátot, koporsószőget. Mágikus célra készült tárgy az utolsó évszázadokban viszonylag ritka volt – ilyen például a *rontó bábu* vagy a lucaszék. A köznap tárgyakat általában nemcsak speciális használatuk tette mágikussá, hanem egyéb tényezők is, így a készítés vagy a megszerzés körülményei. Például nevezetes napon kellett beszerezni: szerelmi varázslásra a Szent György napján fogott béka csontja volt a jó. Mágikus erőt nyerhetett egy tárgy akkor is, ha valamilyen ünnepi szokás tartozéka volt. A karácsonyi asztalon helyet foglaló fenékö az egész következő év folyamán jó volt beteg tőgyű tehenek gyógyítására, vagy a megőrzött jegyendő szerelmi varázslásra. A megszerzés módja is fontos lehetett: ebben nagy szerepe volt a varázslás hagyományos időpontjainak, helyeinek, gesztusainak. Igen sok rontó vagy gyógyító szerről tartották, hogy napkelte előtt vagy éjfélkor, esetleg szótlánul, visszakézből, kilenc helyről, temetőből kell szedni.

A mágia eszközeinek széles skáláját nem tudjuk a változások szempontjából rendszeresen áttekinteni, csak néhány kiragadott példán követhetjük nyomon. A varázsló eljárások összetevőit vizsgálva feltűnő az említett hagyományos gesztusok, időpontok és előírások gyakran évszázadokon át tartó változatlansága. Legváltozékonyabb az eszközkészlet. Ez természetes, hiszen a mágiát gyakorlók leginkább abból válogattak, ami változó mindennapi életükben éppen kéznél volt. Mivel a természeti környezet viszonylag állandó, természetes, hogy a gyűjtögetett gyógynövények éppúgy, mint bizonyos állati, ásványi termékek felhasználása a boszorkánypererek idején teljesen azonos a XX. századival, de már az évszázadokon át azonos módon használt eszközök tömege vesztett ki a mágikus gyakorlatból az 1900-as években egyszerűen azért, mert mint hétköznapi tárgy kiment a használatból. Így a gatyamadzag boszorkánymegkötő szerepe meg kellett hogy szűnjék akkor, amikor a gatyá kiment a divatból. Amikor már nem volt szénvonó és sütőlapát a háznál, természetesen nem dobhatták ki ezeket sem az udvarra a jégeső közeledtekor. Előfordult azonban az is, hogy a tárgy kicserélődésével az új eszköz átvette elődje mágikus szerepét is. Az istállóajtókban még a közelmúltban is látható volt néhol a „rosszak” ellen keresztbe tett cirokseprű, de akik odaállították, már nem tudták, hogy elődje, a vesszőseprű azért lett gonoszúzó eszköz, mert a varázserejűnek tartott nyírfából készült.

Legérdekesebbek azok az esetek, amikor a mindennapi használatból kiment eszközök vagy elavult technológiák mágikus vagy szakrális funkcióban megőrződnek.

Ennek illusztrálására vizsgáljunk meg két jelenséget részletesebben!

Luca napján – sok egyéb női munka mellett – a kenyérsütés is országszerte tilos volt. Többnyire betartották az asszonyok a pénteki kenyérsütési tilalmat is, de ha meg is esett, hogy valamilyen ok miatt pénteken sütöttek, nagypénteken ezt semmiképpen sem tették meg. Mégis – furcsa ellentmondásként – a Dunántúl egy részén ismeretes hit szerint a tűz

terjedését a pénteken sült kenyér kapufélfára vagy kerítésre tűzésével lehet megakadályozni. Sőt, köztudott volt, hogy a vízbefűlt testét nagypénteki cipóval lehet megkeresni. Az ellentmondást talán feloldják a Kálmány Lajos gyűjtötte, a századforduló idejéből [a XIX-XX. század fordulójáról – a szerk.] származó dél-alföldi adatok: ha egy asszony Luca napján kenyéret sült, Luca asszony kegyetlenül megbünteti, kócot töm a fejébe, belöki a kemencébe. Viszont ugyanitt Luca éjszakáján lángost, lepényt kell az asztalra tenni Luca tiszteletére, aki el is jön a számára készített „áldozati” ajándékért. Néhány éve Nógrád megyében hallottam hasonló történetet egy idős asszonytól: Luca jött megbüntetni a névnapján kenyéret süítő asszonyt, aki engesztelésül lángost nyújtott neki, és így a büntetés elmaradt.

Mielőtt adatainkat próbálnánk megmagyarázni, nézzünk meg néhány példát a paraszti élet egészen más területéről! A kezdetleges tűzgerjesztő eljárások, a tűzcsiholás, fadarabok egymáshoz dörzsölése, a tűzfűró használata vagy akár a parázs őrzése és az erről való tűzélesztés, mint tudjuk, már régen kimentek a mindennapi használatból a legeldugottabb helyeken is; még a régi tűzkészégeket legtovább őrző pásztorok is gyufát, öngyújtót használnak már jó ideje. De ha dögvész fenyegette a nyáját, ugyanezek a pásztorok dörzsöléssel gerjesztettek új tüzet és annak a füstjén hajtották át a marhát. Másutt a „szentantaltüze” [orbánc, fertőző bőrbetegség – a szerk.] gyógyításához került elő valahonnan a használatból kiment acél, kova és tapló. Vagy a különösen Dunántúlon tisztelt, a házat a tűzvészől óvó Szent Flórián napján hasonlóképpen, fadarabok összedörzsölésével vagy acéllal és kovával gyújtottak tüzet. Sok helyen a nagypénteken kioltott tűz újragyújtásához a templomból, a nagyszombati szentelt tűz paraszából vitt az egész falu népe, a száz évvel azelőtti hétköznapi gyakorlatot felelevenítve, amikor féltett kincs volt a hamu alatt őrzött parázs. Akinek elaludt a tüze, szomszédjától vitt parazsat lapáton vagy edényben.

Mi a közös adatainkban? A régen általános, hétköznapi tűzgerjesztő módszerek különleges alkalmakon mint szakrális vagy mágikus célú eljárások maradtak fenn. Hasonlóan képzelhető el a lángosra és kenyérré vonatkozó adatok megfejtése: a mai lepény, lángos, bodag nevű, kelesztetlen tésztából sült lepények régen a közönséges, hétköznapi kenyéret jelentették. Mikor kiszorította a lepénykenyeret a kelesztett kenyér, kezdetlegesebb társa mint áldozati jellegű étel maradt fenn: nemcsak Luca asszonynak kellett ezt sütni, hanem például Szatmár megyében előfordult, hogy minden kenyérsütéskor lángost adtak a szegényeknek, hogy „az angyalkák örüljenek”; másutt karácsony éjszakáján a házat meglátogató Kisjézusnak, sőt a halottaknak tettek az asztalra lepényt. A nagypénteki – és pénteki – kenyérsütési tilalom nem vonatkozik az egyúttal böjtös étellé is lett lepényre (a Délkelet-Dunántúlon a keddi és pénteki böjtös étel hagyományos fogása volt az üres bableves, kelesztetlen tésztából készült „sósbodag”-gal.)

Nem tévedünk talán nagyot, ha feltesszük, hogy a vízbefűlt kereső kenyér tulajdonképpen eredetileg kelesztetlen kenyér volt – növelve azoknak az adatoknak a számát, amelyek a hétköznapi ünnepivé, közhasznúból szakrálissá, mágikussá váló, akként újra meg újra feléledő tárgyakra és cselekményekre vonatkoznak és az európai parasztság régi hidelemvilágában és gyakorlatában más esetekkel kapcsolatban is fel-felbukkannak.

Pócs Éva

A gyimesi csángó primások játéktechnikája

Népművészet Ifjú Mestere pályázat, 2018 – I. rész

*A gyimesi csángó hegedűzene hangszeres népzenenk egyik kiemelkedően gazdag és szép fejezete. Kutatásában lezárt eredményekkel még nem rendelkezünk – alapította meg Sárosi Bálint 1977-ben.*¹

*

Tízéves koromban kezdtem el népi hegedűt tanulni Vizeli Baláztól. Általa ismerkedtem meg a gyimesi zene egyedülállóan tömör, „vad” hangzásvilágával és hegedűjátékával. Mesterem, valamint André Csaba gyimesközéploki néptáncos barátom unszolására 2009-ben utaztam el először Gyimesbe, mert meggyőződéseim szerint akkor lehet igazán elsajátítani egy táj muzsikáját, ha azt az ott élő emberekkel együtt megismerjük. Első ottjártamkor találkoztam azzal a felsőlóki Antal Zoltán primással, azaz „Vak Zolti” bácsival, akivel Jagamas János zenetudós, népzene-kutató is készített felvételeket 1958-ban. Mellette alkalmam volt megismerni Tímár Viktor hidegségi primást és furulyást, valamint testvérét, a kiváló gardonos Tímár Jánost is. Ezek voltak azok az első személyes találkozások, melyeknek köszönhetően a gyimesi muzsika az egyik legkedvesebbé vált számomra. Azóta is rendszeresen járok Gyimesbe, igyeksem megkeresni azokat a még élő muzsikusokat, akik nem annyira, vagy egyáltalán nem ismertek a táncházmozgalom köreiben.

Ha megkérünk egy olyan embert, aki jártas a népzeneben – és valamennyire ismeri a gyimesi csángók zenéjét –, hogy nevezzen meg néhány gyimesi hegedűst, akkor nagy valószínűséggel Zerkula János vagy Halmágyi Mihály nevét fogja mondani elsőként. A táncházmozgalomnak és virtuóz hegedűjátékuknak köszönhetően ők lettek a leghíresebbek, de nagyon sok primás tevékenykedett, illetve tevékenykedik még rajtuk kívül a térségben. Dincsér Oszkárnak köszönhetően az 1940-es évektől kezdve rendelkezünk hangszeres felvételekkel, korábbról csak énekes gyűjtések készültek. Dincsér felvételei, és a *Két csiki hangszer. Muzsika és gardon* című tanulmánya alapján – melyben az adatközlők elbeszélései is le vannak írva – visszautazhatunk az időben több mint száz évet. Ez keltette fel érdeklődésemet, és kezdtem el az után kutakodni, hogy ezen idő alatt milyen változásokon ment keresztül a gyimesi hegedűjáték.

*

GYIMES ELHELYEZKEDÉSE

Gyimes vidéke a Keleti-Kárpátokban, a Fügéstelek nevű hegycsúcs (1050 m.) alatt eredő, Moldva felé igyekvő Tatros folyó és az abba futó kisebb patakok völgyében terül el, egészen a Tarhavas lábánál lévő szorosig. Ez a körülbelül harminc kilométer hosszú szakasz a Tatros felső vízgyűjtő medencéje. Gyimes régen a történelmi Csíkszékhez tartozott, három nagy települése: Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak és Gyimesbükk. Ma már közigazgatásilag Gyimesfelsőlok és Gyimesközéplak Hargita megyéhez, Gyimesbükk pedig Bákó megyéhez tartozik. Az itt lakók többségükben magyarok, de kisebb számban románok és cigányok is lakják.

*

GYIMES TÖRTÉNETE, BENÉPESÜLÉSE

Gyimes völgye évszázadok óta kereskedelmi útvonal gyanánt köti össze Erdélyt Moldvával. Jelentősége miatt 1626 körül Bethlen Gábor várat építtetett a szorosban, melyet az itt élők Rákóczi-vár néven neveznek. Az akkoriban készült írásos feljegyzések még csak ezt az őrpontot említik. Ebben az időszakban a terület még szinte lakatlan volt. Nem is csoda, hiszen amellet, hogy sűrű erdő borította a vidéket, a háborús hadseregek is gyakran erre vonultak. Erre

egy példa az 1694-es tatár betörés, mely során egy kisebb tatár előcsapat Moldva felől betört a Csíki-medencébe, akik zavartalanul átjuthattak a lakatlan völgyön.

Orbán Balázs az 1860-as években járt Gyimesben. Könyvében leírja, hogy ez a terület kétszáz évvel azelőtt (a XVII. században) még lakatlan volt. Ebből következtethetünk arra, hogy a gyimesi völgy benépesülésének kezdete a XVIII. századra tehető, ami fokozatosan és gyorsan történt.

1717–1719 között szárazság, éhínség és pestis pusztított Székelyföldön, amely érintette Csíki-, Gyergyó- és Kászsorszékét is, és amely menekülésre kényszerített sokakat. Bod Péter (1712–1769) református lelkész, történész így írt erről: *„Az 1718-ik év ugyanis vagy semmit sem jelentő, vagy nagyon csekély termést hozott Erdélyben, különösen pedig a Székelyföldön, amiért azután a legnagyobb gabonátiság állott be. Ezért történt, hogy a székelyek legnagyobb része Erdély más vidékeire és Havasalföldre meg Moldva szomszédos tartományjaiba szóródott szét.”*² Valószínűleg az első betelepülők ekkor érkezhettek Gyimesbe. Feltehetőleg a következő hullám az 1764. évi madéfalvi veszedelem után menekülhetett ide. Időközben a szomszédos Felcsík túlnépesedett, így sokak elköltöztek a havasokba. Innen ered a nevük: csángók. A székelyek azokra használták ezt a lenéző és gúnyos jelzőt, akik a közösségükből elvándoroltak.

A XIX. század Gyimeséről Orbán Baláztól igen sokat tudhatunk meg: *„...e század elején alig volt egy-két ház, most már 50–60 lak emelkedik. Minden ily kis falu új meg új gyarmatokat bocsát ki, melyek mind több tért fognak fel a vadon új irtványjaiban; ekként évről évre szaporodik a népesség a betelepülők sokasága által (Csíkból és Fogaras-vidéki, sőt moldovai oláhok is) és gyarapodik a székely faj szívsága s szaporasága által is, mely oly nagy, hogy az utóbbi 10 év alatt csak a 2361 lelket számláló Gyimesloki egyházközségben évenként 40–74 egyénnel szaporodott a népesség, ide nem értve az új településeket.”*³

A fentiek alapján elmondható, hogy a betelepülők nagyobb része Csíkból, továbbá kisebb részt más székely területekről jött, valamint a Tatros alsó, moldvai szakasza felől moldvai magyarok és románok is érkeztek. Az ideköltöző telepesek először bérelték a területeket a szomszédos felcsíki községektől (pl. Csíkszépvíz), majd később megváltották őket. Az itt élők állattenyésztéssel, fakitermeléssel foglalkoztak, havasi gazdálkodást folytattak. Ahogy gyarapodott a létszámuk, már nem volt elég szabad terület a Tatros völgyében, így elkezdtek terjeszkedni a mellékvölgyekben, a patakok mentén, melyek aztán kisebb, mondhatni önálló egységeket (falvakat) hoztak létre. Ezek elnevezései utalhatnak arra a családra, akik lefoglalták az adott területet, mint például Tímárok pataka, Cokányok pataka, Antalok pataka, de vannak olyanok, amelyek nem családnevekből származnak, mint például Hidegség pataka, Setétpataka stb.

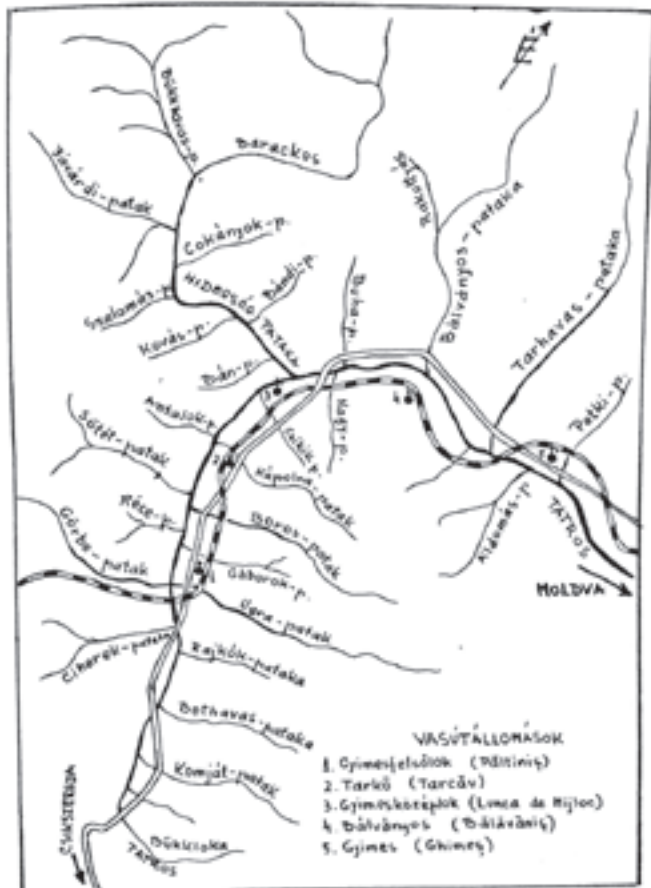
A lakosság gyors megnövekedése miatt a gyimesiek egy része elköltözött, gyakorlatilag visszatelepültek a Székelyföldre. Sokan csíki településekre és Háromszékre vándoroltak. Érdemes megemlíteni a Csíki-havasokban lévő Háromkút-völgyét, mert az első hullám itt telepedett le. Mások messzebbi tájakra vándoroltak. Ez a kirajzás a két világháború közötti időszakban történt. Fontos megjegyezni, hogy Kóstelek, Gyepece és Magyarcsügis települések, melyek nem a Tatros völgyében találhatóak, de néphagyományuk szinte teljesen megegyezik a gyimesivel, nem ebben az időszakban jöttek létre, történetük a Gyimes völgyével egyszerre kezdődik.

Felső kép: Mihók Mihály „Buhai Misi”, Kolozsi Attila, Antal Zoltán „Vak Zolti” – fotó: Kása Béla (2001)
Alsó kép: Szilveszteri bál Gyimesbükkben Mihók Mihály „Buhai Misi” hegedűssel – fotó: Kása Béla (1980)

GYIMES VIDÉKÉNEK BENÉPESÍTETT PATAKVÖLGYEI

A földrajzi elhelyezkedésnek és a természeti adottságoknak köszönhetően a Gyimes vidékére költözött székelyek (csángók) megtudták őrizni, mondhatni, konzerválni tudták azt a régi székely néphagyományt, amit magukkal hoztak. Nem szabad viszont arról sem elfelejtenünk, hogy nemcsak Székelyföldről érkeztek a betelepülők, hanem kelet felől (moldvai magyarok és románok is), illetve a szomszédban már románok élnek. Ezek a hatások is megtalálhatók a gyimesi kultúrában.⁴

*

A GYIMESI ZENEKAR

A gyimesi muzsika a vonós bandák harmonizálásához szokott fül számára első hallásra nagyon furcsa lehet. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy az itt meglévő hangszeregyüttes két főből áll, egy hegedűsből és egy gardonosból. Gyimesen kívül a környező vidékeken is így nézett ki a zenekar: Csíkban, Kászonban, Gyergyóban, illetve a Békás-szorosi románoknál is. Ezek közül a XX. században néhol kiegészült más hangszerekkel is: hegedűkontrával, cimbalommal, de az alapvető, régies felállítás mindenhol a hegedű-gardon volt. Arra is van példa a gyimesieknél, hogy több hegedűs is játszott egyszerre (kettő, de előfordult ritkán, hogy több is), de gardonos mindig csak egy volt, ilyenkor az vezette a bandát, aki a gardonos mellett volt. A hegedű feladata a dallamjáték, a gardonos kísérőhangszer (ritmushangszer). A gardonos szerepét általában a primás felesége töltötte be. Az 1950-es évektől kezdtek lassan megjelenni Gyimesben a városi hangszerek (szaxofon, harmonika stb.), melyeken az éppen divatos modern könnyűzenét, tánczenét játszották, de nagyon keveset a régi, hagyományos repertoárból is megtanultak, ha a közönség részéről igény volt rá.⁵

Tímár Viktor „Trifán”, Hidegspataka – fotó: Kása Béla (1993)

Csíkrákos:

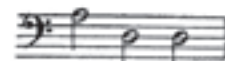
Csikszentdomokos:

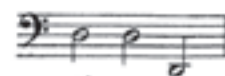
Csikszenttamás:

Gyergyóújfalu:

Gyimes:

A GYIMESI HANGSZEREKRŐL

A hegedű nem igazán tér el megszokott formájától, hangolása ugyanaz, mint máshol, egyetlenegy különbség van, hogy sokszor a négy húr kiegészül egy ötödikkal, melyen nem játszanak dallamot, kizárólag zengőhúrként van jelen és a hangerő növelése, a hangzatok dúsítása vele a cél. Gyimesben hanghúrnak mondják. A hangszer hangolása: g - d' - a' - e". A zengőhúrt a' hangra hangolják. Jagamas János gyűjtéseiben egy érdekes hangolásra akadtam: e - a - e' - e". Jagamas 1958-ban gyűjtötte ezt Gyimesfelsőlókon, az akkor huszonekét éves Antal Zoltántól. Mivel más adat nemigen lelhető fel az ilyen hangolásról, ez nem tekinthető általánosnak Gyimesben. A gardon első ránézésre egy vonóhangszerre hasonlít (leginkább a csellóra), megszólaltatása viszont nem vonóval, hanem egy fapálcával történik. A gardonos egyik kezével (melyben a pálcá van) az egy síkban lévő húrokat üti, másik kezével pedig a többinél jóval vékonyabb húrt csipi. Általában mind a négy húrt d' hangra hangolják. Dincser Oszkár leírt más hangolásokat is, amelyek az ábrán láthatók.⁶

Néhány szót érdemes ejteni a hegedűkontráról. Ugyanúgy, mint Csíkban, itt is megvolt a hegedűkontrán való játék, de ez a hangszer nem alkotta szerves részét a gyimesi zenekarnak. Itt a hegedűkontrázás a hegedűtanulás kezdeti szakasza volt. Dincser Oszkár egyik adatközlője, Kukli István gyimesi primás így mesélt erről: „... vótak kontorások ezelőtt es, s vótak tanulójim, s azokat esőp kontorázni, asztán primot fogni tanítottam.”⁷

Mihó Attila
(folytatása következik)

JEGYZETEK

- 1 SÁROSI Bálint: *A gyimesi csángó hegedűstílus. Magyar Zene, 1977/2. Magyar Zeneművészek Szövetsége, Budapest, 1977. 183. o.*
- 2 BOD Péter: *Önéletírás.* <http://mek.oszk.hu/00600/00616/00616.htm>
- 3 ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* Pest, 1868. <http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/88.html>
- 4 ANTAL Imre: *Gyimesi krónika.* Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, 1992. 19.
- 5 PÁVAI István: *Az erdélyi magyar népi tánczene. Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest, 2013.*
- 6 DINCSEK Oszkár: *Két csiki hangszer. Muzsika és gardon.* A Néprajzi Múzeum füzetek 7. Domanovszky György (szerk.), Magyar Történelmi Múzeum, Budapest, 1943. 55.
- 7 DINCSEK Oszkár: *Két csiki hangszer. Muzsika és gardon.* A Néprajzi Múzeum füzetek 7. Domanovszky György (szerk.), Magyar Történelmi Múzeum, Budapest, 1943. 55.

Tudomány a mozgalomért – a jászsági példa

A legújabb jászsági kiadványok

„Nem a tánctechnika, meg a tánclépések ismerete csak a fontos, hanem minden egyéb, ami ezt körülveszi. Csak ebből alakulhat ki egy kerek egész – nem feltétlenül csak a színpadon, hanem a közösség életében is.” Molnár Péter szavai jól összefoglalják, hogy miért fontos a néptánc- és népzenei mozgalom számára a tudományos kutatások eredményeiből megszerezhető háttértudás a hitelesség megőrzéséhez. A Jászságban ezt a missziót több, hagyományörzésben aktívan is résztvevő kutatóegység is eredményesen végzi, ahogy a 2020-as év értékes kiadványai is tanúsítják.

A néptánc- és népzenei folklorizmus Magyarországon tipikusan az a terület, ahol megvalósul a néprajztudomány kutatási eredményeinek társadalmi hasznosulása. A hagyományörzés és a tudomány régóta tartó együttműködésének gyümölcse többek között a táncházmozgalom, illetve a mai intézményes népzene- és néptáncoktatás alapját képező, nemzetközileg elismert „táncház módszer” is. Az országos hatókörű tudományos intézmények mellett egy-egy régió történeti-néprajzi kutatásában és az eredmények közreadásában sok helyen jelentős szerepet vállalnak a regionális múzeumok szakemberei, együttműködve a honismereti és hagyományörző szervezetekkel.

Ebben a tevékenységben országos viszonylatban is jelentős és közismert egyéniség Bathó Edit néprajzkutató, múzeumigazgató, ahogyan gyakran emlegetik, a „jászok nagyszonya”, aki évtizedek óta munkálkodik a jász öntudat ébren tartásának és fejlesztésének érdekében. Bathó Edit a Jászsági Népi Együttes néptáncosaként találkozott a népi kultúrával, gyermek-néptáncsoportot, hagyományörző együttest vezet; a levéltári kutatásoktól a szakirodalom tanulmányozásán keresztül a néprajzi terepmunkáig minden lehetséges módon dokumentálja a Jászság hagyományos kultúráját. A felhalmozódott ismereteket kiállítások rendezőjeként, folyóiratok és kötetek szerzőjeként, szerkesztőjeként és különböző kulturális programok szervezőjeként sokféle csatornán közvetíti a helyi közösség és a nagyközönség felé. Sokéves kutatómunkával sikerült rekonstruálnia a jász viseletet, amelyet ma már a jászsági ünnepnapok elengedhetetlen öltözéke sokak számára (ahogyan a *folkMAGazin* 2020/6. számában ezt fotókon is bemutattuk). A helyi hagyományörző közösségek közreműködésével több, már kihalt népszokást is újraélesztettek a Jászságban – például a *Jánoska eresztést* (Nepomuki Szent János napján) vagy a *nagypénteki féregűző kolompolást*.

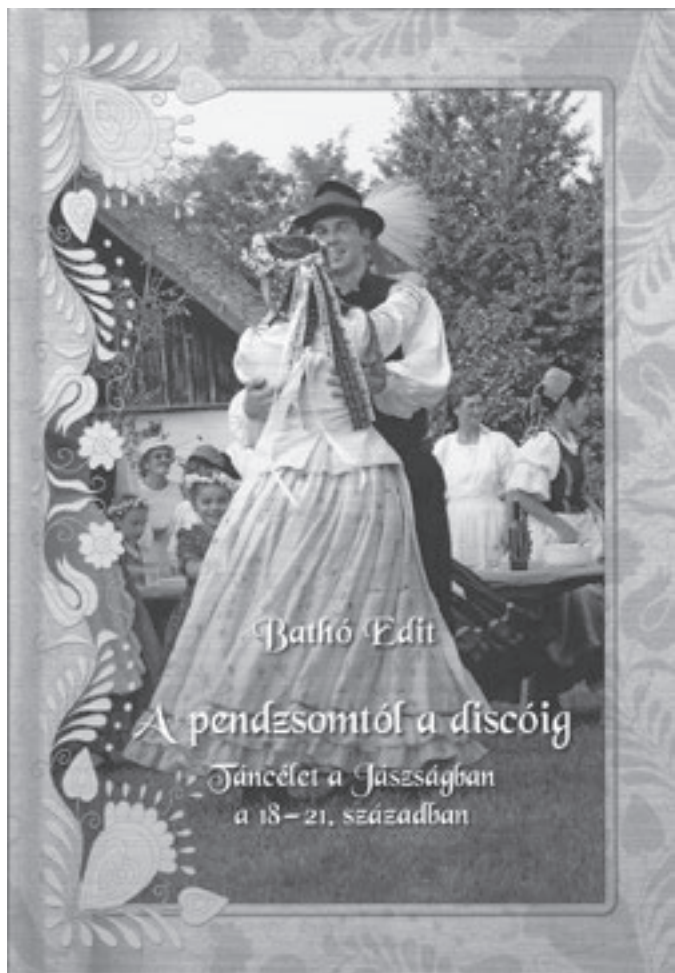
A hagyományörzést segítik azok a kottás és hangzó kiadványok is, amelyek az térségben végzett gyűjtések legértékesebb darabjait teszik széles körben hozzáférhetővé. A Bathó Edit vezette Jászsági Múzeum ebben is úttörő szerepet játszott, amikor 1998-ban a múzeummal szoros összefonódásban levő Jász Múzeum Kulturális Alapítvány kiadta az első jászsági népzenei kazettát *A jászsági zöld erdőbe'* címmel. Ez volt az első olyan hangzóanyag, amely mindjárt zenekari előadásban, illetve kísérettel mutatja be a Jászság jellegzetes népdalait. Zenei anyagát Pál Mihály állította össze az MTA ZTI és a Jászsági Múzeum archív felvételeiből, valamint Molnár István helytörténeti kutató gyűjtéseiből. A felvétel a Jártató zenekar és jászsági énekesek közreműködésével készült. „A kazetta hiánypótló volt, hiszen még a XX. század második felében sem volt ismert a Jászság népdalkincse. Olyan vélekedések voltak az itteni népdalokról, népzeneről is, mint ahogyan a viseletről és a táncról, hogy bizony a Jászságnak nincsen egyik, meg másik sem. Jól tudjuk, hogy ez nem igaz!” – mondta Bathó Edit a vele készült interjúban.

Az igazgató asszony megállapítását azóta több nivós népzenei- és néptáncmozgalom bemutató kiadvány igazolta. Még az ezredforduló előtt, Budai Ilona és Németh István szerkesztésében, „A Jászságért” Alapítvány gondozásában két CD jelent meg. Az 1998-ban kiadott *Jászsági népdalcsozor. Jászsági népdalfelvételek 1907–1997*

című albumon négy korábbi archív felvétel és az 1997 nyarán Jászságon, Jászteleken és Jászszentandrason, Németh István, Dobos László és Molnár István által hangszalagra rögzített dalok hallhatók. Az 1999-ben megjelent *Jászsági ünnepnapok. Jászsági népdalfelvételek 1953–1998* című CD-n szokásdalok, alkalomhoz kötött dalok szólnak meg, többségükben évtizedekkel korábbi gyűjtésekből.

Kocsán László, a Jászberényi Hagyományörző Együttes művészeti vezetője, aki évtizedek óta kutatja a jászok népzenei, néptáncos múltját, 2003-ban *A jászsági hagyományokról* című kötetében adta közre a jászsági Bartók-gyűjtés szakmai anyagát kottalejegyzésekkel együtt. Később a Hagyományok Háza *Utolsó Óra* programja keretében jászsági zenészeket keresett fel, akikről gazdag fotó- és egyéb dokumentációt készített. (A *Fonó Új Patria* sorozatában 2010-ben jelent meg a hevesi és jászladányi zenekarokkal készült felvételeket tartalmazó CD.) *A jászsági hagyományokról* sorozat második kötetében eddig nem ismertett hagyományok leírása mellett e képanyagból, továbbá más jászsági muzsikusokról, a régi zenekarokról, valamint a Jászberényi Hagyományörző Együttes elmúlt húsz évéről készült fotókból ad reprezentatív válogatást. A kötet hangzóanyaggal is kiegészült, amelyen a Dobroda zenekar, valamint jászsági hagyományörző énekesek közreműködésével, néptáncoktatáshoz is alkalmas jászsági muzsika hallható. A CD-n két különleges zenei „csemege”

is szerepel: az egyik egy összeállítás Bartók Béla 1907-es jászberényi gyűjtéséből, a másik a jászteleki *Kánai menyegző* feldolgozása.

A Dobroda zenekar és a hagyományörző énekesek működnek közre Jász Múzeum Kulturális Alapítvány legújabb népzenei kiadványán is. Pál Mihály a nagyszerű első kazettát követően ugyanis tovább folytatta a jászsági népzene- és népdalgyűjtések tanulmányozását, aminek eredményeként már 2018-ra összeállt egy dupla CD-nyi zenei anyag. Az album végül példaszerű közösségi összefogással, nagyszámú előfizető támogatásának köszönhetően, 2020-ban jelenhetett meg *Ha bemegyek a Lehel Szállodába...* címmel. A zenei anyag összeállításához a szerkesztő Pál Mihály abból a Fitosváraljai Dekák Ferenc-féle gyűjtésből is merített, amelyre Bathó Edit bukkant rá a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában. Ez a gyűjtés nem csupán lejegyzéseket, de fonográf-felvételeket is tartalmaz! Emellett felhasználták Molnár István szentandrási tanító hatalmas kottás anyagát, a Jász Múzeum és a szolnoki Damjanich Múzeum adattárában található gyűjtéseket, és természetesen saját gyűjtéseiket is.

A CD-mellékletes, keménylemez formátumú kiadványhoz Bathó Edit írt részletes, archív fotókkal is illusztrált bevezetőt, amelyben a Jászság története mellett szól a táncalkalmakról, hangszerekről és zenészekről, valamint a jászsági népzene gyűjtés történetét is összefoglalja. A jászkun redempció 275 éves évfordulója tiszteletére megjelent igényes, szép kiadvány nemcsak az összes népdalszöveget, de valamennyi előfizető nevét is tartalmazza. Utóbbi jól mutatja a jászkun gyökereikhez ragaszkodók közösségi összefogásának erejét. A közreműködők fényképükkel is szerepelnek a könyvben, s jó lett volna, ha neveiknél azt is jelölik a szerkesztők, hogy mely számokban muzsikálnak, illetve énekelnek.

A 2020-as év kiemelkedő teljesítményének tarthatjuk Bathó Editnek *A pendzsomtól a discóig: táncélet a Jászságban a 18-21. században* című önálló monográfiáját, ugyancsak a Jász Múzeum Kul-

turális Alapítvány kiadásában, a Jászsági Füzetek sorozat 58. köteteként. Ez a több mint négy évtizednyi kiterjedt levéltári, adattári, szakirodalmi kutatáson alapuló, gazdag képanyaggal illusztrált munka kiváló példája annak, miként segítheti a kutatás a mozgalmat oly módon, hogy tanulmányozza, kontextusba helyezi a népi kultúra egy-egy jelenségét.

Bathó Edit monográfiája a térség táncéletének háromszáz évét mutatja be, gyakorlatilag napjainkig terjedően, ahogy a cím is jelzi. Nemcsak a paraszti-népi, hanem az összes XX. századi táncalkalmat a maga komplexitásában, néprajzi szemlélettel ismerteti és elemzi. Abból indul ki, hogy a kultúra és a lokális közösség nem egy mereven szakaszolható, vagy múltbéli kategória, hanem egy folytonosan változó, szerves átalakulásban lévő jelenségkör. Éppen ezért vizsgálata éppúgy kiterjedt a Jászság paraszti, polgári, és a modern táncalkalmaira és azok változásaira (beleértve a táncszínházat is), valamint a különféle műfajban alakult tánc csoportok működésére is. A tánc ugyanis nemcsak a múltban játszott fontos szerepet, hanem napjainkban is meghatározó része a jászok szórakozási kultúrájának. A szerző érdeklődése személyes érintettségéből fakadt, hiszen társastáncosként, majd néptáncosként, a Jászság Népi Együttes alapító tagjaként valóban közelről ismerte a táncos lét minden mozzanatát. Ez a személyes érintettség ötvöződik a tudományos igényű objektív elemzéssel a kötet minden fejezetében, amelyek izgalmas családrégi módjára kalauzolják végig az olvasót a Jászság tánc hagyományain.

A történet a XVIII-XIX. századig nyúlik vissza, amikor a jász elődök még akár dudaszóra is mulathattak a faluszéli kocsmákban. E táncos alkalmakról leginkább a korabeli verekedési, tolvajlasi és káromkodási periratokban talált forrást a szerző. A tanyavilágban *pendzsomnak* hívták a kötetlen, spontán táncalkalmakat, de a munkalkalmakhoz, jeles napokhoz, családi ünnepekhez kötődő bálakat is rendeztek. A XIX. század második felében már polgári mintára zajlottak a bálók, meghívókkal, táncrenddel, gyakran jótékony céllal. A vendéglőben, kocsmában tartott ún. szabad bálokon bárki részt vehetett, míg a különböző társadalmi rétegek, egyletek vagy azonos mesterséget képviselők zártkörű báljai is napirenden voltak. A XX. század elejének kiemelkedő alkalmaként a Jász Bál, melyet a Budapesten működő Jászok Egyesülete szervezett. A társasági életben a tánciskolák is fontos szerepet játszottak. Ezekben a társastánc mellett néptáncot is tanítottak. Az 1960-as években berobbant beatkorszak jelentősen átalakította a társasági életet, a szórakozási szokásokat. Jászberényben a hagyományos tánciskolák helyett *Ötórás teákon* szórakoztak a fiatalok a helyi zenekarok muzsikájára. Ezeket az alkalmakat a diszkó szorította ki, majd a rendszerváltozást követően újraélesztették a nagy hagyományú közösségi bálakat is.

A településeken működő művészeti csoportok ugyancsak régóta számos lehetőséget kínálnak mind a néptánc, mind a modern tánc kedvelői körében. 1971-ben Papp Imre gimnáziumi tanár kezdeményezésére alakult a Jászsági Népi Együttes amely nemcsak az akkor újjászülető néptáncmozgalomba, de a táncszínházmozgalomba is bekapcsolódott. A tánc csoport által rendezett táncszínház Jászberényben az ősi minta nyomán *pendzsomnak* nevezték. Azóta számos új hagyományörző csoport alakult minden korosztály számára. Bathó Edit nagy érdeme, hogy kötetében nem hagy elvarratlan szálat, és a táncélet teljes palettáját bemutatja a hagyományörzéstől a sporttáncig, a művészeti csoportoktól kezdve a táncalkalmakig és táncos rendezvényekig, a Csángó Fesztivált is beleértve. A Csoóri Alapítvány támogatásával megjelent kötet mindenkinek érdekes, egyben szívmengető olvasmány, a jászságiak számára emellett gyökereiket tovább erősítő, családi album módjára újra és újra élvezettel lapozgatható, múltidéző szellemi-lelki táplálék.

Juhász Katalin

Ízelítő a Kács-félsziget népzenejéből

Tizenhárom éve járunk rendszeresen Indiába. Igaz, hogy legalább négy-öt államát meglátogattuk, de a legtöbb időt mégis a Kács-félszigeten töltöttük. Ez a félsziget India közepén, Gudzsarát állam legnyugatibb részén található. Élmenybeszámoló ez az írás, mert alapvetően csak akkor figyeltük meg az ottani zenei világot, amikor azt az élet elénk hozta.

Rövid összefoglalóként elmondhatjuk, hogy a helybeli szakértők háromféle zenei világot különböztetnek meg. Az első az, amit a pásztorok őriznek. A második megfelel az általunk jól ismert parasztnének. A harmadik csoportot alkotják azok a hangszerek és a rajtuk játszott muzsika, amelyek csak a maharadzsza palotájában voltak hallhatóak. Bár a Kács-félsziget csak fél magyarországnyi terület, mégis az elmúlt 500 évben több maharadzsza is uralkodott eltérő területek felett.

A Kács-félsziget különlegességét az adja, hogy valaha az Indus folyó egyik mellékága bőséges, tiszta vízzel látta el északi részét. A helybeliek ma is számon tartják azt, hogy melyik pásztortörzs mikor és honnan érkezett. A dús, füves legelők híre messzire eljutott. Még Afganisztán területéről is vándoroltak ide kisebb-nagyobb néptörzsek. Ezek egymással nem házasodtak és ez egészen napjainkig így maradt.

A harminc-ötvenévenkénti földrengések megváltoztatták e tájat. Az Indus folyó mellékága elterelődött. Az elmúlt száz évben egyre szárazabb lett a terület, és egyre nehezebben biztosítja az állattartás feltételeit.

*

Talán hat évvel ezelőtt történt az, hogy a Kács-félsziget fővárosában, az óvárosban hazafelé sétálva, a Szárván-tó szélén, egy oszlopon papírra írt hirdetést láttunk. Arról szólt, hogy másnap délután hangverseny lesz a már emlegetett városi tó szélén. A kiírás szerint délután hatkor elfoglaltuk helyünket, a felállított dobogók előtt,

A Himalája lábánál található Himácsal Prades államban élő Gaddi pásztorok fellépése Delhiben, a Mesterségek Múzeuma udvarán 2015 januárjában. Vidák István felvétele.

Hasszán bej kolomp és dorombkészítő pávamadaras hangszerén játszik. (A háttérben Kása Béla fotográfus.) Nirona település, Kács-félsziget, Vidák István felvétele, 2018. január.

egy kőből épült lépcsősoron. Erre az alkalomra párnák lettek ráhelyezve. Az utcát lezárták a forgalom elől. Az útra nagy paplanokat raktak az előkelő meghívottak számára. Még egy tüt sem lehetett leejteni, olyan nagy volt az érdeklődés. A zenészek csoportokba verődve beszélgettek egymással. Lassan elmúlt hat óra, majd fél hét. Senki nem nyugtalanzkodott, mert tudták azt, amit mi nem: a zene akkor kezdődhet, amikor a nap eltűnik a láthatáron. Se korábban, se később. A dobogó elején karhosszúságú hangfelvevők sorakoztak, mert a zenészek ülve muzsikáltak. Amit hallottunk, az volt a félsziget parasztnéje. Általában hat főből állt egy zenekar. Középen helyezkedett el az a férfi, aki egy kettős furulyán, az úgynevezett dzsodia páván játszotta a dallamot. Mellette ült az, aki kézzel mozgatott, hordozható orgonán (harmóniumon) kísérte. A bal oldalon foglalt helyet egy vagy két férfi, aki különböző méretű dobokon játszott. Közülük az egyik mindenképpen tablát ütött. Gyakran kiegészítette a dobot a jobb oldalon egy másik ritmushangszer, amit rázni, vagy ütni kellett, illetve még egy dallamhangszer. Többnyire egyetlen férfi énekelt, miközben zenélt. Ő volt a legnagyobb hatással a hallgatóságra.

A zene lassú ütemben indult, majd egyre sebesebb lett. A legizgalmasabb pillanatban néhány vendég felpattant ülő helyéből, megközelítette a zenészeket, és megszórták papírpénzekkel azokat, akik a számukra a legnagyobb élményt nyújtották. Ezek kis címletűek voltak, de hamarosan elborították néhány zenész fejét, vállát és hangszerét. Ösztönös, belülről jövő és jól látható volt ez a tetszésnyilvánítás. A jelenet később többször is megismétlődött az egymást váltó zenekarok esetében. Számunkra a háromórnyi zenehallgatás elegendő volt. Aludni tér-

tünk, de a szobánkban még sokáig hallottuk a távoli muzsikaszót.

Másnap délelőtt találkoztunk Kaszab úrral, aki az est főszervezője volt. Megkérdezte tőlünk, a kedves európai vendégektől, hogy mit szoltunk az előző esti muzsikához. Mivel megdicsértük, megkérdezte, hogy ott voltunk-e másnap a reggeli előadáson. Mi azt válaszoltunk, hogy este már mindent hallottunk, ezért nem mentünk el a reggeli hangversenyre. Ez egy másik tó szélén volt, szintén nem messze az óvárostól. Ő ezen nagyon elcsodálkozott, és azt mondta, hogy csak nem képzeljük, hogy az ember ugyanazt játssza este, mint amit reggel, majd hozzátette a varázsszót: oda más ragák illenek. Napokig gondolkoztunk ezen. Eszünkbe jutott az, hogy biztosan akkor kezdték el, amikor a nap felbukkant a látóhatáron. Eszünkbe jutott az is, hogy az „Erdő mellett estvéledtem” kezdetű népdalunkat nyilván senki nem éneklí kora reggel, és az „Én felkelék jó regvel, hajnalba” dalt sem éneklí este.

Budzsban, a félsziget fővárosában 2001-ben volt utoljára földrengés. Nagyon sok kőépület összedőlt, és sokan meghaltak. A maharadzsza palotája is használhatatlan állapotba került. A véletlen folytán megismerkedtünk az utolsó maharadzsával, aki hol Bombayban (Mumbai), hol Budzsban lakik, palotája közelében, egy szállodában. A maharadzsák 1947-ben lemondtak politikai szerepükről, és legtöbbször palotáját az államra hagyta. Egy lelkes és művelt helybeli lakos, egy idegenvezető, évek során helyrehozta a romos palota egy kis részét. Berendezte múzeumként, így őrződött meg a maharadzsza zeneterme. Ez egy négyzet alaprajzú, négyszáz négyzetméteres terem, aminek a teteje alatt egy folyamatos szellőzést biztosító áttört falrész található. A helységbe belépve, annak szélén körbe lehet sétálni. A terem közepére egy keskeny híd vezet. Itt áll a maharadzsza trónusa, és előtte található egy lapos terület a zenészek és a táncosok számára.

Ezt a középső részt, ezt a kis szigetet egy méter mély víz veszi körül, amiben kisebb szökőkutak vannak. Itt, ezen a félszigeten inkább a meleg ellen kell védekezni, mint a hideg ellen. A tél rövid, napközben nincs tizenöt foknál alacsonyabb hőmérséklet, és éjjel is legalább öt-hét fok van. Nyáron, illetve az esős évszakban túl nagy a forróság. A régi hangszerek ott feküdtek a kis sziget közepén, köztük voltak azok, melyeket Európában is sokan ismernek és csodálnak. Ilyen például a száród nevű hangszer, illetve a szitár. A dob (tabla) alig tért el a ma is mindenütt használttól. Ez az udvari muzsika az

Nur Mohammed Soda zenész kettős furulyán játszik barátjával, aki dobon kíséri. A felvételt 2018-ban készítette Buglyá Sándor, Manipúr, Kács-félsziget.

A Maldari nevű muzulmán pásztortörzs vezetője dorombon játszik. Fején jellegzetes, többszínű dúcnymással előállított turbán. A felvételt Nagy Mari készítette 2015-ben, a Kács-félszigeten.

elmúlt tizenhárom évben nem volt hallható, mert a helybeliek szerint itt arra nincs közönség.

A pásztortörzsek között járva megfigyeltük, hogy sokan használják a doromb nevű hangszert, főként férfiak játszanak rajta. Készítőt is találtunk. A kolompárok némelyike ehhez is ért. A díszesebbek madár alakúak. Hangfelvételt is készítettünk több helyen, a készítőknél is és a használóknál is.

Egy másik, korábban gyakran használt hangszer a tökduda. Ezt mi a Kács-félszigeten már nem láttuk, mert a vándorló kígyóbüvölők tevékenységét betiltották. Egyes megjegyzések szerint titokban még folytatják, de csak egy bizonyos törzs kiváltsága ez.

Külön csoportját képezik a zenészeknek azok, akik énekmondóként, ritkábban az óváros utcáit járva, a kereskedőknek játszanak a boltok előtt megállva a hét egy adott napján. Egyetlen hangszerük van. Mivel ezen a vidéken ritka a külföldi, ezért azok jóindulatára nem számíthatnak. Némelyikük vak, némelyikük a feleségével együtt keresi fel azokat a szent helyeket, melyek az ő vallásukhoz tartoznak.

*

Akit érdekel az indiai hangszerek sokfélesége és gazdagsága, annak mindenképpen ajánljuk azt, hogy töltsön el egy-két napot Delhi-ben, a fővárosban. Itt a Nemzeti Múzeumban, annak néhány termében könnyen tanulmányozhatók a hangszerek. Ezen kívül érdemes megkérdezni azt, hogy mely éttermekben hallható este zene. Ugyanez vonatkozik a Mesterségek Múzeumának szabadtéri részére (Crafts Museum), ahol két-három hétig India valamelyik távoli vidékéről érkező zenészek és táncosok óránként tartanak bemutatót.

Abban a filmben, amit a Kács-félszigeten készítettünk, szántunk egy részt Nur Mohammed Szoda zenész játéknak. Filmünk a Magyar Művészeti Akadémia honlapján megtekinthető (MMA TV) *Mesterségek nyomában – A Nyugat-Indiai Kács-félszigeten* címmel.

Jó hangfelvételekkel rendelkezik Gudzsaratból és Radzsasztabnból Kása Béla fényképész barátunk. Néhány évvel ezelőtt segítségünkkel Dóra Áron és Kis Emőke is készített kettősfurulya felvételeket, és vásároltak is ilyen hangszert Budzsban.

Legközelebbi utazásunkat 2022 januárjára tervezzük. Akit érdekelnek az út részletei, az megkereshet minket a következő villámlevél címen: vidak.istvan47@gmail.com.

Nagy Mari és Vidák István

Halottas szokások a moldvai Lészpeden

„Ó, jaj, meg kell halni, meg kell halni.”

(Babits Mihály)

Az 1960-as évek második felétől nyaranta nagy tervekkel, a Néprajzi Múzeum Adattárában készült kérdőívekkel és gyűjtési útmutatókkal indultam Moldvába, hogy szabadságom idejét minél több témában végzett gyűjtőmunkával töltssem. Amire nem kaptam megfelelő segédanyagot, azt igyekeztem magam összeállítani, ahogyan egy „amatőr” gyűjtőtől telt. Akkor már több dolgozatot készítettem az önkéntes néprajzgyűjtők számára évenként kiírt pályázatokra Dömsöd, Csákvár, a háromszéki Erdővidék református temetőinek fejfáiról, kopjafáiról, s úgy gondoltam, hogy az ezek során nyert tapasztalataimat a moldvai csángómagyarok szokásanyagának gyűjtéséhez is hasznosíthatom. Hozzáláttam tehát egy *halottas népszokások és hiedelmek* megismerését segítő útmutató anyagának összegyűjtéséhez és összeállításához. Már szinte készen voltam vele, elsőként a Baranya megyei Mekényesen élő, a moldvai Lészpedről áttelepült kedves ismerősöm, a nagy tudású és jó emlékezetű Simon Ferenc Józsefné segítségével próbáltam ki, hogy a végző simításokat is elvégezhessem a saját használatra gyártott *gyűjtési útmutatómon*. Ekkoriban, az 1970-es évek elején keresett fel VIRT István, aki félárvaságra jutván helyét kereste a világban, s eközben a Nógrád megyei Karancsság temetőjében beszédbe elegyedett egy idős asszonnyal, akitől megtudta, hogy *régen még a halál is más volt: a falubeliek ott voltak a haldokló mellett, osztottak a család gyászában, s jelenlétük enyhítette a család fájdalmát*. Erről beszélgettünk, s látván, hogy megragadta a téma, odaadtam neki frissen készült útmutatómat, aminek segítségével elkezdte gyűjteni a halottas népszokásokat a Nógrád megyei Karancsalja falvaiban, majd a jelenleg Szlovákiához tartozó Nyitra melletti Zobor-vidék magyar nyelvterületén, aztán eljutott Kalotaszegre, Mezősége, Gyimesbe és Moldvába is. Kezdeti alkalmi érdeklődését – merem hinni – a tőlem kapott „amatőr” útmutató is erősítette, amint azt tanulmányai, könyvei bizonyították egészen hatványos esztendőskorában bekövetkezett haláláig.

Ezt az írást, melyet elsősorban a halottas szokások útmutatójának összeállítása során Simon Ferenc Józsefnétől gyűjtött anyagból építettem, VIRT István emlékének ajánlom és küldöm utána oda, ahová 2020. augusztus 31-én elindult a „minden élők útján”.

*

A Beszterce folyó jobb oldalán fekvő Lészped (Leszezi) magyar népességének nagy része az 1764. évi madéfalvi veszedelmet követően Moldvába menekült székelyekből került ki. A település neve valószínűleg román eredetű, a források az itt található kőbányákkal, kőomlásokkal hozzák összefüggésbe. Kiss Lajos¹ szerint etimológiája nincs tisztázva, de utal a román *lepede* (kőlap, lapos kő) szóra. Természetesen fölmerül a kérdés, hogy a XVIII. század második felében a Beszterce partjára érkezett székely menekültek vajon teljesen új települést hoztak-e létre, amit aztán Lészpednek neveztek el, vagy pedig korábban is megvolt már ez a helység. Ez utóbbi lehetőség mellett szól, hogy a Beszterce völgyében lévő Lészped első írásos említése tudomásunk szerint 1634-ből való *Liszezi sau Plepoasa* néven, továbbá hogy 1752-ből is olvashatunk a településről. Nem tudjuk azonban, hogy ez a két, a madéfalvi veszedelem előtti említés magyar, vagy román lakosságra vonatkozik-e. A szájhagyomány úgy

tudja, hogy Lészped – vagy ahogyan még ejtik: *Lécped* – első lakója egy néma ember volt, de az *nem volt katolikus*. Az erdő szélén állt a háza, s előtte volt egy *lécpad*, innen származna a falu neve. A néma ember háza előtt elfolyó patakot a mai napig *Néma patakának*, *Mutuj patakának* nevezik. A lészpedi magyarok – folytatja a hagyomány – főleg Gyimesből jöttek. Elképzelhető tehát, hogy a madéfalvi vérengzés menekültjei találtak már románokat ezen a helyen, hiszen a falu lakosságának mintegy 10 %-a ma is görögkeleti vallású román. Másfelől azonban, ha így is volna, nem élhettek itt nagyobb számban, hiszen a falu határneveinek túlnyomó részét a lészpediek ma is magyarul nevezik.² A lészpedi magyarok a XVIII. század utolsó évtizedeitől ott laknak a Beszterce mentén, és a megyeszékhelyhez, Bákóhoz való közelségük, papjaik, tanítóik románosító igyekezete ellenére többségük a mai napig megőrizte magyar anyanyelvét. Pedig az 1950-es évek kivételével, amikor néhány esztendőig Kallós Zoltán, Zudor Attila és mások magyarul is tanítottak,³ Gherghina János páter minden második vasárnapon magyarul prédikált a templomban, amíg 1959-ben be nem börtönözték,⁴ sem anyanyelvű oktatásban, sem anyanyelvű vallásgyakorlatban nem volt részük a lészpedi magyaroknak. Mégis, az egész közösség magyar nyelven élte – beszélt, énekelt, táncolta, mesélt – életét, és siratózta, búcsúztatta – a halottait.

*

A HALÁL ELŐJELEI, A HALDOKLÁS

Mint az egész magyar nyelvterületen, Lészpeden is számon tartották azokat a látható vagy hallható jeleket, amikből hagyományos ismereteik alapján arra következtettek, hogy a családban, az életben⁵ valami rosszra, elsősorban halálesetre lehet számítani. Ilyen előjelek, amikor a *halálbagoly* rikolt, a *kutya urál*,⁶ sokat *hujogtat*. Mert az *nem jóra hujogtat, pusztaság lesz ottan, a halál feltűnik, vaj elmennek onnan. Volt egy szomszédunk, ott ahol laktam, s a kutya, mikor meghallta, hogy húzzák a harangot estére vagy reggelre, hát az úgy urált, amíg a harangot húzták, addig a száját soha bé nem fogta: huuuuuuuuuu, hu-hu-hu-hu-hu... S úgy elpusztultak, úgy meghaltak, hogy egy se maradt meg: a lányokat férjhezadták, az asszony meghalt, s az ember es... Aztán még amikor a lámpa elpattan, azt mondták, valami lesz az életben, valami nem jó történik. Nem jó jel, ha a tyúk kikiritott, mint a kakas, ha a bútor recseg, akkor vaj kihál valami a háztól, vaj valakivel történik valami...*

Sokszor az álomban jelentkeznek a várható halál előjelei. Úgy tudják, hogy *medvével álmodni halált jelent. Ha pedig álmában mos valaki, az is halált jelent, mert valamit elmos, hasonlóképpen az álomban való mesélés is betegséget vagy halált ígér. Vaj ha álmában valamit elvisz a víz, akkor a házból valaki ki kell haljon. Ha kiesik a ház oldala, leromlik a ház, akkor az halált jelent. Mikor az emberem beteg se volt, a sógorasszonyom azt álmodta, hogy a házuk összeomlott, s még a halmát is elfűtta a szél onnat. Úgy es vót. Az emberem meghalt, én es eljöttem, s úgy maradt ottan.* A halál előjeleinek számontartását segíti a szóbeli hagyományozódásra jellemző jelenség: az esetek újra és újra átgondolása, átbeszélése, az egybeesések felismerése, példákvaló megerősítése, ami aztán rögzül a közösségi emlékezetben.

A moldvai magyaroknak sohasem volt könnyű az életük, de legtöbbször a haláluk is nehezen következett be. Pedig számos imádságukban azért könyörögtek, hogy az Úristen mentse meg őket a *hirtelen haláltól*, amiben nyilván a hívő ember féltelme mutatkozott meg a szentségek felvételének elmulasztásától, de a hirtelen halál megmentette a haldoklással járó kínlódástól. A hagyományos gyakorlat szerint a hozzátartozók úgy igyekeztek könnyíteni a haldokló helyzetén, hogy letették a földre, hogy *hamarább meghaljon, ne kínlódjon olyan sokat*. Vannak homályos utalások arra, hogy régen a földön születtek, tehát meghalniuk is úgy kell. Úgy is tartották, hogy *a haldokló beteget nem szabad erőst siratni, mert ha valaki nagyon sirassa, akkor hát bajosan hal meg*. Nem nehéz mindkét haldoklást megkönnyítő cselekedetben fölismerni a kereszténység előtti időkből való pogány kori hagyományt, de a békés egymás mellett élés – vagy halás – jegyében *gyertyát is tettek a kínlódó kezébe*.⁷

Hogy nemcsak élni, de meghalni sem könnyű, azt mutatja az esemény bekövetkeztét jelző találó fogalmazás: *a lélek kiszakadott belőle*. Erre a pillanatra a sokat tapasztalt Simon Ferenc Józsefné – Ilona néni – a következőképpen emlékezett: *Ó, hány halott mellett voltam én már, fogtam a gyertyát a kezemben. A kezemmel fogtam a gyertyát a kezéhez, s a másik kezemet örökké tettem a szívéhez, hogy ver-e. Akkor meghidegül a teste, mikor a lélek kimegy belőle. S mikor az ember nagy kénban van, akkor a szeme megáll. Nem pillant, csak a szemgolyói járnak ide-oda. Akkor mutitódik meg minden rossz. Akkor minden rosszat meglát a túlvilágról... meglátja a jót es, a rosszat es... akkor hagyja el a lélek a testet. Mer akkor az ördögök úgy várják, hogy kapják el azt a lelket... az Úristen legyen mi velünk! Voltam egyszer egy embernél, Erzsím bérmakeresztanyjának az uránál. Este ott voltunk s imádkoztunk. S az feküdt az ágyban, a beteg, ... mert ez egy részeges volt, lopott tyúkokat, lopott mindent... S akkor azt mondja a haldokló... jaj – asszonya... közelébb van az ördög, mint az angyal. Kérdeztük, hát hol látja az angyalt. Azt mondta, ott van az ajtópárkányon. Hát az ördög hol van? Az itt van a lábamnál... így ki volt közeledve... Isten öröjzön meg...!*

A HOLTTEST FELKÉSZÍTÉSE

„Mikor lélek kiszakadott belőle, akkor elmentünk a gyertyával ki az ajtón. Elkísértük ki a lelkét. Onnat visszajöttünk, s vizet melegítettünk.”⁸ A halál beálltkor megnyitják az ablakokat, de csak a szag miatt. Az órát nem állítják meg, a tükröt letakarják, úgy mondják, hogy így jó, s addig tartják takarva, amíg a halott a házban van. Azért, hogy senki ne nézzen a tükörbe. *Én láttam anyósomat, mikor apósomat elnyújtották, mi ott voltunk, mind a három menyé, s anyósom már üdös volt. S akkor elvette a fésűt s ment a másik odájba,⁹ készült valahová, megmosta a lábait, s odaállt a tükörhöz. Hajtotta a haját errefelé, hajtotta amarra, tette a főkötőt, igazgatta, s a többiek mondták: na, tükröződik! Me tudja, ez nem illik.*

Más tükrözöt nem takartak le, csak a tükröt, azt is csak abban az odájban, ahol a halott volt. A halottas házra jelet nem tettek. A halott állat felkötik, hogy ne féljen tőle senki, a szemét lehunyták, hogy valaki meg ne ijedjen tőle, kézzel fogták le. Mikor a szája megmeredt, akkor levették a kötöt, s azt elégették vagy elvetették, nem gyógyítottak vele. Mások kimoszták, s eltették, használták tovább. Utána vizet melegítettünk, s felferesztettük. Négy ember feresztette fel. Szappannal megmosták, borotvával megborotválták, szépen inget, gatyát adtak, felöveszték.

A halottat úgy feresztették, mint a kicsi gyermeket. Van egy nagy tekenyő, az a faluban arra van csinálva, hogy a hóttakat fereszték benne. Ha úgy volt, hogy a hót nem fért bé a háznál lévő tekenyőbe, akkor hozták azt a nagyot. Egy ember őrizte azt a teknőt, az övé volt. A hótat beléttették a tekenyőbe, felültették seggre... Haj, én annyit feresztetem, nem is tudnám megmondani. A hóttat az udvaron feresztették, embereket emberek, asszonyokat asszonyok. Meleg vízzel, szappannal feresztették, az embereket megberetválták. Még a talpát es megvakarták, körmeit levágták. Amíg feresztették, elkészítették a nyújtópado. A

haját szépen lefésültük, mint mikor élt. Kiboncsuk, me az asszonyoknak nagy hajuk volt, szépen kontyra fésültük, megköttük, feltekertük oda hátra szépen, tettünk főkötőt, mert régen az volt. S akkor úgy megcsinálták, ahogy kellett, ahogy a misére mégy. Szépen elnyújtották, szemfedelvásznat tettek rá, vagy vettek városon terítőt. Mikor a halottat felöltöztették, begombolták a ruháját, de kucsát nem tettek a fejére. Az oláhok tettek kucsát, kalapot a szemire, de nálunk nem. Cipőt, azt húztak, csizmát nem. Vaj az asszonyoknak kendőt, fehérét, a főkötő tejébe. Ha fiatal volt a halott, nem kötötték be a cipőjét, hogy az özvegye ismét házasodhasson.

„Nyújtópádot csináltak, elnyújtották. Gyertyát sírítettek, olyan hosszát, milyen hosszú vót ő. Három szál gyertyát, egyik felé tettek egy szálat, másik felé kettőt. Csináltak két kápát, felverték a fejihez a padnak, arra felragasztották, meggyújtották. Akkor elmentek harangoztatni. Reggel, délben este 3-3 verset, amíg szólt a harang, égett a gyertya.”¹⁰ Ahogy a halott lelkét, ugyanígy kísérték ki a feresztővizet is, gyújtott gyertyával. A vizet előntötték valamerre a kert mellé, aztán ott ült a tekenyő, amíg a hóttat eltemetik, mikor eltemették, akkor viszik vissza, honnan elkérték.

Hogy meghalt valaki, azt onnan tudták meg, hogy harangoztak. Tudták, hogy milyen beteg, s aztán mikor meghalt, a szomszéd mondta ennek, a másik annak. Mikor valaki meghalt, akkor egyet elküldtek a háztól, szóljon a harangozónak. S akkor harangoztak, mikor elnyújtották. Ha éjjel hótt meg, akkor reggel harangoztak kettővel, délre megint kettővel, s estére is kettővel. Amikor temették, akkor harangoztak elsőt, a kicsikével másodikat, s mikor vitték a hóttat, akkor megint kettővel, egészen, amíg bétették a földbe. A kicsikének csak a kicsi haranggal harangoztak, ez volt a Szent Antal harangja, s a nagy harang volt a Szent Pálé.

Mikor elkezdtek harangozni, vagy szaggatni, mert amikor harangoznak a hótra, azt mondják szaggatnak. A szaggatás az volt, mikor három verset húztak a halottnak, különben éppen úgy verték. Megkezdtek a nagy haranggal, aztán a kicsike kezdett szólani. Harangoztak jó verset, még meghatták, még háromszor húzták meg. Mikor kellett jönni temetni, akkor a nagy haranggal harangoztak elsőt, a kicsivel másodikat, s aztán mikor jöttek, akkor kettővel. A gyermeknél abban volt más, hogy mikor szaggattak, akkor csak a kicsikével húzták. Innen tudták, hogy gyermek a halott.

Mikor a halott el volt nyújtva a nyújtópádon, akkor mentek látogatni. Aki az ajtón bement, úgy köszönt, hogy Dicsértessék a Jézus szent neve, s a másik mondta: Mindörökké, ámen. Szótlatlanul ment a halott lábához, imádkozott miatyánkot, hiszekegyet, a hóttat kitakarta, megnézte, s ment útjára. Aki akart, hazament, s akik ottmaradtak, azok virrasztottak. Imádkoztak, olykor viccelődtek, beszélgettek, meddig ki- virradt. Férfiak, asszonyok es. Sokan összegyűltek, ha nagy volt rokonság... tízen, húszan, még többen is. Pálinkával tisztelték őket, süttek jó pitánokat, azt szépen felvagdalták. Énekeltek es szentes énekeket, másfelét nem. Minden este virrasztottak a halottnál, míg el nem temették. De minden este mások jöttek. Ha valaki jó rokon volt, annak el kellett mennie, mert különben megszólták.

Kortól, nemtől függetlenül ugyanúgy ravataloztak. A ravatalon fekvő halott hasára sollót tettek, hogy ne dagadjon fel. A nyújtópádon két nap volt a halott, a harmadik napon hozták el a szentmihály lovát, a halott hordására szolgáló állványt. Ha messze volt a templom, akkor szekérre tették. Régen szokás volt, hogy mielőtt a halottat eltemették, az asztalon éjszakára mindig tettek egy kanna vizet, hogy abból igyék a hótt, ha visszajár.

Az siratta a hóttat, akinek fáj a szíve érte. Addig siratta, amíg a nyújtópádra felkerült, azon túl már csak akkor, amikor harangoztak érte. Mikor a háztól vitték a templomig, akkor is siratóztak, aztán mikor újra föltették a kocsiba, ismét kezdték siratni, mikor a temetőbe értek. Letették a sírnak a szélire, s ottágyon megsiratták, akkor kifödelez-

Virrasztás Pusztinán – fotó: Csoma Gergely, 1992
(Csoma Gergely: Elveszett szavak. Etnofon Kiadó, Bp., 2004)

ték, megcsókolták a rókónok, aki akarta, de hát erőst nem csókoltgatták, mert már hideg a hót. Addig siratták, míg a földbe bétették, letakarták, s akkor mentek haza.

*

TEMETÉS

Amikor meghalt valaki, akkor küldtek a mesterért, s az megcsinálta a koporsót. Volt, aki a városban dolgozott, s onnan hozta, de általában a faluban készítették, s az nem volt befestve. Nálunk fehér fenyődeszkából csinálták, szépen kigyalulták, aztán ceruzával keresztesen meghúzták, kidíszítették, de nem festették. A halottat megmérték, aztán a koporsóba tettek gyaluforgácsot. A feje alá vászomból párnahuzatot, s azt meggyújták forgáccsal, ami a koporsó készítése után maradt. Azt mondták tollat nem jó tenni a halott feje alá. „Betakarták fehér szemfedelvászonnal, csináltak koporsót, a koporsóba tettek alul lepedőt, arra forgácsot, varrtak párnát vászomból. A koporsóban három napig tartották a nyújtópádon – gyászágynak is mondták –, aztán eltemették.”¹¹ „A koporsóba a halott mellé kétfelől egy-egy botot helyeztek, s ezekre két és három szál gyertyát tettek.”¹² Amekkorára a hót, mikor elnyújtják a nyújtópádon, akkora szál gyertyát tesznek mellé, milyen hosszú a fejtől a lábáig. Egy bot köré fonják ezeket a sárga viaszgyertyákat, a nevük oltári gyertya. Baloldalon hármat, jobboldalra kettőt tesznek, s a pálcára ráragasztják. S ahányszor harangoznak a halottért, ezeket mindig meggyújtják, azután eloljták.

Aki be volt állva a Mária Társulatába, annak rózsafüzért adtak a kezébe. Még tettek egy gyertyát is, amire ragasztottak egy lejt. Egyebet nem tettek a koporsóba. Ha olyan kicsike halt meg, olyan egy-két hetes, akkor a keresztanyja vitte a hóna alatt a kicsi koporsót, ha gyermek volt, akkor a keresztapja. Ki a Szentkereszt Társulatába volt beállva, annak nem húztak cipőt, amikor meghalt, csak harisnyát. A halottal való üzenésről, a halott ruhájának megoldásáról nem hallott.

A deák¹³ a halott nevében elbúcsúzott a hozzátartozóktól:

Végbúcsút veszek édesapámtól
E világon élő minden állatoktól...
Kedves édesanyám, ki engem dajkáltál...
Mindig azt énekeltek, hogy:
Jaj, életünk végórája
Rajtunk a halál kaszája

Jakab Istvánné Fazakas Anna (Lészped, 1899) és
Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona (Lészped, 1897)

A koporsót úgy vitték ki a házból, hogy hátul fogta kettő, elől egy. Lábával eléfelé, hogy a lábán menjen ki, ne a fejével. Mikor vitték a temetőbe a halottat, elől vitték a feszületet, ha ember halt meg ember, asszony, akkor asszony vitte. Annak nem volt rendje, hogy ki vigye a feszületet, hanem akit odatettek. Az aztán elment a templomhoz, elhozta a halottas házhoz, másnap elhozták a zászlókat, de annak nem mondták, hogy zászló, csak azt, hogy kereszt: háromnyelű kereszt, egynyelű kereszt. Mindegyikre köttek fejkendőket, amit végül az kapott meg, aki vitte a keresztet. Ha kicsi gyermek halt meg, akkor ruháskákat¹⁴ kötöttek a keresztre. Ilyenkor elől a feszület, utána anygalkereszt, ami csak egynyelű, ha nagyobbacska, háromnyelűt vitték utána. A halottas szekér mellett vitték a gyertyákat, azokra is ilyen ruhákat¹⁵ kötöttek.

Ha eladósorban lévő leány halt meg, akkor lányok vitték a koporsóját, s ha nem voltak olyan kemény lányok, akkor legényeket tettek oda. Feldíszítették, tettek virágokat a fejire, mintha nyírásza¹⁶ lenne. Mikor a sírba tették mondták: Éltemben violáknál, szebb voltam a rózsáknál, / Egyedül szerelme lettem Krisztus jegyese. / Örömmel mennyebe, nyugodjék békecsébe...

Ha legény halt meg, akkor is úgy temették, mintha nyirel¹⁷ lenne.

*„Amíg szaggattak a harangokkal, a gyertyákat meggyújtották, s azok a harangzó idején égtek. A rokonok siratták a halottat. A templomban miséztek, ehhez kitakarták a halottat, s körberakták gyertyákkal, s azok égtek, míg tartott a mise. Azután befedték a koporsót s mentek a *cintoromba*.”¹⁸ Mikor elindult a gyászmenet hazulról, akkor kezdték a harangozást, aztán ismét, mise végeztével, ahogy a templomból indultak.*

*Temetéskor a halott lába napfeljövétel felé mutatott, tehát arccal kelet felé, mindig így temették el. A temetőben sorba haladtak a sírokkal, de előfordult, hogy valakit az apja, vagy a testvére mellé helyezték örök nyugalomba. Általában rokonokat hívtak gödröt ásni, ha nem jöttek, akkor fogadtak *idegenyeket*. Gyakran már előtte való nap kiásták, de egy kicsit hagytak belőle, s mikor a hóttat hozták a templomból, akkor végezték be. Arra már nem emlékeztek – leg-*

alábbis az általam kérdezettek – hogy ennek valamikor az lehetett az oka, hogy az éjszaka folyamán a *rosszak* ne költözhessenek be a kész sírgödörbe.

A sírnál ismét *kifedték* a halottat, a rokonok megcsókolták. Aztán *födelezték be*, vásznat tettek a koporsó alá, s azzal eresztették be a gödörösók. Ez a vászon a gödörösóké lett, ezen kívül kaptak még egy-egy ingre való vásznat. A pap három lapát földet dobott a koporsóra: „*Födből lettünk, födből élünk, és földé és porrá es még leszünk*” – mondta. Mikor beeresztették a gödörbe vége lett a harangszónak. Ilyenkor mindenkit elhívtak a torba, ahol hagyományosan *pitán*,¹⁹ *galuska*,²⁰ *savanyú lé*,²¹ *édeslaska*²² került az asztalra. A gazdagabbak adtak gyertyát és pálinkát is.²³

Amikor a *hóttat bétették* a gödörbe, mindenki dobott rá három marok földet. Úgy tartották, hogy akkor hamarabb elfelejtik, s nem búsulják.

*

EMLÉKEZÉS A HALOTTRA

Ahogy visszatértek a temetőből, *asztalt tettek*, imádkoztak, énekeltek. Akik a torba mentek, kaptak egy rend bort vagy pálinkát. Egy cseppet lecseppentettek belőle a földre: *Isten adjá, essék érettük. Isten bocsássa bűnyeiüket*. Kaptak egy-egy szál gyertyát, s egy kalácsot. Végül pedig azt mondták: *Isten fizesse, az Isten juttassa érettük, aki-ér szánták*.²⁴

*Temetés után, mikor hazamennek, akkor mindenkit meghívnak oda, ahonnan a hóttat eltemették. Az asztalok meg vannak csinálva, mint a lakodalomban, rajta pitánok. Aztán leülnek, ki hol kap helyet. Általában ülésrend nincs, csak annyi, hogy az emberek ülnek a deákkal az asztal végiben, s az asszonyok külön. Mikor mindenki leült, akkor kivisznek néhány tál galuskát, a deák lábra áll, imádkozik a hóttér, s az egész nép is imádkozik. Aztán kezdik hordani a fennjárók az ételeket, előbb a galuskát, aztán tesznek levest, adnak pálinkát es, vaj bort, kinek milyen a tehetsége. A halott számára nem tesznek külön tányért. Ha módja volt a családnak vettek kalácsot, peracet, nálunk azt mondták: *kogli*, s abból mindenkinek adtak egyet-egyed, egy szál gyertyát s egy kalácsot. Utána felszökött a diák, imádkozott a hóttakért, s mindenki hazament. Ilyenkor, ha ment valaki az úton, ilyen szegények, vagy kéregetők, azokat ha akarták, béhítták, s tettek nekik külön ételt, vagy kiadták az útra.*

Ha nyárba volt a tor, akkor máshelyt leteszik az ételt a kertbe. A földre ilyen padra valókat terítenek, arra vásznat, arra az ételt. Mikor az ételt elvégezték, s kelnek fel, akkor azokat a gyertyákat, miket kaptak, mind meggyújtják, az egész nép. A deák elkezd imádkozni, énekelni, aztán megköszönik, amelyik asszony nem szégyelli, rakja el a pitánokat a kebelibe, servetbe köti, s viszi haza a gyermekeknek. Akkor hazamennek, s az Isten bocsásson meg a hóttaknak, hát eltemették.

A torban nagy szokás volt, hogy a szegényeket megajándékozták. Hogy miért van ez a szokás, arról van egy történet.

Volt egy nagygazdaember, s annak vót menyé, annak vót veje, fia, s azt az embert eltemették. S a főzőnyé, ahogy főzte az ételt... de akkor nagy épülettyei vótak, gazdasága, minden..., úgy hogy ő maga sem tudta vót, mi van az élettyiben, olyan vagyonos volt. S ahogy az a szakácsnő főzött, mit kellett, hogy tegyék az asztalra, hát egy szegény asszony ment ott elé, s kérte Isten nevében... s az a főzőné vett egy tányérkát szépecskén, kitötötte, s odatta annak a szegénynek. De senkinek se mondta meg. S ez nálunk történt, én leánka voltam, mikor mondták s én most es észben tartom. Az a szegény megköszönte, megette, s vissza-atta a tálat. Hát, ahogy azt az embert eltemették, ott bornyút vágtak, ott dísznót vágtak, nagy asztalt tettek erőst a hótér.

Hát egyszer menyen be a menyecske a házba egy délben, hát az apósa ott ül a padon. A menyecske megijedett, hát az apósa el vót temetve, a most ott ül az első padon... a menyecske megsírult az ajtóba... de az úgy van, hogy amikor a hóttat megszólícsák, hogy mit keres, vagy mit

vár, vagy métt jött, akkor aki megszólícsa, az hátrafelé kell lépjek hármat. Met akkor ő lépik hátrafelé s a halott lépik vele szemben... s akkor olyan csúful beszélget a halott, hogy az eszed kireked... A menyecske tudta, hogy a hótat meg kell szólítani, s akkor ő hátralépett, s aszongya:

– Krisztus kinszenvedésére kérdem: maga mit keres ittegen?²⁵

S a hótt úgy szólt vissza, mintha hordóból szólna, olyan vastagon... lépett vele szemben, ő még lépett hátrafelé.

– Fiam, aszongya, azért jöttem ide, hogy megmondjam: mekkora asztalt tettetek, s mennyit kötöttetek, az semmi se esett értem. Csak annyi esett értem, amit a szakácsné kiadott egy tál ételt annak a szegénynek az útra, s az ott megette. Csak ennyi vót az enyém eből a nagy kötésből.

S a menyecske aztán megmondta mindenkinek, hogy mit mondott az apósa.

S ez úgy van, hogyha nem adja tiszta szívből, csak böccséből csinálja azt a sok ételt s italt, azt a nagy kötést, hát azzal nem lehet kevélykedni, böcsködni... hanem ha alázatosan odaszánta a hóttért, s ne csak annak, hogy komaasszony s jóbarát, hanem aggyon annak a szegénynek... Met amikor elmenünk itéletre, mikor a hóttak feltámadnak, akkor Krisztus aszongya, hogy a jobbak ájjanak jobbra, s a rosszak ájjanak balra. S Isten öröjzön meg, oda senki ne ájjon. Tik, akik nekem, ha éheztem ennem nem attatok, ha szomjaztam innom nem attatok, ha rongyos voltam ruhát nem attatok... ezt mind elrendezi Krisztus urunk. S akkor a bü-nösök azt mondják, akik balra állnak:

– Há nem es láttuk, há hogy aggyunk, ha nem láttuk?

– Aki az én nevemben jár kérni, az én voltam.

Na, ekkora dolog, hogy az ember arról kell gondoskodjék, hogy a szegénynek aggyon.

*

A GYÁSZ

Ha valaki gyászolt, férfiember, akkor ment hajadonfejjel. Régen általában nem jártak így, s ha láttunk valakit, tudtuk, gyászol. A lányok kibontották a hajukat, s lefésülték. Régen fehériben gyászoltak Lészpeden, fehér ruhában. A férfi, ha gyász érte a családban, nem borotválkozott, úgy maradt, ahogy kapta az idő. Az asszony nem cifrázkodott, de azért megfésülködött. Ahol gyász volt, onnan is elmentek azért a nun-

Simon Ferenc Józsefné, a Népművészet Mestere síremlékének avatása Mekényesen, 2008. október 26-án. Az adományozó Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület nevében Domokos Mária mond beszédet.

tákba,²⁶ de nem táncoltak bár 5-6 hétig, amíg el nem felejtődött... fél esztendeig, addig szégyelltek.

Addig tart a gyász, ameddig akarja. Van, aki egy évig veszen feteke ruhát, de csak az asszonyok, a férfiak nem. Feteke harisnya, feteke ruha (kendő), feteke ingben nem jártak, csak olyan küssebb varrású (kevésbé cifra) inget vettek fel. Csak a házbüliek gyászolták a hóttat, hat hétig.

A temetőbe csak akkor jártak a halotthoz, ha virágot ültettek, vagy a sírt kellett rendbe hozni halottak napjára. Egyébként nem jártak ki a halotthoz.

*

A HALOTT VISSZAJÁRÁSA

Az eltemetett halott visszajárásáról számos történetet hallottam Moldvában. Ilona néni a következőt mesélte.

Az első menyem örökké aszt mondotta, hogy a fiam, a Józsi fél ki-menni éjjel. Mert ők ott laknak velünk egy életben, s az egy olyan jó menyecském volt, hogy annyit nem tudtam rá bántódni, mint egy hajszál. S eccer jöttek ki kacagva, me nagyon szerették egymást. S aszt mondja:

– Tudja-e, máme, Józsim úgy fél, nem megy ki magára pisálni.

S mondom:

– Kati, te, minek nem hallgatsz, mét mondod meg?

JEGYZETEK

1 Kiss Lajos: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. Magyar Nyelvőr CXI. 1987. 2. 223.

2 Halász Péter: Lészped helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 26. Bp., 1983.

3 „... ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni...”. Kallós Zoltánnal beszélget Pozsony Ferenc. In: Ilyés Sándor és Jakab Albert Zsolt (szerk.): Kallós Zoltán 80 éves. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006. 31 – 57., 42.

4 P. Jáki Sándor: Csángóokról, igaz tudósítások. ValóVilág Alapítvány. Bp., 2002. 90.

5 telek, gazdaság

6 itt: hangoskodik, vonyít, tutul

7 Hegedűs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1952. 42.

8 Hegedűs i. m. 42.

9 szoba, lakóhelyiség

10 Hegedűs i. m. 42

11 Hegedűs i. m. 42.

12 Hegedűs i. m. 58.

13 kántor

14 kiskendő, szöttes zsebkendő

15 szöttes kendő

16 menyasszony

17 vőlegény

18 temetőbe

19 kenyériként fogyasztott, kukoricalisztból sült lepény (Péntek János: A moldvai magyar tájnyelv szótára II. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017. 250.)

20 a galuska friss, vagy tartósított növénylevélbe csavart, ízesített zsíros – hagyományosan kukorica – kása (Péntek i. m. 2016. 296.)

21 tyúkból főzött leves erjesztett korpából készült borccsal savanyítva

22 tyúkból főzött leves belefőzött laska (metélt) tésztával (Nyisztor Tinka – Pákozdi Judit: Csángó galuska. Babér Kiadó, Bp., 2009. 43.

23 Hegedűs 1952. 58.

24 Hegedűs 1952. 42-43.

25 itten

26 menyegző, lakodalom (nuntă.rom.)

27 susáva: út, a falu főutcája (șosea, rom.)

28 észre: hozomány, kelengye (zestre, rom.)

29 négy nyúttal szőtt vászon

– Hát nem örökké felköt, s ki kell menni vele. Ha meghalok kend előtt – mondta az urának –, hát én úgy megijesztem, hogy összeszarja magát.

S nem bételjesedett? Jaaj...! Meghalt, felferesztették, s tudja maga, a házunk előtt van egy almafa. No, hát az alatt feresztették fel, s azt a vizet a kert mellé bétöltötték. S amilyen közel volt a szomszéd túlfelől, a kutyájuk oda volt kötve egészen a kert mellé. No, hát halljuk éjjel... Józsi immá özvegynek volt maradva, s velünk hált. A haláleset után hetekkel halljuk, hogy hem-hem-hem..., hem-hem-hem-hem..., a kutya örökké ugatott. S ő el volt este valahová menve, fiatal volt még, hazajött, lefeküdt s elaludt. De a kutya úgy ugatott, hogy a száját nem fogta bé... hem-hem-hem..., hem-hem-hem-hem... mind így ment. Lököm az uramat, – ő küjjel hált –, mondom: Józsi, keljen fel, itt valami jár... Ez a kutya... olyan régen hallgatom, hogy ugat... de hát ez, mondom, hóttat ugat. Úgy gyéren ugat: hem-hem-hem, hallgat el, aztán megint hem-hem-hem-hem..., s olyan rég ugat, mondom, ez hóttat ugat. De ezt a Józsi hallgatta túlfelől. Kérem az uramat: tudja-e, mit mondok én magának? Menjünk csak ki, s nézzük meg, mit ugat ez a kutya! Azt mondja az emberem:

– Te nem tudod, ilyenkor nem jó kimenni.

– Há mé?

– Azétt, mert ha egy hótt találna lenni, s valamelyikünket megijeszti, azt kirekeszti a paradicsomból...

De a kutya esént kezd: hem-hem-hem-hem... Azt mondja Józsi, a fiam:

– Kimegyek én!

S amikor kiment itt az ajtón, s eléfordult ide, ahogy van az almafa... egy világosság jött vele szemben. Akkor ő fogta vissza, hogy jaaaj!...ha meghallták volna, milyen csúful rekegett, mikor eléjött a tötésről: ááá-áááá... így jött, s akkor neki az ajtónak, s hogy az ajtót be nem csukta lenne, lehet meghasadott volna a szüve. S akkor mászott fel ránk az ágyba... de én az uramat addig örökké löktem, hogy szájjon bátran..., lelöktem az ágyról, s kimentünk. S ahogy kimentünk, ahogy volt a háznak a vége, akkor ott fordult el a világosság. Két szememmel láttam én es, az uram es. Úgy ment elé a világosság, nem magasan, hanem amekkorára az ember... s azon a borozdán végig bément addig a susáváig,²⁷ ahol van a temető. Ott kondorodott bé a világosság, ahová azt a feresztő vizet béöntötték, amivel megmosták...

Én aztán megálmodtam más éjen... künn vótam álmomban, s hát így, mind füst, így elől, ne. S hová az a feresztőviz bé volt öntve, ott a pára, az a füst mind járt kereken. Én reggel azokat a mosogatókat összeszedtem, elégettem, s többé sosem láttunk semmit.

Talán azért jöhetett vissza, hogy neki vót egy pózája, ketten egy leánnyal, abból az üdöböl, mikor még legény vót, s Józsi azt akarta, hogy azt Kati sose lássa meg. S ahogy össze volt rakva az észre,²⁸ s voltak azok a türetek, hát egy helyen fölemelte, s oda beszúrta azt a fényképet, hogy ne találja meg senki. S az ott volt maradva, ahogy a menyecskét eltemették. S Józsi azokat a négyeseket²⁹ elatta az öcsém feleséginek, s az, amikor lepedőt szabott belőle, akkor megkapta ott. S akkor engem hivatott, hogy néni Ilona, ne mit kaptam a türet négyesben. Lehet, hogy azért is járt fel, hogy azt megkapja. Mert azt mondják, hogy a hótt mit elteszen, az addig jár, addig keresi, amíg rá kell akadjon. S azt én elvettem, a Józsiat kivágtam mellőle, s a menyecskének odaadtam a leánykori fényképet.

Kis túlzással azt mondhatjuk tehát, hogy a hagyományos moldvai csángómagyar közösségek „együtt éltek” a halottaikkal. Az élők ritkán keresték fel őket a temetőben, de a halottak gyakran „látogatták” élő hozzátartozóikat álmukban, családi beszélgetéseikben, vagy legalábbis képzeletükben. Anélkül, hogy ismernék azt a sokat emlegetett mondást, mely szerint csak az hal meg igazán, akit elfelejtettek.

Halász Péter

Tánc ház – Népzene 2021

A Hagyományok Háza kiadványa

Szerkesztette: Árendás Péter

1. *Figur Jancsi emlékére* (Gömör)
Csernók Klára, Takács Ádám - hegedű, Papp Endre - brácsa, Kuti Sándor - cimbalom, Hanusz Zoltán - nagybőgő
2. *„Megyen a nyáj...”* (Nógrád) – Milus Fruzsina - ének
3. *Hallgató nóta és cafrangok* (Murakeresztúr)
Dobos Levente - hosszúfúrulya
4. *Zalai pásztornóta és kanásztánc*
VIZELI TRIÓ: Vizeli Balázs - hegedű, Vizeli Máté - brácsa, Bognár András - nagybőgő, km. Szabó Dániel - cimbalom
5. *Martinkai népdalok* (Hajdúság) – Harangi Annamária - ének
6. *Oláhos, csendes, csárdás és friss* (Szatmár) – Takács Attila - citera
7. *András köszöntő* (Moldva)
BORÓKA ÉNEKEGYÜTTES: Albert Emília Erika, Juhász Erika, Karácsony Anna, Klenk Réka, Mody Virág, Rácz Boglárka, Sárossy Sarolta, Szabolcsi Flóra, Ungvári Enikő - ének
Gaál Kinga Magdolna - koboz
8. *Moldvai dallamvariációk* (Trunk, Klézse)
Kerekes Enikő - ének, Gyüdi-Tekauer Léna - koboz
9. *Dusnoki rác dallamok* (Duna mente)
BABRA ZENEKAR: Koller Dániel - prím-tambura, Pozsonyi Dávid - basszprím-tambura, ének, Babcsán Bence - tamburakontra, ének, Varga Veronika - tamburabőgő, ének, Réti Benedek - harmonika
10. *Bukovinai keserves* (Tolna megye)
SÜVÖLTŐS EGYÜTTES: Harangi Annamária, Horvát Nikolett, Tóth Lilla - ének; Buglyó Petra Éva, Hajduné Hőgye Zsófia - furulya
11. *Cigány virrasztó és román táncok* (Kővár vidéke)
SERGŐ ZENEKAR: Kovács Dániel - hegedű, Kató Gábor - kontra, Balogh Ábel - nagybőgő
12. *„Búbánatra születtem...”* (Magyarszovát) – Buglyó Petra Éva - ének
13. *Kolozsi hajnali és szapora* (Erdőalja)
ERDŐFŰ: Maruzsenszki Andor, Kiss-Balbinat Ádám - hegedű, Éri Márton - brácsa, Éri Katalin - nagybőgő
14. *„Sír a kis galambom...”* (Tekerepatak) – Hánka Evelin - ének
15. *Eleki joc Botás György repertoárjából* – Barna Anikó - citera
16. *Sajó menti muzsika*
NASZÁLY ZENEKAR: Somogyi Eszter - ének, Horváth Balázs, Albert S. Szilárd - hegedű, Sulák Gergely - kontra, Gólya Márton - cimbalom, Czaier Péter - nagybőgő

Az utolsó levélváltás

Búcsú dr. Gerzanic Magdolnától

2021. február 3-án, életének 86. évében, a németországi Bietigheim-Bissingenben, szerető családjában elhunyt dr. Gerzanic Magdolna. Egy év híján fél évszázada voltunk jó barátok. Barátságunk legfőbb tartóoszlopai az egymás iránt érzett kölcsönös szeretet, tisztelet, a közös érdeklődés, a népzenei hagyományok életben tartásáért végzett, az ő részéről – immár leírhatom – haláláig tartó, önzetlen munka.

2020 őszén, súlyos műtét után még lázasan dolgozott a visszaemlékezéseiben. A KÓTÁ-ban és a Vass Lajos Népzenei Szövetségben több évtizede végzett munkáját kívánta összefoglalni. Fényképeket kért, miután elküldtem, felhívott, boldognak tűnő hangon újságolta, hogy mennyire nagyszerű körülmények között él Zsuzsi lánya és unokái közelében.

December 6-án írt levelében már szerepel az ijesztő mondat: „Végző stádiumban vagyok”. Nem igazán vettem komolyan. Január eleji levelét alább közlöm.

*

GERZANICS MAGDOLNA (2021. JANUÁR 4.) *Mellékelten küldöm a munkámat, amely egy részét tartalmazza a KÓTÁ-ban és a Vass Lajos Népzenei Szövetségben töltött időszakomnak. A kórházból hazakerültem, de az utolsó napjaimat élem. Itthon kezelnek az orvosok, a fájdalom csökkentése érdekében.*

Puszi: Magdi

*

KÓKA ROZÁLIA (2021. JANUÁR 5.) *Édes Magdikám! Még ne halj meg! Még annyi megbeszélni valónk volna. Annyi mindent meg kellene köszönnöm Neked: hogy példaképem voltál, hogy önzetlen segítőt voltál, amikor körülöttem csupa tehetetlen és irigy emberek acsarkodtak segítség helyett. Azt is köszönöm, hogy miután feladtam a Szövetségben való küzdelmet, Te odatartottad a válladat és nem hagytad széthullani.*

Az is jó, hogy összefoglaltad – ha röviden is – a tevékenységedet. Az emberek nagyon feledékenyek! Kár, hogy amióta csak ismerjük egymást, örökké robotolunk, alig volt időnk a magánéletünkre. Így is nagyon jó volt együtt munkálkodni. Bárhogy alakuljon az életünk, szeretettel gondolok Rád, amíg csak élek, kedves „Napsugárkisasszony”.

Rózsi

*

GERZANICS MAGDOLNA (2021. JANUÁR 5.) *Köszönöm kedves soraidat. Bevallom, jól estek. A végző stádium állapotában vagyok. Egy remek orvosi stáb jár ki hozzám a fájdalom csökkentésére. Nekem is szép emlékeim vannak közös munkáinkról. Szeretettel öllelek:*

Magdi

*

Több levelet nem váltottunk. 2008-ban lapunk számára életinterjút készítettem vele, melyben olvasóink szinte születésétől kezdve végigkísérhették az életét. [folkMAGazin, 2008/2–3. sz.] Fájdalommal, nehézségekkel, de rengeteg örömmel és szeretettel, mely tanulságokkal lelt életét az interjú utolsó mondataiban így foglalta össze: „Amikor végignézek az életemen, minden rossz ellenére tudom, hogy szerencsés ember vagyok. Mindig éreztem egy kezet, amely segített. Nevezzük Istennek, vagy nevezzük Sorsnak. Egy biztos, hogy legbelül mindig hittem és hiszek, rendíthetetlenül.”. Isten Veled, Magdika!

Kóka Rozália

Lapzártakor kaptuk a hírt: a Vass Lajos Népzenei Szövetség Kóka Rozáliát a szövetség alapítójaként Vass Lajos Életpálya Díjjal, valamint dr. Gerzanic Magdolnát, a szövetség egykori szakmai vezetőjét posztumusz Vass Lajos Életpálya Díjjal tüntette ki.

Elhunyt Almási István erdélyi népzenekutató

(1934–2021)

Almási István, a XIX. század jeles dalgyűjtőjének, Almási Sámuelnek dédunokája, 1934-ben született Kolozsváron, s ugyanott érettségizett 1951-ben. A Kolozsvári Zeneakadémia hallgatójaként csatlakozott a Jagamas János vezette népzenei terepkutatásokhoz. Érdeklődése homlokterébe hamarosan a népzenei hagyomány kutatása került, amely mellett egy egész életre elkötelezte magát. Miután 1956-ban zenetanári és karvezetői oklevelet szerzett, egészen nyugdíjazásáig a Román Akadémia Kolozsvári Folklór Intézetének tudományos kutatójaként tevékenykedett. Gyűjtéseinek egyik célja az úgynevezett „fehér foltok”, a népzenei szempontból ismeretlen vagy kevéssé ismert területek feltárása volt (Érmellék, Szilágyság, Lápos mente, Aranyosszék, Kis-Küküllő – Maros köze, Nyárad mente, Homoród mente, Háromszék). Több ezer énekes és hangszeres dallamot gyűjtött, s azok nagy részéről lejegyzést is készített.

Fontos szerepet játszott Seprődi János népzenei hagyatékának közreadásában (1974). Számos idevágó témájú publikációja mellett kutatástörténeti érdeklődését tükrözi 1989-ben megvédett doktori disszertációjának címe „Az erdélyi magyar népzene kutatás kezdeti korszaka” (1920-ig). Kiemelkedő jelentőségű a „Szilágysági magyar népzene” című monográfiája (1979). Ugyancsak hiánypótló munka a Iosif Herța-ival készített „245 népi táncdallam” című gyű-

temény. Számos témakört felölölő tudományos közleményeiből két gyűjteményes kötetben jelent meg válogatás az utóbbi években: „A népzene jegyében” (2009), „Most jöttem Erdélyből” (2019). Számos tudományos, közművelődési és oktatási fórumokon tartott előadásokat magyar, román, német és angol nyelven. Nyelvtudását szaktanulmányok többirányú fordításával is kamatoztatta, hozzájárulva ezzel a román, magyar és német nyelvű szakirodalmak átjárhatóságához. A rendszerváltás utáni években előadásokat tartott kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyváradi egyetemeken, az ELTE Folklór Tanszékén és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékén. Munkásságának kényszerű megszakadása nagy veszteség a magyar népzene-tudomány számára. Befejezetlen munkáinak folytatása, gyűjtéseinek közreadása a következő kutatógenerációk nemes feladata. Emlékét megőrizzük és továbbadjuk szellemi utódainknak. (Forrás: BTK ZTI)

Már a zalai dombok párhuzamos vonulatai fölött repül...

Dr. Paksa Katalin (1944–2021)

Elhunyt Dr. Paksa Katalin, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete Népzene- és Néptáncutató Osztály és Archivumának professor emeritája.

Dr. Paksa Katalin 2016-ban Széchenyi-díjat kapott a határainkon túl is nagy jelentőségű, és a magyar népzene kutatás számos területén alapvető újdonságokat felmutató tudományos életműve elismeréseként. [...] 2016 áprilisában – Széchenyi-díja alkalmából – interjúra kértük. Ebből idézzük fel a tudós alakját.

„Hálás vagyok a Jóistennek, hogy sorsomat úgy alakította, hogy népzene kutató lettem. Az embereket általában meghatározza, hogy hol, milyen környezetben születtek és nőttek fel. A zalai táj nekem is meghatározó élményem. Van egy visszatérő álmom: repülök a zalai dombok párhuzamos vonulatai fölött. A helyszín gyermekkori emlékeimből származhat, azt a felejthetetlen látványt idézi, ami az Egerszeg-hegyen lévő szőlőnk tetejéről lenézve élém tárult. Szüleim apai részről paraszti, anyai részről polgári származásúak. Sokat köszönhetek ennek a kettősségnek: már gyerekkoromban megismertem a falusi életet a nagymamámnál töltött nyaralások során Ozmánbükben, a városi környezet pedig lehetőséget adott a művelődésre, olvasásra, zenetanulásra. Szerető családban nőttem föl, és csak sokkal később jöttem rá, hogy az ötvenes években milyen sok nehézséggel kellett megküzdeniük öt gyermeket nevelő szüleimnek. Gyermekként természetesnek tűnt, hogy az ember nem adhatja fel saját belső szuverenitását, a nehézségek pedig valahogyan megoldódnak. Tizennégy éves koromban elkerültem a szülői háztól, de

Egerszegtől sohasem szakadtam el. Azóta is rendszeresen hazajárok. Családi szokás, hogy karácsony másnapján minden évben összejövünk, és a karácsonyfa alatt közösen énekeljük a régi karácsonyi dalokat, amiket gyerekkorunkban tanultunk. Még nem volt hangsúlyos számomra a zenetudományi érdeklődés, mikor Bálint Sándor néprajzprofesszort gyűjtőútján elkísérhettem a szegedi tanyavilágba. Az akkori falusi emberek életéhez magától értetődően hozzátartozott az éneklés – a hatvanas évek végén ez volt a helyzet az elzártabb vidékeken. Megértettem, a népdalokat a közösség sajtójaként használja és adja tovább személyes kapcsolatok révén, a hagyományozás láncolata a legrégebbi múltunkba vezet vissza.

Később már egyedül jártam népdalt gyűjteni az MTA kiküldetésében, az alföldi gyűjtést a Vajdaságban folytattam, a dunántúlit pedig Zalában és a Muravidéken, Baranyában. A tudományos kutatás olykor fárasztó, kitartást, önfegyelmet kíván, mégis csodálatos szellemi élvezet és kaland. Olyasmivel foglalkozhatom, ami a leginkább érdekel, azt remélem, ezzel másoknak is hasznára lehetek. Húsvét közeleg, amit leányom családjával, öt unokám körében töltök. Ahogyan öregszem, s az idő múlik fölöttem, egyre fontosabb a megújuló tavaszban húsvét titkának átélése. Hiszek abban, hogy a halál után – most még felfoghatatlan módon – egy tökéletesebb élet vár ránk.”

Könyvek, szakcikk, előadások garmadáit őrzik fél évszázados tudósi tevékenységének eredményeit.

Matyovszky Márta

(Megjelent a *zaol.hu-n* 2021. február 18-án)

KITÜNTETÉSEK 2021. MÁRCIUS 15. ALKALMÁBÓL

KOSSUTH-DÍJ – Dr. Lovász Irén népdalénekes, néprajzkutató

MAGYAR ÉRDEMREND TISZTIKERESZTJE POLGÁRI TAGOZATA – Dr. Bartha Elek etnográfus

MAGYAR ÉRDEMREND LOVAGKERESZTJE POLGÁRI TAGOZATA

Papp István „Gázsa”, a Magyar Nemzeti Táncgyűttes primása

MAGYAR ARANY ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZATA

Szabó Péter néptáncos, a Népművészet Mestere, az Eleki Román Hagyományőrző Néptáncgyűttes tagja

MAGYAR EZÜST ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZATA

Bajkó Tamás, a Magyar Nemzeti Táncgyűttes színpadmestere

Horváth Eszter táncművész, a Duna Művészegyűttes szólistája

Pintér Tibor, a békéscsabai Csaba Kulturális Egyesület a Táncművészetért civil szervezet alapító tagja

Rónai Zoltán, a Duna Művészegyűttes zenekarának tagja

MAGYAR BRONZ ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZATA

Gergye Zoltán fazekas, a Fügedi Márta Népművészeti Egyesület elnöke

MAGYARORSZÁG KIVÁLÓ MŰVÉSZE

Farkas Zoltán „Batyú” Harangozó Gyula-díjas táncművész, koreográfus, érdemes művész

HARANGOZÓ GYULA-DÍJ

Ifj. Zsuráfszky Zoltán táncművész, a Magyar Állami Népi Együttes táncosa

LISZT FERENC-DÍJ – Navratil Andrea népdalénekes, előadóművész

PRO CULTURA HUNGARICA-DÍJ – Dr. Takács András néptáncgyűjtő, koreográfus

Lőrincz Gergely írásai és rajzai

AMBARUS BÁM CIGÁRIJA

Csikordult egyet az ajtó, ahogy kiengedte Ambrus bámot a kora reggeli napsütésbe. Kis ideig le is kellett hunyja a szemét. Megsimogatta az elejébe szaladó kutyája fejét. Szerette az állatot, azért is adta a Barát nevet neki. Barátjának érezte. Az egész életet szerette, ami őt körülvette. A Cigán nevű lovat, amit éppen a jóelőbb itatott meg. A Ruzsán nevű tehénkéjüket, amelyik nagyban hozzájárult ahhoz, hogy mindennap a négy gyermek elé ennivaló kerüljön. A csapat verebet is kedvtelással nézte, ahogy eltűntek egy bokor sűrűjében. Egy pillangó után is szeretettel nézett, amelyik színes villogással lebegett el előtte, a gémeskút irányába. Ilyen békés, Istent, embert, természetet szerető s tisztelő volt Ambarus bám. Nem úgy a felesége, Emeren. Annak mind a két oldalára kard volt kötve, amiket sűrűn használt is. Könnyen ki lehet találni, hogy kit „kaszabolt” nap mint nap, mikor a gyermekeken kívül ő volt hozzá a legközelebb. Még jó, hogy a gyerekekkel könnyöretesebben bánt. Pedig szegén ember még a pókot is kivitte az udvarra a szoba sarkából nagytakarításkor, nemhogy ártott volna valakinek is.

Egy szegén család élete csupa spórolásból áll, s hol lehet leginkább spórolni, mint a hason? Mondjuk ki, leginkább az Ambarus bám hasán! A minap is, nem sokkal az egyik evés után azt találta mondani:

– Te, Emeren! Én még ehetném.

Meg is kapta repeta helyett:

– Mennyen, mennyen! Sze’ most ett meg egy nagy, fél tojást!

Pedig ismerhette azt a székely mondást, mi szerint: egy tojás, nyalánság, két tojás, jóllakás, három tojás, disznóság. Hát, még ha a cigarettáról esett szó, ami Ambrus bám számára a luxus netovábbját jelentette volna, de leginkább csak az utána való áhítózás jutott az ő számára. Emeren naponta, majdnemhogy szálanként mérte ki az asznapi adagot, amiből, ha két cigarettát próbált csinálni, majdnem csak az újságpapír füstjét szívta, ami cigaretta-papír gyanánt szolgált. Ha pedig egy valamirevalót akart csavarni, bizony, csak egyre futotta. Emeren, amíg három ujjal felcsípte a napi adagot, mindig újra elismételte:

– Ambarus! Akár eccer, s akár keccer, evvel ma kend bé kell érje! (Ott és akkor kendezték az asszonyok a férjüket.)

Így aztán Ambarus bám elmélkedhetett azon, hogy a nap melyik szakában „ajándékozta” meg magát vele. Még jó, hogy a víz ingyen van, másképpen Emer azt es csiporral mérné ki neki. Nő! Míndegy. Így es kibírom azt a kicsi üdőt, ami még hátra van.

Szántani indult asznap. Emeren egy tarisznyába dugdosott valami ennivalót. Amint megfordult, hogy a kredencről elvegye a pácska tartót, látta, hogy egy fej hagymát dug a tarisznyába. A lajbija zsebébe csúsztotta a dóznit, a benne szegyenkező néhány szál dohánnyal. Félig üres hassal, de mégis jó érzéssel nézte, hogy a hatar nem törődik Emerennel, növeszti az életet. Olyan erővel szikrázik a nap, hogy szinte a szagát is érezni vélte. Még a trágya szaga is jólesett, amit Harangozó Lázár tegnap hordott ki a földjére.

Olyan érzéssel akasztotta az ekét a szűkre szabott földjébe, mintha imádkozás előtt vetne keresztet. A nagy elérékenyült-ségében még azt a hernyót is megsajnálta, amelyiket éppen most szelt kettőbe az ekevas. Majdhogynem bocsánatot kért tőle. Egy gölya s két varjú szegődött az eke nyomába, szedegetve a napvi-

lagra került, neki való „csemegéket”. Közben mindig újra érezte a zsebében a cigárit ígérő pácska tartót. Már a rá gondolás is nyálat gyűjtött a szájába. Végre felhangzott a falu irányából a Jóistenre gondoltató harangszó.

– Prrr! – hallotta meg a ló a neki majdnem kegyelmet jelentő szócskát. Nagyot tüszentve állott meg a szekér saroglyájára sandítva, ahol pokróccal leterítve volt az ő harapnivalója.

Ambarus bá tarisznyájából is előkerült egy jó sorkalat kenyér, pár vékony szeletecske a szűköngetett kolbászból, a már otthon megpillantott fej hagyma s az újságpapírba csombolyított kicsi só.

– No! Ez es olyan, mint az Emeren „akár eccer, akár keccer-je” – gondolta magába, de hangosan mondani mégse mertte. Belől valami meggátolta ebben a szegény, jó étvágyú embert. Egy ideig nem tudta eldönteni, hogy szűköngetse vagy falja bé egymásután. Aztán mégis a szűköngetés mellett döntött.

– No, most jó a cigári!

Innentől már minden lassan, meggondolva, élvezettel történt. Fölpattintotta a dózni fedelét, beleszagolt. Az újságpapírból, amibe a só volt csomagolva, egy szép, téglalap alakú darabot hasított ki. A dózni fedelét a nagy és a nevetlen ujj közé fogta, amíg azok az aranyszínű dohányszálak a papírba vándoroltak át. A papírosnak azt a részét, aminek ragadni kell, akkurátusan megrágogatta, s végig húzta a nyelvén. Végül is egy jó, elfogadható cigaretta lett belőle.

– Ilyen hamar meggyújtani még vétek lenne. A szájban tartogatás is igen élvezetes egy ideig. Addig megítatom a lovat, s csak azután gyújtom meg, határozta el. Be jó lesz nyugton, leülve nagyot szippantani belőle.

Ahogy eresztené a vödört a kútba, valahogy a hüvejkuja a kút gárgya s a vödör közé került. Eljajdintotta magát akaratlannul. Vesztére, mert a megfizethetetlen cigárijája a kút fenekén állott meg.

– Hamar! Hátha ki tudnám méríteni s megszáritani.

Igen, de ember tervez, – s ebben az esetben – a kút vize végez. A cigaretta kibomlott, s a tartalma szétnyílt, mint egy gyorsan nyíló virág. Miután a szíve újra verni kezdett, sokáig nézett a kútba. Lassan, tagoltan mondta ennek a megveszekedett világnak:

– Me’, Ambarus, „akár eccer s akár keccer”, ma evvel bé kell ér! A szentjit ennek a szép, keserves világnak! Emerennek, kútnak, cigárinak s mindennek! Hát még ezt a kicsi jót se érdemltem meg?!

Tájszavak és kifejezések:

bám = bátyám, bácsi, idősebb férfi

cigári = cigaretta

csombolyított = csomagolt

dózni = cigarettatárca, dohánnytartó

ehetném = éhes vagyok

Emeren, Emer = Emerencia

hernyó = giliszta

kút gárgya = kútkáva

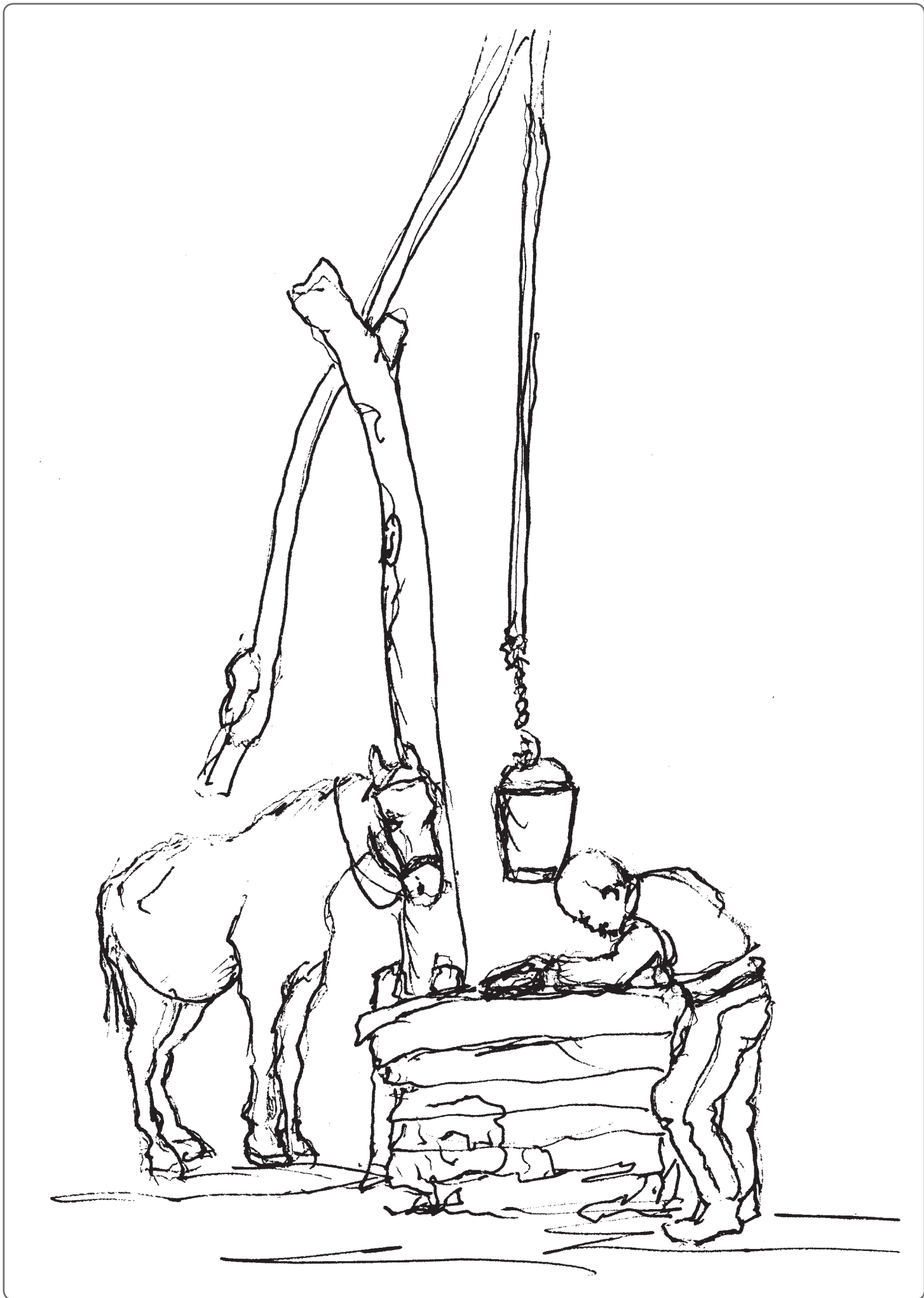
me = nesze, tessék

mind két oldalára kard volt kötve = harcias, zsémbes asszony volt

nevetlen ujj = gyűrűs ujj

pácska tartó = pipadohány tartó

vétek = bűn

A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN

Naplók, levelek, visszaemlékezések – Kóka Rozália sorozata

Küldetésben – Rudolf László (I. rész)

Harminc éve ismerjük egymást. Időről időre, különböző helyszíneken, főként a bukovinai székely közösségünk rendezvényein találkozunk. Beszélgetésre nincs sok idő. Legfeljebb egy-egy: „Min dolgozol?” – röpke kérdés megválaszolására telik. Többnyire embergyűrű veszi körül az asztalkát, amelyen a számítógépe billentyűin billegnek ujjai. Az eléje járulók megilletődött arccal, kikerekedett szemmel bámulják a képernyőt. Szemük láttára, több mint két évszázadra visszamenőleg, a zivataros múlt homályából elősorakoznak az őseik. Rudolf László bukovinai székely családfakutatóval beszélgetek. Csodálom hatalmas, egyedülálló teljesítményét, Istentől megáldott küldetését: összegyűjtötte a világon szétszórt bukovinai székelyeket. Arra kérem, beszéljen életútjáról, az általa véghezvitt hatalmas munka mozzanatjairól, lényegéről.

*

Bátaszéken születtem, most is ott élek, tősgyökeres bátaszékinek tartom magam. Az ötvenes években már nem volt ritka, hogy bukovinai székelyek svábokkal házasodtak össze. Én is egy ilyen vegyes családnak vagyok a sarja, másodszülött gyermeke. Édesanyám Ferenc Zsófia, az eredeti családneve Flexon volt, amit az 1941-es, bácskai kitelepítéskor magyarosítottak. Édesanyám Józseffalván született, édesapám, Rudolf János bátaszéki volt, ott ismerkedtek meg, és kötöttek házasságot 1953-ban. Ötvennégyben született a bátyám, édesapám nagy öröme ötvenötben megszülettem én. Apám nagyon örült, hogy anyám fiúkkal ajándékozta meg. Az én születésemkor nem tudott itthon lenni, feketevágásért a szekszárdi börtönben ült. Néhány hónapot kapott. Édesapám villanszerelő volt, de mellette, télen ő vágta le feketén (a tanács engedélye nélkül) a fél falu disznait.

Ahogy cseperedtem, kiskoromban én is igyekeztem azt csinálni, amit az akkori gyerekek. Nem volt fürdőszobánk, dézsában fürödtünk, nem volt rendes úszógumink, felfújt traktorgumi belsővel úszkáltunk.

Első emlékeim Bukovináról Szentes Krisztina nagymamámhoz kötődnek. Ugyanis gyermekéveimben időm nagy részét a Deák utca 110-ben, náluk töltöttem. A házukban több család is élt együtt, sok gyerek is volt. A bátaszéki unokatestvérekkel és a nagymama első és második házasságából származó, a Ferenc és a Péter gyerekekkel sokszor ott gyűltünk össze, sokat voltunk együtt. Ezért már gyermekkoromban úgy alakult, hogy inkább a bukovinai székely vonalam erősödött fel, pedig én nem szándékosan választottam így.

„Nagyapám, Flexon-Ferenc Fábián”

„Nagymamám, Szentes Krisztina (1926)”

A Rudolf család 1958-ban: Ferenc Zsófia, Rudolf László, ifj. Rudolf János, Rudolf János

Tudtam, hogy a szomszédságban, körben kik bukovinai székelyek, kik jöttek Józseffalváról, kik Hadikfalváról. Az általános iskolában is tudtam, hogy kik azok a gyerekek, akiknek a szülei hasonló módon kerültek Bátaszékre, mint az én édesanyámék. A gimnáziumban meg egyértelmű volt, hogy tudtam, kik a bukovinai székely osztálytársak. Később, amikor már családfákat készítettem, próbáltam olyan családfát szerkeszteni, amelyen egy leszármazási táblán vagyunk mindnyájan, mind az öten, akik egy osztályba jártunk. Nem sikerült, szegről-végről rokonok voltunk, de voltak köztünk, akiknek két „származás” kellett, egy közös ősrre nem sikerült felfűzni mindenkit.

Gyerekként sokszor hallottam, hogy nem Ferenc, hanem Flexon volt a nagyapám eredeti családneve. Kezdem gondolkodni, hogy lehet ez, mi is történhetett. Végül én magam kialakítottam egy történetet. A Flexon név nekem francia hangzásúnak tűnt, ma, az internet korában tudom, hogy ez egy angolszász eredetű név, Angliában és az Egyesült Államokban fordul elő. Akkoriban úgy gondoltam, hogy biztos a napóleoni háborúk idejében, amikor a francia sereg Moszkva ellen vonult Lengyelországon és Galícián keresztül, egy beteg katona ottmaradt Galíciában. Onnan könnyű volt eljutnia Bukovinába, és így kerülhetett Józseffalvára. Sokszor elképzeltem, hogy valahogy így történhetett.

Rudolf papáékhoz is elég gyakran jártam, de mivel Bátaszéken csak apám lakott egyedül a testvérek közül, a másik kettő távolabb élt, az egyik Mohácson, a másik Nagydorogon, ezért az ő gyermekeikkel nem találkoztam túl sűrűn. Rudolf nagypapáék svábul beszéltek, alig értettem belőle egy-két szót. Csak később, gimnazista koromban tanultam németet. Amikor felnőtt lettem, akkor értettem meg, hogy azért fájnak rám a bátaszéki németek, mert nem őket választottam.

Arra büszke vagyok, hogy az általános iskola után a középiskolát is Bátaszéken végeztem. Nagyon érdekes, hogy mivel a bátyám nálam egy évvel idősebb volt, én mindent előbb megtanultam, mint a kortársaim. Amikor iskolába mentem, már tudtam olvasni. A bátyámmal sokat foglalkoztak, és én valahogy, hallás után megtanultam. Később, az iskolában elég volt nekem az órákon odafigyelni, a tananyagot nem kellett otthon újra elolvasni. Az a lényeg, hogy így mindig egy kicsikét előbbre jártam a többiekénél, nem okozott gondot a tanulás.

Az általános iskolából van egy érdekes emlékem. Rendeztek „Verne Gyulából” egy olvasási versenyt. Nekem Verne volt a kedvenc író, megvolt minden, akkor elérhető könyve, el is olvastam egytől egyig. A versenyre minden osztályból tízfős csapatokat vártak. A mi osztályunkból egyedül én mentem el erre a bizonyos olvasási vetélkedőre. Egyedül megnyertem a versenyt a tízfős csapatok előtt.

Ötödikes koromban történt – lehet mondani – a síríg tartó hobbim kialakulása: a sakkozás. Vendégségben voltunk apámmal egy bukovinai székely családnál, ott láttunk először sakktáblát. Azután kaptunk mi is karácsonyra egyet, és kezdtünk sakkozgatni egymással. Édesapám mindig megvert. Amikor végre először én győztem, ő lesöpörte a táblát, és soha többet nem játszott velem. Én viszont örülök, ha Anna lányomat egy-egy gyors partiban meg tudom szorongatni, mert ő nálamnál sokkal jobb sakkozó, és én örülök annak, hogy megver. Édesapám nem így gondolkodott, neki csak addig volt érdekes a játék, amíg ő győzött. Eleinte Ottó nevű, anyai nagybátyám tanítgatott sakkozni, megtanított egy-két fortélyra.

Volt egy általános iskolás osztálytársam, Péter János, mit ad Isten, ő is józseffalvi leszármazott, akinek az apukája szeretett sakkozni. Közel hozzánk, a Mária utcában laktak, eljártam hozzájuk vasárnaponként. Ez a sakkozás eleinte csak rokoni, baráti körben zajlott.

„Unokatestvérem temetésén”

Elsős gimnazista voltam, amikor év elején meghirdették, hogy milyen háziversenyek lesznek, milyen sportágakban, abban a tanévben. Fölsorolták, hogy lesz atlétika, labdarúgás, asztalitenisz. Én megkérdeztem a tanár urat:

- Tanár úr! És sakkból nem lesz?
- Ha megszervezed, lesz!

Én, a kis elsős, nekiálltam és megszerveztem a gimnáziumi sakkbajnokságot. Onnantól kezdve, négy éven keresztül mindig megszerveztük. Annyira népszerű lett az osztályunkban a sakk, hogy külön osztálybajnokságot is rendeztünk, ahol az összes fiú elindult, és a lányok közül is néhányan. Akkor már voltak felmenő rendszerű bajnokságok. Megnyertem a gimnáziumi bajnokságot, tovább mentem járási, ifjúsági versenyre, majd megyeire. Harmadik-negyedik osztályos korunkban részt vettünk a csapatbajnokságon és oklevelet nyertünk. Ezek a tevékenységek is kapcsolódnak a gimnáziumi éveimhez. Abban az időben Bátaszéken nem volt igazi, jó sakkcsapat, csak Bátán. Oda jártak a bátaszékiek is. Egyszer vettem a trafikban egy *Sakkéletet*, a sakkozók havonta megjelenő újságját. Abban olvastam, hogy lesz levelezési sakk. Így az ember, akárhol van a világon, bárhol tud játszani. Beneveztem egy vidéki, falusi bajnokságra. Annyira megkedveltem a levélsakkot, hogy emlékszem, disznóvágáskor kevergettem a zsírt – az volt az én reszortom –, ott is egy kis táblácskán nézegettem az aktuális sakkállást, és gondolkodtam, mi lesz a válaszlépés.

Kicsi elsős koromtól rendszeres olvasója voltam a könyvtárnak. Elmentem minden előadásra, akár a gimnáziumban rendezték, akár máshol a községben. Egyszer Molnár Gábor író jött Bátaszékre előadást tartani. Óriási élmény volt a vele való találkozás. Utána kezdtem olvasni a könyveit és más, hasonló jellegű útleírásokat. Álmodoztam, hogy milyen jó lenne új helyeket megismerni! Érdekel az állatvilág is. Nem tudtam, hogy állatorvos legyek vagy erdész. Ilyeneken gondolkodtam. Közeli volt hozzánk a Kiserdő, oda gyakran kijárogattam. Gyűjtögettem az erdőn a madártollakat, az is érdekelt.

Azt még nem mondtam, általános iskola hetedik-nyolcadik osztályában kiderült, hogy nekem a matematikához az átlagnál nagyobb tehetségem van. Szerettem is nagyon a matematikát! Például megcsináltam azt, hogy első gimnázium után elkértem egy második barátomtól a matek könyvét, és a nyári szünetben végigvettem az egész évi anyagot. Másodikban úgy mentem a matematika órákra, hogy mindent tudtam. Négy év alatt háromszor nyertem meg a Tolna megyei tanulmányi versenyt. Ezekért a megyei versenyekért kaptam különböző jutalmakat. Elsőben Verhovinába, a mai Ungvárra és Munkács környékére mehettem egy üdülőtáborba, magyaros környezetbe. Harmadikban a pszkovi nemzetközi táborba, ahova Moszkván keresztül vezetett az út. Emlékszem, Moszkvában megálltunk, megnéztük Moszkva nevezetességeit.

Negyedikben úgy éreztem, hogy nekem a matematika vonalán kell tovább menni, azért készültem a József Attila Tudományegyetem matematika szakára. Nem tanárnak, mert tanár nem szerettem volna lenni, nem is tudtam pontosan, hogy mit akarok csinálni. Akkor jött az igazgatónk javaslata, hogy próbáljuk meg a felvételt valamelyik külföldi egyetemre. Én ebben azt láttam érdekesnek, hogy a külföldi felvételi a téli szünetben volt. Akiket esélyesnek tartottak, azokat a tavaszi szünetben behívták elbeszélgetésre. Én egyáltalán nem akartam külföldön tanulni, csak arra gondoltam, hogy ha elmegyek ide, akkor majd lesz rutinom, amikor Szegeden kell felvételiznem. A gimnáziumból négyen jelentkezünk, egy srác az NDK-ba, hárman a Szovjetunióba. Akkor még nem lehetett nyugati egyetemre pályázni. Elmentünk a téli szünetben felvételizni.

Úgy választottam ki a szakot, hogy matematikából, fizikából, és orosz nyelvből legyen a felvételi. A Villamos Erőművek Szakot választottam. Apám villanszerelő, a bátyám villanszerelő, nekem nem volt semmi közöm hozzá. Nem akartam én kimenni, csak ki

akartam próbálni magamat. Amikor befejeztük a felvételit a különböző tárgyakból, akkor azt mondták, hogy a legjobb pontszámokat elérőket majd behívják a tavaszi szünetben a minisztériumba egy elbeszélgetésre. Utána döntenek el, hogy ki mehet ki a Szovjetunióba. Még azt is hozzátették, hogy erre a szakra, amit én választottam, összesen egy személyt vesznek fel.

Ballagás előtti napon jött meg az értesítés, hogy felvettek. Akkor kezdtem gondolkodni: mi lesz, ha én ezt most visszautasítom? Egyedül engem vettek fel erre a szakra. A barátom fizikus szakra jelentkezett, tanár akart lenni, nem vették fel se ide, se oda. Mi lesz, ha én is úgy járok, ahogy ő járt, hogy se ide, se oda? Szegény barátom, egy évig a bátaszéki téglagyárban dolgozott.

Sajnos, a szüleim gimnazista koromban elváltak, így édesanyám egyedül nevelt kettőnket. Takarítónői fizetéséből bizony nem dúskálhattunk az anyagiakban. A költségekhez való hozzájárulást a család anyagi helyzetének megfelelően kellett fizetni vagy nem fizetni. Az én esetemben édesanyámnak nem kellett semmit fizetnie, sőt, még ösztöndíjat is kaptam. Bizony, az akkori viszonyok között nyolcvan rubellel kezdtük, az szovjet viszonylatban egy jó munkás fizetése volt. Később ez az összeg a tanulmányi eredmény függvényében még több lett. Ebből kellett fizetni a kollégiumot, ami pár rubel volt, és abból kellett önellátónak lenni. Úgy döntöttem, hogy elfogadom, ki megyek! Már csak az volt a gond, hogy le kellett érettségiznem. Ez volt az egyetlen kikötés, hogy érettségi bizonyítványt kellett produkálnom. Az nem fenyegetett, hogy nem tudok leérettségizni. Július közepén Budapesten volt egy háromnapos felkészítés. Akkor tudtuk meg, hogy a Szovjetunióban hová megyünk, hogy Ukrajnában, Donyeckben fogunk tanulni. Azt sem tudtam, hogy hol van az a város. Ide, Donyeckbe a világ minden tájáról jöttek hallgatók.

Júliusban kimentünk, egy hónapig tanultuk az egyszeregyet, a fizikát, meg a kémiát és a szakszavakat oroszul. Az első félévi vizsgákon nem voltam kitűnő, két négyesem és két ötösöm lett, de év végére már kitűnő lettem.

Az első két évben az egyetemen általános, alapozó tantárgyakat tanultunk, azután következtek a szakmai tantárgyak. Akkor már éreztem, hogy ez nem az én világom. Úgy voltam vele, ha már kijöttem, akkor ezt az iskolát becsületesen végigcsinálom, befejezem. Elvégzem az egyetemet, de nem leszek villamosmérnök. Végül vörös diplomát szereztem. Én nem is tudtam volna ott hagyni az egyetemet, részben a gimnázium miatt, részben anyám miatt.

Amikor hazajöttem kezdő mérnökként, nekem megmondták, hogy állami ösztöndíjas voltam, csak az erőmű beruházási vállalatba mehetek dolgozni. Budapesten jelentkeztem náluk, ők pedig tájékoztattak, hogy az akkori Leninvárosban, Tiszaújvárosban épül egy új erőmű, oda küldenek munkát vállalni. Mindössze négy hónapig voltam ott. Utána átvezényeltek Paksra, az épülő atomerőműhöz. Igen ám, de a külföldön tanuló diákokat egyetem előtt nem vitték el katonának, mint az itthon tanuló fiúkat, hanem csak utána. Pakson voltam január-február – valameddig, és behívtak katonának. Pakson volt katonabrigád, akik az atomerőműben dolgoztak, én nagyon reménykedtem abban, hogy engem is odavisznek. Amikor Szekszárdon bementünk erre a bevonulásra, ott tudtuk meg, hogy hova kerülünk. Közölték velem, hogy én Lentibe vonulok be. Azonnal tiltakoztam. Nem azért, mert tudtam, hogy Lentinek milyen rossz a híre, azt sem tudtam, hogy hol van. Reklamáltam, mondtam, hogy küldjenek Paksra: „Nem, nem! A népköztársaságnak Lentiben is szüksége van képzett szakemberekre.”

Annyi volt az előnyöm, hogy az akkori kötelező két év helyett tizenhat hónapot kellett letöltenem. Azon belül nagyon sok helyen voltam. Lentiből vezényeltek minket ide, oda, amoda. Egy alkalommal kihasználták az orosz nyelvtudásomat is, elküldtek Szegedre, a hadsereg kézilabda spartakiádjára. A szovjet csapatnak voltam a tolmácsa. Azoknak a világhírű játékosoknak, akiket a TV-ből ismertem, én lettem a tolmácsa. Azon kívül az utolsó két hónapot nem Lentiben töltöttem, hanem Nagyatádon. Ott mint villamosmérnök kaptam egy villanszerelő-segédet. Azt mondták, ott van egy harckocsi-mosó, teljesen tönkrement az elektronikája, azt kell helyrehozni. Ha meglesz, ők nem törődnek vele, hogy hol töltöm az időt. Elkészült a harckocsi-mosó, a két hónapnak több mint a felét otthon töltöttem Bátaszéken.

Hallottam, hogy Szekszárdon SZÜV (Számítástechnikai és Ügyvitelszervezési Vállalat) számítógép központ létesül. Akkor kezdtek megyei központok létesülni. A számítástechnika közel áll a matekhoz. Jelentkeztem és így lettem programozó. Utána a SZÜV-nek dolgoztam. A mérnöki pályafutásom összesen fél év volt.

1981-ben édesanyámmal Romániában született unokatestvérét látogattuk meg Bukarestben, majd elvonatoztunk Szucsávára. Kivettünk egy szobát az egyik szállodában, s délután kimentünk Józseffalvára. Édesanyám 40 év után tért vissza szülőfalujába, én először jártam ott. Szermán Gizi néni kerestük először, aki Józseffalván maradt, de a testvére, Vilma néni Bátaszéken lakott. Érkezésünk hírére előkerült a másik ember is, aki nem települt át 1941-ben: Nagy János. Késő éjszakába nyúlóan beszélgettünk velük. Hiába mondtuk, hogy nekünk vissza kell menni Szucsávára a szállodába, ott van minden holmink, a két idős nem engedett el minket: Józseffalván töltöttük az éjszakát is.

Másnap reggel mentünk vissza Szucsávára: amikor a busz elindult, zokogásban törtem ki. Talán Gizi néni és János bácsit sirattam, féltem, hogy nem látom őket soha többet. Talán így volt, ma már nem tudom. Az viszont biztos, hogy ennek az első józseffalvi utazásnak is köszönhető a bukovinai székelyek múltja iránt érzett szenvedélyes érdeklődésem.

Lejegyezte: Kóka Rozália
(folytatása következik)

„Első látogatásom Józseffalván. Édesanyám két oldalán az utolsó két székely lakos: Szermán Gizella és Nagy János”

Balkezes erdélyi falusi vonós muzsikusok

A balkezességet hosszú évszázadokon keresztül valamiféle rendellenes dolognak, szerencsétlen sutaságnak tartották, így a társadalomban elfogadott volt a balkezességről való leszoktatás, legyen szó akár az írásról vagy más tevékenységről. A legtöbb hangszereken való játéknál is egymástól eltérő tevékenységet végez a muzsikus két keze, és a hangszerek kialakítása, hangolása is alapvetően a túlnyomó többségben lévő jobbkezesek számára van kényelmesen kialakítva. Így a hagyományos komolyzenei vonósoktatásban nem veszik figyelembe, hogy a diák jobb- vagy balkezes: a hangszert mindenképpen a bal kézzel, míg a vonót a jobb kézzel fogják. Igencsak furcsának tűnne egy olyan szimfonikus zenekar, ahol az egymás mellett ülő zenekari tagok közül ki bal, ki jobb kézzel fogná a hegedűt vagy a brácsát! A falusi muzsikusok körében azonban nem kellett megfelelni ezeknek a társadalmi normáknak, így közöttük sok olyan vonós zenészt tartunk számon, akik balkezes létükre fordítva fogják a hangszerüket is. Jelen tanulmány róluk szól, közülük is az erdélyi falusi zene kiváló balkezes muzsikusait szedtem egy csoportba.

Mielőtt sorra vennénk a zenészeket, érdemes kitérni arra, hogy a fordítva fogott hangszert át kell-e hangolni. Aki tanult hegedűn játszani, az pontosan tudja, hogy a húrok hangolása lentről felfelé $g-d^1-a^1-e^2$. Ez azt jelenti, hogy a mély húrok esetében át kell nyúlni a fogólapon, míg az e^2 húron fogott magas hangok a fogólap jobb oldalán, az ujjakhoz közelebb esnek, így kényelmesebben elérhetők. Emiatt a balkezes hegedűsök rendszerint áthangolják a hangszerüket, tehát felcserélik a húrok sorrendjét, hogy ugyanilyen kényelmes legyen számukra a hangszerjáték. A főképpen Erdélyben használatos, egyenes pallójú, $g-d^1-a$ hangolású háromhúros brácsa esetében már sokkal egyszerűbb a hangolás megfordítása, hiszen a két szélső húr azonos, csupán egy szekundkülönbséggel van felhangolva. Tudnunk kell, hogy a háromhúros brácsát használó kontrások harmóniakészlete sok esetben egyszerűbb, csupán néhány dúrhármast fogtak, és nem játszottak a magasabb fekvésekben. Emiatt többször találkozhatunk olyan kontrással, aki annak ellenére, hogy fordítva fogta a hangszerét, az nem lett áthangolva – egyszerűen a fordított fogásokat tanulta és szokta meg fiatal korában. A balkezes bőgősök esetében még többször előfordul, hogy jobbkézre hangolt bőgőn játszottak, aminek egyrészt praktikus oka lehetett az, hogy így más hangszerén is tudtak játszani, nem kel-

lett a sajátjukat vinni. Másrészt magyarázható azzal, hogy marokra fogták a fogólapot és szintén kerültek a magas fekvéseket. De minden csupán megszokás kérdése: jó példa erre a halmosdi jobbkezes Haraga Florian, aki olyan kéthúros, D–G kvarthangolású csellón játszott, amelynek húrjait fordítva hangolta, azaz a magasabb G-húrt szerelte a vonótartó kéz felőli oldalra. Így tulajdonképpen a nagybőgő két magasabb húrjának megfelelő húrozást használt, de ezek helyét egymással felcserélte. Összegezve: a népi gyakorlatban nem létezett általános szabály, a balkezesek egy része áthangolt hangszereken játszott, egy része jobbkezes hangolásún. Olyan is előfordult, aki a hegedűjét fordítva hangolta, de gond nélkül muzsikált a jobbkezesre hangolt háromhúros brácsán. A legfurcsább talán a magyarszováti felmenőkkel rendelkező, 1973-as születésű Vintila Mírcea esete, aki kilencéves korától tanult hegedülni egy kolozsvári balkezes tanártól, így annak ellenére, hogy ő maga jobbkezes, fordítva fogja és áthangolja a hangszerét!

A balkezes erdélyi népzeneészek számáról nincsenek pontos adatok, statisztika sem készült arra vonatkozóan, hogy a muzsikusok hány százaléka használhatta fordítva a hangszerét. Jelen tanulmány írója is csupán arra vállalkozhatott, hogy a népzenei gyűjtéseken fellelhető balkezes zenészeket összegyűjtse. Van, akiről csupán egyetlen néprajzi fotó vagy hangfelvétel áll rendelkezésünkre, mások felvillannak egy-egy táncgyűjtésen, és vannak olyanok is, akiket több hang- és videofelvételen is tanulmányozhatunk. A felsorolt muzsikusok többsége és a velük készült gyűjtések megtalálhatók a Hagyományok Háza Folkloradatbázisában. A zenészeket hangszerekenként, azon belül ábécé-rendben sorolom fel. Köszönettel tartozom az adatok összegyűjtéséhez nyújtott segítségükért Lengyel Lászlónak, Panek Katinak, Szánthó Zoltánnak, Vavrincez Andrásnak.

*

PRÍMÁSOK

Balog János Udvarhely megyei primás, aki cimbalmosból és csellóból álló zenekarával Vikár Béla 1900-ban készült medeséri fonográf felvételen muzsikált. Az ott felvett *Árvátfalvi kesergő* dallamát Bartók Béla feldolgozta az *I. Rapszódia*ban. [1. kép]

Borcsa „Balog” László (1924–?) felcsíki, csíkszentdomokosi primás, aki átjárt Gyergyóba is muzsikálni. Játékát az 1980-as években Sárosi Bálint, Pávai István és Könczei Árpád is felvette, emellett szerepelt az 1983-ban készült *Balladák filmjében*. Gar-donos a felesége, Hangya Ida volt. [2. kép]

Káló „Cuppa” József (1943–2002) vízmel-léki, héderfajai primás. Hegedűje át volt hangolva, de a háromhúros kontrát jobbkezes hangolással használta. 1986-tól Pávai István és Szánthó Zoltán több felvételt is készített vele, emellett az *Utolsó Óra* gyűjtése is szerepelt 1998 novemberében a szászcsávási zenészek kíséretével. [3. kép]

Kis Péter (1938–?) szilágysági, vérvölgyi primás, játéka Kelemen László és Tötszegi András 1991. január 4-i gyűjtésén látható. Játékának érdekessége, hogy hegedűje nem volt áthangolva.

Lako Dănilă „Stângaci” (1938–2018) mezősegi, magyarfráti román primás. Az *Utolsó Óra* gyűjtéssorozatban 1998 májusában járt Budapesten, ahol több órányi hang- és videofelvétel készült játékaról. [4. kép]

Lantoş Nicolae „Niculița” (sz. 1948) nagybányai román primás, ma is ott él. Bár ismeri a környék falusi dallamait is, leginkább a városi román és cigány repertoárt játssza. Szerepelt az *Életek éneke* című 2006-os dokumentumfilmben, 2014 novemberében pedig a Fonóban is felvették játékát a Hagyományok Háza munkatársai. [5. kép]

Moldovan Giani (sz. 1974) mezősegi, nagysármási primás. A kiváló nagysármási kontrás, Moldován Károly fia, 1998–2014 között az *Utolsó Óra* és a Hagyományok Háza több gyűjtésén is muzsikált, de szerepelt az *Életek éneke* című 2006-os dokumentumfilmben is. A hegedülés mellett kiválóan játszik háromhúros brácsán. [6. kép]

Rostaş Iuliu (sz. 1951) Felsőkosályon született, de Alsókosályra költözött primás, ma is ott él. 2018-ban a Fonóban készült vele hang- és videofelvétel. Repertoárjában a hagyományos észak-mezősegi tánczenék mellett az általánosan ismert népszerű román dallamok is szerepelnek. [7. kép]

Szabó Viktor (1939–2010) mezőkölpényi primás, hagyományos repertoárját apjától, Szabó Lajostól tanulta. Az 1970-es és '80-as években a Maros Művészegyüttesben zenélt, itt fedezte fel Pávai István, aki 1988-ban önálló lemezt is készített vele. Később Magyarországra települt és haláláig a Cifra zenekar primása volt. Játékaról sok órányi hang- és videofelvétel maradt fenn és több publikált CD is megjelent. [8. kép]

Tóbiás József „Kicsi Jóska” (1910–1985k) mezősegi, mezőkeszűi magyar primás, aki egyben a falu harangozója szerepét is betöltötte. Kallós Zoltán már az 1960-as évek közepén felvette játékát, később Deák Márton, Jánosi András és Pávai István is gyűjtött tőle. A remek hegedűs sok régies mezősegi dallamot és érdekes variánsokat játszott. [9. kép]

10

11

12

13

14

15

16

17

Ťuli Carol (sz. 1960) mezőségi, mocii román primás, aki Magyarországon született, és a kiváló szováti primástól, Huszár Janitól tanult muzsikálni. 2004-ben a Hagyományok Házában, 2018-ban a budapesti Fonóban is készült vele hang- és videofelvétel. [10. kép]

Id. Varga Ferenc „Csipás” (1896–1958k) kalotaszegi, bánffyhunyadi primás. Szerepelt az 1943-ban készült *Kalotaszegi madonna* című filmben, valamint muzsikál az 1956. szeptember 16-i magyarvistai gyűjtésen. Tragikus halált halt: elgázolta egy vonat. [11. kép]

KONTRÁSOK

Boros József „Tömény” (1946–2020) kalotaszegi, mérai zenész, aki később Szászfenesre költözött és hivatásos mentősofőrként dolgozott. Kontrázik az 1961 októberi mérai filmfelvételen és bőgőzik Sebő Ferenc 1972 decemberi gyűjtésén. Háromhúros brácsán játszott, csak dúrakkordokat használt.

Csincs „Pongori” Sándor (1932–2001) kutasföldi, magyarózdi kontrás volt Ötvös János „Csija”, majd Barabás Ferenc „Peci” bandájában. Játékukat a Bukaresti TV is rögzítette 1976-ban. Nagyon egyszerű, dúr-mixtúrás harmonizálással kísért, és hangszerre nem volt áthangolva. [12. és 18. kép]

Jámbor Ferenc „Hunya Feri” (1926–1992) vízmelléki, szászcsovási kontrás, Jámbor István primás nagybátyja. Szánthó Zoltán 1990–91-ben készült gyűjtésén hallható a játéka, a háromhúros brácsa mellett primkontrán is játszott. Más csávási kontrásokhoz hasonlóan ő is csak dúrhármasokat használt, de egyszerűbb kontraritmusokkal kísért. Temetéséről Teszáry Miklós videofelvételt is készített. [13. kép]

Kovács Péter (1949–2005) Kis-Szamos menti, fejrői kontrás, az 1990-es évektől gyakran játszott a magyarszováti bandával is. Az *Utolsó Óra* gyűjtésén többször is szerepelt a magyarszováti, a fejrői és a récekeresztúri zenekarokkal. A hangszerre nem volt áthangolva. [14. és 15. kép]

Muza János (1929–2007) kalotaszegi, szászfenesi kontrás. Háromhúros brácsán játszott, nagyon ritmikusan kontrázott és kizárólag dúrakkordokat használt. Az *Utolsó Óra* során 1998 májusában készültek hang- és videofelvételek a szászfenesi zenekarral, játéka ott látható. [16. kép]

*

BŐGŐSÖK

Filaton József „Pupu” (1961–2016) kolozsi bőgős, a szintén bőgős apja több kolozsi gyűjtésen is szerepel. Őt főleg az idősebb bőgősök halála után hívták zenélni, és több kalotaszegi primással is játszott együtt. Az *Utolsó Óra* gyűjtésén is muzsikál a fejrői és a récekeresztúri zenekarral. [15. kép]

Moldován „Farta” Károly (1932–1988) széki csellós. Nem volt állandó bandája, leginkább Moldován „Ilka” György és Szabó István „Püpos” primások bandájában játszott, de elvéve Dobos Károllyal is muzsikált. Játéka 1971–1985 között több széki gyűjtésen hallható. [17. kép]

Sztojka András „Sütemény” (1932–2014) kalotaszegi, szucsági születésű, de Mérába költözött nagybőgős. Játéka leginkább az 1980-as, '90-es években készült mérai gyűjtéseken hallható. [19. kép]

Árendás Péter

KÉPJEGYZÉK

- 1 Vikár Béla gyűjt Balog János zenekarától, Medesér, Udvarhely vm. 1900. Forrás: Néprajzi Múzeum
- 2 Borcsa „Balog” László primás és felesége, Csíkszentdomokos, 1983. Hagyományok Háza Folklorarchívum, Kallós-hagyaték
- 3 Káló „Cuppa” József héderfájai primás a Fonóban, 1998. Hagyományok Háza Folklorarchívum, Halmos-hagyaték
- 4 Magyarfrátai zenészek és táncosok a Fonóban, 1998. Hagyományok Háza Folklorarchívum, Halmos-hagyaték
- 5 Lantos Nicolae „Niculița” nagybányai primás és Covaci Marcel harmonikás a Fonóban, 2014. Fotó: Farkas József
- 6 Moldovan Giani nagysármási primás és Árendás Péter kontrás, Fonó, 2013. Fotó: Baranyai Barbara
- 7 Rostás Iuliu alsókosályi primás, 2018. Fotó: Lengyel „Türei” László
- 8 Szabó Lajos zenekara, Mezőkölpény, 1952. Fotó: Kántor, Marosvásárhely
- 9 Tóbiás József primás és bandája, Mezőkeszű, 1968. Forrás: Néprajzi Múzeum
- 10 Ťuli Carol és Covaci Babuț mocii zenészek, Jászberény, 2018. Fotó: Árendás Péter
- 11 Szüret Bánffyhunyadon, Varga Ferenc „Csipás” és bandája, 1940.
- 12 Ötvös János „Csija” és bandája, Magyarózd, 1969. Forrás: BTK Zenetudományi Intézet
- 13 Mezei Ferenc „Bendős” primás, Jámbor Ferenc „Hunya” kontrás és Jámbor Károly „Suládó” bőgős, Szászcsovás, 1992. Fotó: Szánthó Zoltán
- 14 Gábor Alexandru és Kovács Péter fejrői muzsikusok a Mezőségi Népzene- és Néptáncbörborban Válaszúton, 1997. Hagyományok Háza Folklorarchívum, Halmos-hagyaték
- 15 Fejrői zenészek és Filaton József „Pupu” bőgős a Fonóban, 1998. Hagyományok Háza Folklorarchívum, Halmos-hagyaték
- 16 Szászfenesi zenekar az Utolsó Óra gyűjtésén, 1998. Fotó: Kása Béla
- 17 Ádám István „Pityu” kontrás és Moldován „Farta” Károly csellós, Szék, 1973. Fotó: Kása Béla
- 18 Csincs „Pongori” Sándor magyarózdi kontrás, 1983. Fotó: Pávai István
- 19 Sztojka András „Sütemény” mérai bőgős, 1990-es évek. Hagyományok Háza Folklorarchívum, Halmos-hagyaték

NÉPI KULTÚRÁVAL KIKÖVEZETT UTAK

BESZÉLGETÉS KELEMEN LÁSZLÓVAL, A HAGYOMÁNYOK HÁZA FŐIGAZGATÓJÁVAL

Húszesztendős a Hagyományok Háza, amelynek alapító-főigazgatója a következő évtizedekre másokra bízna az intézmény sorsát. Kelemen Lászlóval a lassú érés természetrajzáról, az intézményalapítás és -mentés epizódjairól és a virtuális világ kihívásairól beszélgettünk.

– Mikor, milyen körülmények között találkozott a népzenevel, a népi kultúrával? Szerelem volt első látásra?

– Nem egészen, hiszen falusi környezetből, Gyergyótróbról származom, a népzene teljesen természetes módon része volt az életnek. Gyermekkoromban citeráztam is, de a táncházmozgalom kapcsán csodálkoztam rá újra, hogy ez a világ egyszerűen bennem létezik. Az erdélyi táncház 1976–1977-es elindulásakor a marosvásárhelyi zeneliceum diákja voltam, egy-két osztálytársam – vásárhelyi zenészdinasztiák sarjai – pedig elkezdett népzenei játszani. Eljártak a bukaresti magyar adás által akkoriban futtatott Kaláka-rendezvényekre, a jelenség általuk gyűrűzött be az osztályba. Amikor legközelebb hazamentem, elkezdtem faggatni a nagyszüleimet, és kértem a szüleimtől egy magnót. Egyhavi fizetésébe került az apámnak, de kaptam egy tizenhárom kilós Unitrát, amellyel aztán mindent felvettem, amit a tágabb család tagjai tudtak, így kezdődött az én népzeneügyvételem. Nálunk azonban nemcsak énekelt mindenki, nagyapám és édesapám hegedült is, nagyapám a „kicsi seregnek” nevezett ditrói gyerektáncházban is muzsikált.

– A mélyvíz azonban később következett, miközben alkalma nyílt kijárni a legendás Kallós Zoltán-féle „iskolát” is. Mit tart e kapcsolat legemlékezetesebb pillanatának?

– Talán a Zoli bácsival való első találkozást. A kolozsvári zeneakadémiára való sikeresen felvételizésem után, 1980-ban találkoztam Tótszegi András „Cucussal”, a helyi táncházmozgalom egyik vezéralakjával. Aki mindjárt megkérdezte: lenne-e kedvem megtanulni brácsázni, a diplomázás előtt álló, s a kihelyezést követően

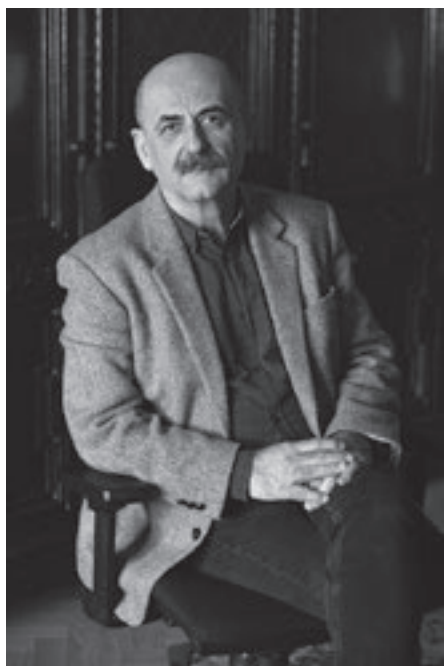

minden bizonnyal Kolozsvártól messze landoló Kostyák Alpár helyébe lépni a Bodfa együttesben. Addig klasszikus hegedűt tanultam, ezért a brácsázás jóval többet igényelt pusztán elhatározásnál. Arról nem is beszélve, hogy brácsám sem volt. Semmi gond, vágta rá Cucus, indulunk Kallós Zoli bácsihoz. Az öreg szemügre vett, megpróbálta bemérni, ki vagyok, mi vagyok, édesanyja, Vilma néni megkínált egy tányér levesel, közben Zoli bácsi elment az egyik raktá-

rába, s egy brácsának látszó tárggyal tért vissza. Vörös színű eszköz volt, legalább negyvenöt centi hosszú, egy mezősegi asztalos készítette. Kaptam hozzá húrokat, egy gyimesi tarisznyát, abba belevágtuk a hangszert, melléje egy *Új guzsalyam mellett* című könyvet, egy példányt a *Balladák könyvéből*. És már indulhattam is a néhány nap múlva kezdődő, első alkalommal szervezendő gyimesi táncbórb.

– Hogyan kezdett tudatosodni önben, hogy csupa megmentésre, átmentésre váró hagyománnyal van dolga?

– Az a típus vagyok, akiben lassan érnek meg a dolgok. Többnyire megérzésből indulok valamilyen irányba, az irányról pedig többnyire csak menet közben bizonyosodik be, hogy jó-e. A népzene számomra nem valamiféle nagy felismerés volt, egyszerűen csak rátaláltam az útra, amely azáltal szélesedett ki jelentősen, hogy Kolozsváron kezdtem el zenélni. A hetvenes-nyolcvanas években a környék igazi kincsesbánya volt. Kalotaszegen például még erejük teljében muzsikáltak a nagy prímások, Varga Ferenc „Csipás”, Fodor Sándor „Neti”, a Samuk, Nonika Miklós „Hitler”, a magyarpalatkai, a magyaszóváti zenekarok. Nagyon sok lehetőség kínálkozott a népi kultúra megismerésére. Fodor Sándor „Netivel” kezdtem muzsi-

Kelemen László
(fotó: Váradi Levente)

Középen ülve Kelemen László dédszülei; jobbról a második férfi és az előtte ülő nő a nagyszülei; nagyanyja karjában Kelemen László édesanyja

*Bodzafa együttes, 1980-as évek eleje
(Kelemen László, Szalay Zoltán, Panek Kati, Papp „Gázsa” István)*

*Juhbemérésen Fodor „Neti” Sándorral
(Kalotaszeg, 1983)*

kálni rendszeresen, és nemcsak azért, mert jól megfizetett, hanem azért is, hogy tanuljak. Közben arra is kezdtem ráébredni, mennyire összetett jelenséggel van dolgom. Hogy ebben a jelentős mértékben még érintetlen világban nagyon sok réteg rakódott egymásra, és ezek között rengeteg átjárás van. Nemcsak a magyar–román–cigány együttélésekből és az egymásra gyakorolt kölcsönös hatásokból, hanem a polgári és az ősi idők közötti viszonyból fakadóan is. És rájöttem, hogy mi, magyarok nem a dallamokat hoztuk magunkkal, hanem a dallamok felépítésének tudását: a „makámot”, a dalalkotási törvényeket, amelyeket kötelességünk átadni a következő generációknak is.

– *A hagyományok, rétegződések intézményi keretek közötti mentése gondolatának megfogalmazódása szinte logikus következménynek tekinthető?*

– Ennek gyökerei a rendszerváltás körüli években keresendők, amikor – a Magyarországra való kényszerű kitepedésem után – már az Ökrös zenekarban muzsikáltam. Adott pillanatban Zelnik Józsefék kikérték az MDF-kormánytól az óbudai Selyemgombolyító épületét, ahol rendezvényházat hoztak létre. Talán ez volt az előkép, amely némileg modellként szolgált a Hagyományok Háza megalakításához. Többször hívtak bennünket koncertezni, táncházat muzsikálni, akkoriban kezdtem gondolkodni azon, milyen jó lenne, ha a mozgalom kapna egy intézményt, hiszen akkor még a Fonó Budai Zeneház sem létezett. Rendszeresen jártam a falvakat, gyűjtöttem,

hazajártam Erdélybe, egyre erősebbé vált bennem a felismerés: ha nem teszünk valamit, ez a kultúra fokozatosan kiszorul, az emberek, akik hordozzák, kihalnak. Két dolog fogalmazódott meg bennem. Egyrészt csináljunk még egy utolsó nagy gyűjtést, rögzítsük, ami még megmaradt – ebből lett az *Utolsó Óra* elnevezésű program. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy a két világháború között születettek még tudják, ismerik ezt a kultúrát, az utánuk jövők viszont már egyre kevésbé. Másrészt szükség van egy intézményre, amely révén élő módon át tudjuk adni az örökséget a következő generációknak.

– *Milyen háttérben reménykedett terve megvalósításához?*

– Soha nem a háttér feltérképezésével kezdem. Több helyen is „háztaltam” a gyűjtési ötletemmel, míg a Fonó vezetője, Lukács József befogadta és kezdetben finanszírozta is az elképzelésemet. Az *Utolsó Óra* körüli lobbizás keretében jutottam el 2000-ben Rockenbauer Zoltánhoz, akiről nem tudtam, hogy néhány napon belül az első Fidesz-kormány művelődési minisztere lesz. Ő kérdezett rá, hogy milyen további jó projekteket lehetne megvalósítani. Akkor adtam elő neki a Hagyományok Házával kapcsolatos tervünket.

– *Hogyan „adta el” a leendő miniszternek az ötletet?*

– Akkorra kapott némi körvonalazást az ötlet, miután néhány emberrel már megtárgyaltuk a dolgot. Így Sebő Ferencsel, aki a Magyar Állami Népi Együttes művészeti vezetőjeként azon gondolkodott, miként lehetne megreformálni az együttes végletekig becsontosodott tevékenységét. Ennek jegyében létrehozta a Martin-médiatá-

Ökrös-turné az USA-ban, Netivel (Mester László, Doór Róbeert, Fodor „Neti” Sándor, Ökrös Csaba, Kelemen László, Molnár Miklós)

Sajtóbejárás a felújítás alatt álló Budai Vigadóban, 2018 áprilisában (fotó: Dusa Gábor)

rat, ami aztán a Hagyományok Háza gyűjteményének egyik alapjává vált. Nekem első sorban a népi kultúra visszatartása volt fontos, hogy annak elemei ne váljanak múzeumi tárgyakká. Ezekről meséltem Rockenbauer Zoltánnak, aki néhány nap múlva, immár miniszterként bejelentette, hogy egyik célkitűzése a Hagyományok Házának megalapítása. Jómagam a Kossuth Rádió *Déli krónikájából* értesültem a dologról, sürgősen be is mentem hozzá, amint lehetett, ő pedig megerősítette, hogy igen, ezt meg kell csinálni. Én nem gondoltam, hogy ezt feltétlenül nekem kellene irányítanom, elismertsége és az Állami Népi Együttes révén való beágyazottsága révén Sebőt tartottam erre a leginkább alkalmasnak. A miniszter azonban rám bízta a dolgot. Kezdetben miniszteri biztосként dolgoztam a koncepciót Sebő Ferencsel és Pávai Istvánnal.

– *Hogyan fogadta a közeg? Például a „megcsontosodott” Magyar Állami Népi Együttes igazgatója?*

– Viccesen indult a dolog, amikor első alkalommal, immár miniszteri biztосként bejelentkeztem a Budai Vigadó – a Hagyományok Háza mai otthona – épületében székelő együttes igazgatójához, Serfőző Sándorhoz, ő azzal fogadott, hogy pillanatnyilag nem tud irodát biztosítani nekem. Erre tüntetőleg leparkoltam a ház előtt, az autómban egy laptopon kezdtem dolgozni. Másnapra lett irodám. Sebővel és Pávai Istvánnal hármásban folytattuk a munkát, gyártottuk az iratokat, hiszen a kötött államigazgatási rendszerben hosszú folyamat a határozatok, minisztériumi és kormánydöntések előkészítése. Amikor 2001-ben igazgatóként átvettem a házat, az ellátmányban két számítógépet találtam, liftünk nem volt, viszont a korábbi évtizedek során kilenc lakást is kialakítottak az épületben, valamennyi lakott volt, az udvaron az emberi élet nyomaival az autóröncsokig bezárólag. A ház felületének kevesebb mint a felébe, körülbelül háromezer négyzetméterre költözhattünk be, százötvennégy fős állománnyal indultunk útnak.

– *Szakmai értelemben melyek voltak az építkezés első lépései?*

– Többek között a Magyar Állami Népi Együttes zenekarának megújítása. Addig az együttesnek volt egy cigányzenekara és egy „parasztzenekara”, amelyek között gyakorlatilag nem létezett kommunikáció, még kevesebb átjárás. Ezen az állapoton kellett változ-

Kallós Zoltán 90. születésnapja a 2016-os Táncháztalálkozón (Székely Levente, Sebő Ferenc, az ünnepelt, Kelemen László, Papp „Gázsa” István – fotó: Méri Barnabás)

tatni. Sikerült megnyernem Radics Ferencet, a kiváló prímást, őt korábban rendszeresen elvittem a Fonóba, ahol megérintette az *Utolsó Órában* hallott falusi cigányzenészek technikája és embersége, elkezdett érdeklődni e zenekultúra iránt. Az első előadás, ahol „összeengedtük” a két zenekart, a 2003-as *Verbunkos* volt, amelynek a zenéjét én állítottam össze. Kibővítettük a Martin-médiatárat is, teljes részlegnyi embert alkalmaztunk, akik a digitalizálással, a katalogizálással, az adatbázis építésével foglalkoztak. Átvettük és kiszélesítettük a Magyar Művelődési Intézet népművészeti osztályát, felnőttképzési intézménnyé akkreditáltattuk a házat, odahoztuk a felvidéki származású Agócs Gergelyt, aki többek között bevezette az élőszavas mesemondás visszatartását. Nagy nyereségnek bizonyult, hogy sikerült megtartanunk az együttes tánckarvezetőjét, Mihályi Gábort, akiből művészeti vezető lett, ma is az együttest vezeti, nagyon sikeresen.

– *Egyévnymi működés után, 2002-ben politikai kurzusváltás következett. Nem érezte veszélyben a Fidesz-érában létrehozott intézetet?*

– Kezdetben éreztem némi gyanakvást, néhány vizsgálat, átvilágítás is érkezett, de mindent rendben lévőnek találtak. A további tevékenységünk zavartalanságának biztosításában oroszlánrésze volt Vitányi Iván MSZP-s parlamenti képviselőnek – aki amúgy a magyarországi táncházmozgalom megalapításának egyik legfontosabb pártolója volt –, 2006-ban ő harcolta ki az akkori kulturális miniszternél, Hiller Istvánnál, hogy ne szüntessenek meg bennünket, pontosabban ne válasszák szét és sorolják be máshová az intézmény különböző egységeit.

– *Az elmúlt évtized fontos megvalósításai közé sorolandó a Budai Vigadó felújítása is. Az intézmény tevékenységének fokozódó elismerése tette lehetővé, vagy elodázhatatlanná vált a dolog?*

– Mindkét szempont érvényes, de a szerencse is fontos szerepet játszott. Első lépésként Naszvadi György államháztartásért felelős volt államtitkár segített, aki a helyszínen tájékozódott a helyzetünkről, az ő segítségével végre liftet építhettünk a házba, illetve néhány fontos javítást hajtottunk végre. Aztán jött a 2016-os „ijedség”, ezúttal Lázár János által, amikor újra az összevonandó intézmények listájára kerültünk, ám végül kiemelt nemzeti intézményként jöttünk ki az ügyből. A teljes felújítás azonban az első, általam rendezett évkezdő rendezvényünkhöz köthető, amelyen alkalmam nyílt beszélni Orbán Viktor miniszterelnökkel a felújítás fontosságáról. Ihletett pillanatnak bizonyult, hamarosan megszületett az erre vonatkozó kormányhatározat, és mivel rákészültem, a felújítási tervek már készen álltak, a költségvetésünkbe foglalt felújítási összegeket maximális hatékonysággal tudtuk felhasználni, sikerült megegyez-

Zenélés a sajtóbejáráson, 2018 áprilisában (Pál István „Szalonna”, Karacs Gyula, Kelemen László, Radics Tamás – fotó: Dusa Gábor)

ni a lakókkal is. Most csúcstechnikával el-
látott színházteremmel rendelkező, szépen
rendbe tett épületben dolgozhatunk. Ma
már alig emlékeznek rá, de a kezdeti otthon-
unknak a MŰPA-t szánták, amit kezdet-
ben el is vállaltam, mivel az előadások szem-
pontjából összehasonlíthatatlanul magasabb
színvonalat biztosított volna. Az akkori kor-
mányzat azonban egységes intendánsi rend-
szerben képzelte el az oda szánt intézmények
– Nemzeti Filharmonikusok, Ludwig-mú-
zeum és a Hagyományok Háza – irányítá-
sát, és ebből a változathoz 2004-ben kihá-
tráltam, azzal érvelve, hogy nem hozhatom
rosszabb helyzetbe az intézményt, mint ami-

„Kelemen László 60” – ünnepi koncert a budapesti Zeneakadémián, 2020-ban
(fotó: Dusa Gábor)

ben van, tekintve, hogy a MŰPA-ban megtűrtként jóval kevesebb
területen dolgozhattunk volna. Akkor is kaptam hideget-meleget a
„szakmától”, de az idő bebizonyította, nekem volt igazam.

– „Költöztek-e” önben időközben az intézmény prioritásai?

– Igen, egyre fontosabbá vált a visszatanítás. Miközben van egy
„agyunk”, az archívum, egy művészeti „lábunk”, az Állami Népi
Együttes, amellyel tömegeket tudunk vonzani a népi kultúra kör-
nyékére, a másik lábunk pedig a közművelődési. Egyre inkább meg-
győződése, hogy a visszatanítás, a módszertani műhelymunka a
leglényegesebb. Ahogy bővülnek a lehetőségeink, a magyar társada-
lom kezdi elfogadni, hogy a népművészet az alapkultúránk ugyan-
olyan súlyú része, mint a nyelvünk, úgy válik egyre fontosabbá a
visszatanítás. Ebbe az irányba haladva szeretném megvalósítani egy
régóta álmodtam, egy művészeti alapiskola elindítását. Az első két év-
ben a népművészet minden ágát tanítanánk szinkretikusan – nép-
zenét, táncot, kézművességet, mesemondást –, ez alatt meg eldől-
ne, kinek mihez van leginkább érzelme, tehetsége.

– A Hagyományok Háza külhoni hálózatának kialakítása is menet
közben érkező felismerés eredménye?

– Korántsem, a ház már a 2001-es alapító okiratában is Kárpát-me-
dencei intézményként szerepel. Sokáig azonban csak informális há-
lózatot tudtunk kiépíteni a határon túliakkal. Természetesen min-
denkiről tudtunk Gyimestől Pozsonyig, aki ezen a területen alko-
tott, de nem tudtunk hozzá szervezett háttérrel biztosítani. Az in-
tézményesítéssel csak az utóbbi öt esztendőben tudtunk érdemben
foglalkozni. Különlegesen fontos a Hagyományok Háza erdélyi lá-
bának létrejötte. Nem a személyes érintettség okán, hanem azért,
mert a magyar paraszti kultúrában Erdély őrizte meg a legsokszí-
nűbben a hagyatékot. Nem véletlen, hogy a világ magyar néptánc-
együttesei repertoárjának hetven-nyolcvan százalékát erdélyi tán-
cok alkotják. Ebből a szempontból Erdély igazi nagyhatalom. Nem
beszélve arról, hogy ma is legalább egymillió-kétszázézer magyar él
ott egy Svájcnál nagyobb területen. A népi kultúra éltetése ugyan-
akkor mindenki számára nyertes játszma, amely által csak gazda-
godni lehet.

– Milyenek itéli az intézmény mai „védeltségét”, begyazottságát?

– Nagyon jónak, elsősorban azért, mert olyan munkát végzünk,
amelyet a magyar társadalom egyre szélesebb körben elismer. Eb-
ben a *Fölszállott a páva* című műsorsorozat óriási szerepet játszik,
hiszen a munkánknak ennél díszesebb „kirakatát” elképzelni sem
lehet. Ott van a Magyar Állami Népi Együttes is, amely mindig telt
ház előtt játszik. Úgy érzem, kezdünk teret nyerni a magyar társa-
dalom tudatában. Az újratánításnak ugyanakkor mindenekelőtt a
hálózatok révén kell megvalósulnia. Mindenhol a lokális anyagot
kell elsősorban megtanítani, csak így tudjuk igazán társadalmiasí-
tani a tevékenységünket. A munkatársaimnak is szoktam monda-
ni: nem gondolhatjuk azt, hogy a teljes magyar társadalmat képe-

sek leszünk átszőni a népi kultúrával, de ha ki tudjuk alakítani azt a
hús százalék körüli nagyon erős réteget, amelynek beépül a lényé-
be, a tudatába, akkor jó munkát végzünk. A határfokunk ma még
megmérhetetlen, legfeljebb néhány olyan adatot tudnék mondani,
mint például hogy a *Páva* nézettsége esetenként nyolc-kilencszáz-
ezres volt, hogy Magyarországon ma több mint kétszázézer ember
táncol néptáncot, vagy hogy a Csoóri Sándor Alapnál évente két-
ezeröttszáz, a teljes Kárpát-medencéből érkező pályázatot bírálunk
el. Ami kétezeröttszáz olyan közösséget feltételez, amelynek tagjai
ezzel a kultúrával foglalkoznak.

– Hús év után elköszönni készül, a novemberben lejárt főigazgatói
mandátuma után nem pályázik újabbra. Miért?

– Mert hús év elég volt, itt az ideje, hogy jöjjenek a fiatalok. Ter-
veim azért még vannak, az egyik érdekében doktorálni is készülök
a Zeneakadémián: visszatelepszem Erdélybe, és szeretném megala-
pítani az egyetemi szintű hangszeres népzenei szakot. Ilyen szem-
pontból Erdély hiteles hely, ahol még sok mindent élő módon meg
lehet tanulni. Az erdélyi Hagyományok Házát vinném tovább a
nyugdíjazásomig, közben meg szeretném minél inkább előtérbe he-
lyezni eredeti szakmámat, a zeneszerzést.

– A koronavírus-járványt övező korlátozásokkal hogyan sikerül meg-
bírkózni az intézménynek?

– Már a 2016-os igazgatói pályázatomban megfogalmaztam a vir-
tuális Hagyományok Háza létrehozásának szükségességét. Akkor
még abból a felismerésből fakadóan, hogy az újabb generációk szá-
mára a világháló, a virtuális világ jelenti az információszerzés fő for-
rását, és ezt az igényt ki kell elégíteni. Erre a világháló alakítot-
ta körülmények rá is erősítettek. Beszereztük a megfelelő eszköze-
ket, és létrehoztuk a *Folkstúdiót*, ahol rengeteg előadást, mesterség-
bemutatót teszünk elérhetővé. Ugyanakkor a *FolkMe* nemzetköz-
i projekttel olyan adatbázist alakítottunk ki, amely lehetővé teszi a
hangszeres visszatanítást. Ami az anyagok digitalizálását illeti, azzal
jobban állunk, mint a katalógizálással, az eddig digitalizált tizen-
ötezer órnyi anyag dallamszintű feldolgozása lassabban halad, ott a
jelenlegi technikai és emberállománnyal körülbelül hatvanévtizednyi
munka vár az utódaimra. Valahogyan fel kellene gyorsítani a folya-
matot, de ez elsősorban a technikai eszközök fejlesztésén, például
a mesterséges intelligencia térnyerésén múlik. A *Fehér foltok* elne-
vezésű programunk létjogosultságát az bizonyítja, hogy bőven van
még felgyűjtendő, élnek felfedezésre váró primások, ott vannak
a magánkézben lévő gyűjtemények, és a régi képek is feldolgozásra
várnak. Jelenleg kétszázharminckét fős emberállománnyal dolgo-
zunk, és a létszám szándékaink szerint tovább szélesedik. Ráadásul
minden újabb generációt meg kell nyerjünk az ügyünknek: szisz-
temes munka, ahogyan hordjuk a kultúrát az emberek között táton-
gó mind nagyobb szakadékokba.

Csinta Samu

Az étkezés mint rítus

Étel- és italáldások az Ószövetségtől az iskolai menzáig – 1. rész

„Mindeneknek szemei tebenned bíznak, Uram, mert te adsz nekik eledelt alkalmas időben...” – így kezdődik a katolikus egyház hivatalos étkezési imája a 144. zsoltár szövegére. Énekelt változata népi gyűjtésből ismert. Amikor először meghallottam gregoriánt tanuló „énekes iskolás” gyermekektől és tanáraiktól ezt a gyönyörű imádságot, átélhettem, mit jelentett eleink számára az étkezés – nemcsak mint egyszerű táplálékbevitel, hanem mint az égiekkel és az ősökkel összekötő rítus.

Magától értetődő tény, hogy az étel és az étkezés az ember életében központi és meghatározó szerepet tölt be, hiszen az életben maradáshoz, létfenntartáshoz nélkülözhetetlen. Éppen ez a központi szerep teszi alkalmassá az ételeket és az étkezéseket arra, hogy a rituálék hordozóivá váljanak. Étel és rítus már a legkorábbi időkben összekapcsolódott, így az ősi hiedelemrendszereknek, és nagy világvallásoknak egyaránt központi elemévé vált. Az étkezési szabályok különbözősége miatt elhatárolódhatnak egymástól egyes népcsoportok, szekták, felekezetek, szellemi irányzatok, világvallások. Az ételfogyasztási rítusok, tabuk eltérőségében emberek százmilliói találják és találják meg az önazonosságukat, amit nagyon sokan akár a mártíromságig is hajlandók vállalni.

Az evés a mindennapjaink része, az ünnepeken (a jeles napokon, életfordulókon), a közösségi munkavégzéskor pedig kiemelt szerepet kap az együttétkezés. Ennek még akkor is rituális szerepe, jellege van, ha ez nem tudatosul bennünk, vagy ha a hétköznapiakból már kikopott. Az alkalomhoz illően feltálat étel, a megterített asztal, maguk az ételek is szimbolikus, mögöttes tartalmak hordozói. Az evés-ivás rituális jellegét erősítette és erősíti sok helyen még ma is az előtte mondott asztali áldás, és a végén a hálaadás, amelynek sajátos gyakorlata a világ minden vallásában kialakult. Az alábbiakban elsősorban a zsidó-keresztény kultúrkör hagyományaiából idézek, történeti-néprajzi adatok alapján.

*

Étkezés előtti áldás az ószövetségi hagyományban

A zsidó tradíció nagyon hosszú időre megy vissza az áldásokkal kapcsolatban. Már Sámuel első könyvében, több mint 3000 évvel ezelőtt (i.e. 1100-1011) olvashatjuk, mikor Saul keresi apja szamarait és Sámueltól várja az útbaigazítást: „Ha bementek a városba, még ott találjátok, mielőtt fölmegy enni az áldozóhalomra, mert nem eszik addig a nép, amíg ő [Sámuel próféta] meg nem érkezik. Ő áldja meg az áldozatot, és azután esznek a meghívottak. Csak menjetek föl, most ott találjátok!”. (1Sámuel 9:13)

Az első században élt zsidó történetíró és hadvezér, Iosephus Flavius *A zsidók története* című művében az étkezési előírások mellett az esszénusok ételekhez szóló áldásait is bemutatta. Az étkezés után elmondott vagy elénekelt asztali áldás Mózes könyvében is megjelenik. Mózes mondja egyik búcsúbeszédében: „...és majd enni fogsz és jóllaksz, és áldani fogod az Örökkévalót azért a jó országért, amit neked adott.”. (5Mózes 8:10.)

A zsidóknál nagy jelentősége van az ételek eredetének, illetve tiszta vagy tisztátalan minőségének, amelynek részletes szabályait már Mózes könyvei is tartalmazzák. Az étkezésekhez kapcsolódó áldások is az ételek eredetével függenek össze. A zsidóságban szinte minden egyes ételfajtára külön-külön áldást mondanak, melyek mindegyike ugyanazzal a bevezetővel kezdődik: Áldott vagy te, örökkévaló istenünk, a világmindenség irányítója. Az ételfajták közül kiemelkedik a kenyér, amely nemcsak a legfontosabb alapítáplálék, de szinte a szimbóluma minden ételnek. Ezért a kenyérré mondandó áldással meg lehet váltani az összes többi áldást is, ha kenyér

Révész Imre (1859–1945): *Ima étkezés előtt*

is szerepel a menüben. A zöldségekre, gyümölcsökre kétféle áldás is van aszerint, hogy a földben, vagy föld fölött (fán, bokron) teremnek. Külön áldások vannak azokra az ételekre is, amelyek lisztből készülnek, de nem kenyérfélék, például a tésztaakra, süteményekre. A borra mint az egyik legtöbb szimbólumot hordozó italra ugyancsak van külön áldásszöveg. Végül minden más italra és mindenféle olyan ételre, amely nem tartozik az előbb említett kategóriákba (például gombára, húsrá, halra) létezik egy általános áldás, amelyet az egész étkezésre is mondhatnak az összes többi helyett.

S hogy mire valók ezek az áldások, ahhoz Kelemen Katalinnak, a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség rabbijának gondolatait idézem. David Cooper a *God is a Verb [Isten egy ige – a szerk.]* című könyvében fejti ki, hogy az Isten nem egy felhőkön üldögélő nagyszakállú bácsi, hanem – mai fogalmakkal – egy olyan láthatatlan, de mindenütt jelenlévő energiaként képzelhető el, amely a történelemben és a világban zajló minden folyamat, történés és cselekvés mögött ott van, úgy, ahogy az égő csipkebokorból Mózeshez szól: „vagyok, aki vagyok”, vagy „vagyok, aki leszek”, „vagyok, akivé válni fogok”. Amikor az étkezések előtt egy pillanatra megállunk rohanó életünkben, és ezeket az áldásokat mondjuk, akkor átélhetjük, hogy az egész világban meglévő isteni energiával kötjük össze ma-

gunkat, azzal az energiával, amely embertársaink tevékenysége révén is hozzásegít ahhoz, hogy ezt a finom ételt most megegyük, és így az étkezéseink a nyugalom, az öröm szigeteivé válhatnak a hétköznapjainkban.

*

A keresztyének étkezési áldásai

Az asztali áldás szokását a keresztyének is tartják Krisztus példája nyomán, aki az evangéliumok tanúsága szerint mindig megáldotta az ételeket és italokat, s ugyanezt tették az apostolok is. Az öt kenyér és két hal csodájának történetében, Máté evangéliumában olvashatunk arról, hogy amikor a sokaság utánament a tengerpartra, pedig el akart vonulni fájdalomban, amikor megtudta, hogy Heródes lefejeztette Keresztelő Jánost, „fogta az öt kenyeret meg a két halat, föltekintett az égbe, és megáldotta őket. Ezután megtörte a kenyereket, odaadta tanítványainak, a tanítványai pedig a népnek. Mindnyájan ettek s jól is laktak. A maradékból tizenkét kosarat teleszedtek. Az aszszonyokat és a gyerekeket nem számítva mintegy ötezer férfi evett.” (Máté 14:19-21)

János halála kapcsán Jézus a saját halálát jelezte előre a kenyér megtörésével, ahogy az utolsó vacsorán tette a tanítványai között: „Amikor eljött az óra, asztalhoz telepedett az apostolokkal együtt, és ezt mondta nekik: »Vágyva vágytam arra, hogy szenvedésem előtt megegyem veletek ezt a húsvéti vacsorát.« [...] Azután vette a poharat, hálát adott, és ezt mondta: »Vegyétek, és osszátok el magatok között! Mert mondom nektek, hogy nem iszom mostantól fogva a szőlőtő terméséből, amíg el nem jön az Isten országa.« És vette a kenyeret, hálát adott, megtörte és e szavakkal adta nekik: »Ez az én testem, amely tiérettetek adatik: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.« Hasonlóképpen vette a poharat is, miután megvacsoráztak, és ezt mondta: »E pohár az új szövetség az én vérem által, amely tiérettetek ontatik ki.«” (Lukács 22:14-20)

ZSIDÓ ÉTKEZÉSI ÁLDÁSOK (MAGYAR FORDÍTÁSBAN)

Kézmosásra:

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, ki megszentelt minket parancsolataival, s meghagyta nekünk, hogy kezet mossunk!

A kenyérre:

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, ki kenyeret ad a földből!

Borivás előtt:

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, aki a szőlő gyümölcsét teremtette!

Lisztből készült étel vagy sütemény előtt (kenyér kivételével):

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, ki mindenféle ételt teremtett!

A fa gyümölcseire:

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, ki a fa gyümölcsét teremtette!

A földben (földön) termő zöldségek-gyümölcsök előtt:

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, ki a föld gyümölcsét teremtette!

Nem fán vagy földön termett étel előtt, például húsról, halról, gombáról, tejről, vízről vagy más italra:

Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Ura, kinek szavára minden termett!

Franz von Defregger (1835–1921): Asztali imádság

Az Apostolok Cselekedeteiben: „azán kezébe vette a kelyhet, hálát adott az Istennek mindannyiuk szeme láttára, megtörte és hozzáfogott enni.”

Az első század végén a keresztyének a zsidó Sabbat-szertartást használták kellő átalakítással a liturgia központi eleménél, az eucharisztikus vacsoránál. A kenyér és bor feletti áldás [lásd a zsidó áldásoknál!] mellett az Úr ama szavait is („Ez az én testem”) megismélték, amelyek az átlényegülést eszközölték. Már Tertullianus egyházatya idejében általános keresztyén szokás volt, hogy étkezés előtt rövid imát mondtak és keresztet vetettek az eledelre. Külön liturgikus szöveg született rá, amelyet a *Római breviárium* is tartalmaz. A szerzetesek körében és egyházi intézményekben ezt mindenütt használják, de a hívők számára sohasem volt kötelező, legfeljebb – a szokásjog alapján – ajánlott.

A különböző felekezetek ima- és énekeskönyveiben régóta szerepelnek étkezéshez kapcsolódó imák és énekek. A legtöbb felekezetenél megtalálható, legismertebb kezdő imádság az étkezés elején: *Jövel, Jézus, (vagy Édes Jézus) légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk! Ámen!* A katolikusok hozzáteszik: *Adjad, Uram, hogy jólesék, Jézus neve dicsérettessék!* Záró imádság az étkezés végén: *Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott! Ámen!*

A hosszabb egyházi liturgikus ételáldás-szövegek folklorizálódásával keletkeztek azok a népi változatok, amelyek közül néhány ismét bekerült a hivatalosan elfogadott énekeskönyvekbe. Legjobb példa erre a katolikusok *Éneklő egyház* címmel kiadott liturgikus népénektára, amelybe az egyházzeneben és a népzeneben egyaránt jártas népzene kutatóknak – például Domokos Pál Péternek, Dobszay Lászlónak, Szendrey Jankának és munkatársaiknak – köszönhetően a gregorián és a népi gyűjtésből származó legértékesebb ének- és imádsághagyomány is bekerülhetett.

*

Asztali áldás a magyar néphagyományban

A két világháború között megjelent *Magyarság néprajza* szerint az asztali áldás általános szokás a magyar népnél: „az étkezést sok helyen imával vagy asztali áldással kezdik, s evés után a gazda a többiek nevében is köszönetet mond a gazdasszonynak, nem fáradságért, mert ez házi kötelessége, hanem a jó ebédért.” A protestáns felekezethez tartozóknál közös étkezés előtt a gazda, esetleg a gazdasszony mondott rövid asztali áldást, a családtagok (és a háznép)

pedig állva, vagy ülve, gyakran egymás kezét fogva mondták utána – írja Kósa László a *Magyar néprajz* kézikönyv VII. kötetében.

A csíkszeredai diák néprajzi kör gyűjtésében egy katolikus székely férfi így emlékezett vissza az esti étkezésekre: *S kész vót a vacsora, most vacsoráni kell. De ha csenditettek, haj-haj!, csak annyit mondtak, haj, s akkor mind térgyen állottunk, s elmondtuk az úrangyalát, met akkor ejsze többet imádkoztunk, mint most. Elmontuk az úrangyalát, az asztali áldást, vacsoráltunk, s aival búttunk le...*

Az áldással megszentelődik az étel. A közös étkezés sorsközösséget jelent, nem az étel mennyisége és fizikai minősége válik fontossá, hanem Isten áldása, az étel ajándék-jellege. A test táplálása mellett a lélek is megkapja a táplálékot, megkülönböztetve az embert az állattól. Mind ezt frappánsan foglalja össze a bukovinai székely anekdota (Istensegítség): *Egy ember elment a városba, hogy eladja a tehénjét. Hát el es adta, s mivel már jó későre járt az üdö, gondolta magában, bémegyem a korcsmába s eszen valamit. Hát a korcsmáros eleibe es tette az ételt. Erre az ember felállott, keresztet vetett s elmondta az asztali áldást. A másik asztalnál fiatal emberek ittak, s kacagtak, hogy meglátták, hogy az ember imádkozik. Az egyik meg es kérdezi: – Hallja, bácsi, maguknál mindenki imádkozik, amikor enni akar? – Nem, például a disznók imádság nélkül futnak a vályúra – válaszol az ember.*

Erre aztán elhallgatott a társaság, többet nem szóltak semmit.

*

Ételszentelés az egyházi liturgiában

Az ételek egyházi keretek közötti megszentelése az egyházi ünnepeken történt. Teológiai hátterét az eucharisztia adja, de a hozzá kapcsolódó népi hiedelmek és laikus gyakorlat ennél jóval komplexebb háttértudást feltételeznek. A húsvéti ételszentelés vagy ételáldás országszerte elterjedt a római és a keleti keresztény egyházban. A megszentelt húsvéti ételeket a régi magyar nyelvben a vallon eredetű kókonya szóval jelölték. Hasonló jelentésű volt keleten, a görög katolikusoknál és a moldvai csángóknál a páska. A megszentelendő ételeket, italokat – tojást, sonkát, kalácsot, tormát, sót, bort, pálinkát – kosárba rakták és szép, szöttek vagy hímmzett terítőkkal takarták le. Tulajdonképpen az ételszentelés egy fajtájának tekint-

Fortepan 129819 / Kotnyek Antal (1955)

hetjük a húsvéti (vagy más alkalommal sorra kerülő) határjárás-kor végzett búzaszentelést is, hiszen ebből készült a régi ember legfőbb tápláléka, a kenyér. Az Úr színváltozásának napján megszentelt szőlő (néhol gyümölcsök is), a Szent János napján szentelt bor, a görögkatolikusok antidórja (papkalács, Jézuska kenyere) ugyan-csak ehető szentelmények, amelynek bajelhárító, gyógyító erőt tulajdonított a néphit.

*

Lakodalmi ételáldás

A nem egyházi keretek között végzett ételáldás, étkezési ima a nagyobb kalendáriumi ünnepek és az életfordulók – keresztelő, lakodalom, halotti tor – szokásrendjének is szerves része volt. A *Magyar Népzene Tára* lakodalmi szokásokat tartalmazó kötetében több helyen is említi az asztali áldást, melyet rendszerint a vőfély, illetve a násznagy, vagy vezetésükkel az egész násznép mondott el. A vacsora befejeztével hálát adtak, s helyenként a Himnusz is elénekelték.

1906-ban Nyáry Albert a *Néprajzi Értesítőben* így ír a palóc lakodalomról: „Tódul be a sok ember a házba, alig lehet megmozdulni az asztal körül. Itt rendet kell előbb csinálni. *Csend! Csendet kérek!* – kiabálja a vőfély s megveri a mestergerendát fokosával. *A' ki hivatalos, az gyűjjön be, a' ki meg nem, a mennyen ki a házbó!* – s lám, egyszerre kitisztul a sok kíváncsítól a szoba. Már le is ülhetnek az asztal mellé. [...] Mielőtt [a cigányok] ráhúznának, ünnepélyes csendben jelt ad a nagynász, s miután elmondja a miatyánkot, üdvözlétet, az asztali áldást is elimádkozza. *Minket Balázs Pali, ezen házigazda behívott egy tisztességes vacsorára, a mivel az Úr Isten ötet megáldotta. Hanem az Istenől mi se vegyük el háladatlanul, hanem aggyunk hálát!* És aztán mindenki vele együtt veti a keresztet.”

A lakodalom persze jó alkalom a vidámságra is. Így az imádságot követően gyakran előfordul, hogy a vőfély az asztali áldás tréfás változatát is előadja a lakodalmi vacsorán:

*Áter páter, apád suszter!
Ó feléges gólya, ki a nyakát lehajtja a tóba,
Kigyóknak békáknak pusztítója!
Uram, büntesd meg a hagymát, miért oly keserű!
Lám, a répa mi milyen édes!
Meg főzheti disznóhússal, orjával,
Te pedig megeheted tormával. Ámen!*

*

Húsvéti ételszentelés Kismányokon – fotó: Makovics Kornél (2020)

Sárközi lakodalom (netpolgar.network.hu)

Szent János áldása

Itt kell megemlítenünk a Szent János-napi borszentelés és a lakodalmi Szent János pohara középkorig visszavezethető szokásának sajátos keveredéséből kialakult népies áldást, amelynek változataival a magyar lakodalmakon és halotti torokban is találkozhatunk. „A lakodalmakban szereplő bor és kalács eredetileg föltétlenül szentelmény volt. Kultikus gyökerei bizonyára még pogány képzetekbe nyúlnak vissza, amelyeket az Egyház mintegy elismert és megszentelt. A templomi áldás gyakorlata azonban megszűnt, hivatalosan feledésbe ment ugyan, de nyomait a nép a maga jellegzetes tradícióitsteteletével napjainkig megőrizte” – írja Bálint Sándor 1938-ban. A gyimesi csángók (katolikusok) a „tésztanemű virágokkal, tojásokkal, aranyozott ékítményekkel felcifrázott nagy lakodalmi kalácsot Szent Jánosnak hívják. Az új pár elfogadja a vendégek ajándékait, utána a Szent János áldása következik, amelyet a vőfély szokott végezni: *Mindeneknek szemei Tereád néznek Uram és Te adsz eledelt nekik alkalmas időben, megnyitod kezeidet és betöltesz minden állapot áldással. Dicsőség, Miatyánk, Üdvözlégy! Könyörödjünk! Áldj meg Uram minket és ezeket a Te ajándékaidat, melyeket a Te jóvoltodból veendők vagyunk. A mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen! Áldja meg az Isten a két egybekelt ifiakat, valamint megáldotta ezen Szent Jánost az égnek harmatjából, a földnek zsírjából! Deus, Uram Isten! Aki ezt nem mondja, ne egyék belőle!* Ezután esznek, isznak, vígadnak.”

Hasonló szövegű áldásról számol be Réső Ensel Sándor a katolikus székeleyeknél, amely ezzel fejeződik be: *... Teljes Szentháromság, ki a mennyet és a földet teremtetted, áldj meg minket minden jóra való mozdulatinkban, valamint ezen szentjánosokat (bogas fonott kalácsokat) megáldottad teremtésnek idején égnek harmatjából, földnek zsírjából! Deus, Uram Isten, adj, de ne hagyj!*

A szolnoki vőfély a kalács feladásánál szintén Szent János áldásáról mond rigmusokat:

*Szent János áldása terjedjen fejünkre,
Bú és bánatunkat fordítsa örömmre :
Bor, búza terméssel, arany, ezüst pénzen!
Mindezekért szükségét ne lássunk pénzből,
Barátság és jókedv ne múljon szívünkben!
Jók legyünk magunknak, jót tegyünk másoknak,
Mert ez fundamentuma földi boldogságnak,
Örömmel, jókedvvel, minden vígasságnak,
Így ha megöregszünk, halni készek legyünk,
Holtunk után mennyben együtt örvendezzünk!*

A középkorban a János apostol ünnepén szentelt borral, ún. jánosborral kínálták meg a csatába induló lovagokat, illetve azokat, akik útrakelnek, búcsúzkodnak, hogy Szent János áldása az út ve-

szélyeitől és kísértéseitől oltalmazza meg őket. Nálunk is évszázados hagyománya van annak, hogy a lakodalom, és más ünnepi összejövetelek, vagy borozgatás végén a búcsúpoharat Szent János tiszteletére kell fenéig üríteni, sőt némely helyeken a János-áldás is elhangzik ilyenkor: „Szent János áldása szálljon e házra és az innen távozókra!”. Tulajdonképpen a haldokló is útra készül, ezért ittattak szentelt bort vele, s a maradékot pedig a halotti torban itták meg a halott emlékeztetére és lelki üdvösségére.

Szeged vidéki halotti torokban az énekes asszony még az 1930-as években is maga mellé vett egy üveg bort és egy kosár fölszelt kenyeret, elénekelvén fölötte a Szent János áldását:

*Szent János áldása szálljon ezön házra,
A benne lakókat fordítsa vígságra,
Hogy a kiseded Jézus tüllünk szállást kérjön,
Istennek áldása mindég rajtunk légyön!
Szent János áldása szálljon a fejünkre,
Bűnkát, bánatunkat fordítsa örömmre,
Bor, búza és gyümölcs hogy bűven teremjön,
Istennek áldása mindég rajtunk légyön!*

Utána eláldotta a kenyeret és a bort, azaz megkínálja a torozókat, esetleg az odasereglett koldusokat.

A koldusok megvendégelésének sajátos módját gyakorolták Mezőkövesden, amelyben az ember formájú miskakancsó is szerepet játszott. Kresz Mária számol be a halálesethez kötődő „szegények etetése” vagy „mennyei lakoma” néven emlegetett rítusról, melyet a megholtak emlékére tartottak, mintegy a gyász, a fájdalom feldolgozásaként. Ilyenkor tizenhárom koldust vendégeltek meg gazdagon, a legszebb tányérokkal megterített asztalnál, úgy, mintha azok az Úrjézus és tizenkét apostola lennének. Az ebéd a szokásos asztali áldással kezdődött. A fogások ugyanazok voltak, amint lakodalomban: volt húsleves, csíkleves, káposzta, tejbekása. Evés után a kolduscsoport vezetője megáldotta a bort. Áldásának utolsó szavai világítják meg az emberfejű kancsó jelentőségét. *Most pedig megáldjuk ezen edény tartalmát. Urunk, Krisztus, mint ahogy a kánai mennyegzőn megjelenni méltóztattál, a vizet borrá változtatván, kérjük ezen csodának emlékére, hogy hallgassd meg a mi alázatos kérésünket, hogy amennyi bor vagyon, volt, vagy lesz ezen kancsóban, annyi ezernyi lélek szabaduljon ki a keserves porgatérium tüüziből!* Ekkor mindenki felállt, és keresztvetéssel mondta: *Áldj meg minket, Atyaisten, áldj meg minket, Fiúisten, áldj meg, Szentlélek Úristen, három személyben egy Isten.* Ezt követően körbeadták az így megszentelt kancsót, s az „áldásborból” mindenki ivott három kortyot: *Atya, Fiú, Szentlélek nevében s másvilágon szenvedő lelkek szabadulására.*

A fenti szövegek az országszerte sok változatban élő verses Szent János-napi köszöntőket idézik, melyek Bálint Sándor szerint minden bizonnyal a Szent János áldásának hajtásai, távolabbi alkalmazásai lehetnek. Szent János áldása felbukkan a somogyi pünkösdőlkben (Tapsony, Sávoly), egy baranyai regölés szövegében (Vásárosdombó), valamint a székely betlehemesben is (Kászonújfalú).

Az ószövetségi ételáldásoktól indultunk, és a címben jelzett végcélunk a mai közösségi gyakorlat bemutatása. A következő részben a népi énekelt asztali áldásokról lesz szó, végül valóban eljutunk a menzáig, ahol a bevezetőben idézett, énekelt zsolnárszöveget hallottam, melyet természetesen majd kottával együtt adok közre néhány további énekkel együtt. Addig is szívből ajánlom az olvasóknak, ha eddig nem tették volna, próbálják ki, milyen érzés, ha mielőtt nekilátnának az evésnek, egy pillanatra lelassulnak, megállnak, és az idézett rövid imaszöveg valamelyikével, vagy saját szavaikkal hálát adnak az asztalukra került ételért.

Juhász Katalin

(A cikk az NKFIH-128925 K-18 projekt keretében készült.)

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 Remembering Mrs Pulika János, Tankó Gizella (1933–2021 Feb. 1.) of Gyimesközéplok/Lunca de Jos, Harghita County, Romania. She met her husband traditional fiddler Pulika János when she was 14. Ten years older than her, he was already making his living as a local traditional fiddler. They eloped when she was 16. By the time she was 21 she had 4 children. Then according to custom in Gyimes, she learned to play **hit cello** (in Hungarian “*ütőgardon*”), so she could accompany her husband when he played at local events. The traditional band in Gyimes consists of two musicians: a fiddler with usually his wife playing hit cello. Together they played for balls, work parties, weddings, christenings, and other celebrations in the Gyimes region. Her husband died in 1989. Hungary recognized her as an excellent traditional musician with the title of “**Master of Folk Arts**” in 2009. She was an exceptionally kind woman, well known by the *táncház* movement. By András Orsolya.

Page 8 Interview with Ágoston Béla musician, composer and recipient of a Halmos Béla Program grant supporting creative work for folk musicians (especially welcome support for musicians during the COVID pandemic). Ágoston Béla is more than a folk musician however, he is active in jazz, world and underground rock music as well. He plays saxophone, bagpipe, clarinet, etc and his projects include bands named: Zuboly, Agostones, Mágustones, FLEMM, Aborder Klezmer Band etc. This grant allows him to work on a piece called “*Csongor és Tünde*”, an ‘ethno operetta’ and not his first work in this genre. By Dömötör Endre.

Page 10 A bit of ethnography for the radio. A piece on the **rules for living the old peasant life**; all areas of life were regulated. Certain kinds of work were done on certain days of the week and there were the days when work was forbidden. Across Hungary baking bread and washing clothes was forbidden on Friday and Saturday. In many places spinning and sewing was not to be done on Friday or on Tuesday. A young man could go courting only on Tuesday, Thursday and Saturday. A second piece tells about **magic and spells**. There were recipes for attracting a sweetheart, sending away a witch or a storm, casting a spell on someone, curing the ill. One example: it was said that the bones of a frog caught on Saint George’s Day worked very well for attracting a lover. Many of the things needed to cast spells or to cure the ill had to be collected either at dawn or at midnight, from 9 places, or from the cemetery, in silence and so on. By Pócs Éva from “*Kis Magyar néprajz a rádióban*” RTV, Minerva, Budapest. 1978.

Page 12 The playing technique of the fiddlers from Transylvania’s Gyimes region (Part I.). The study begins with a statement on why the author chose this topic (his travels from Budapest to the region, etc). It provides a brief description of the region and summary of history and population, then describes the traditional band, the instruments and fiddling techniques. Includes bibliography. This study was submitted in 2018

as part of the author’s application for the title of Young Master of Folk Arts. By Mihó Attila.

Page 18 Folk music in Western India’s Kutch District of the Gujarat Province. While not ethnomusicologists, the writers of this account are textile folk artists who travel to India often. Here they provide observations and impressions of a concert they attended in the city of Bhuj some 6 years ago. By Nagy Mari, Vidák István.

Page 20 Tradition related to death in the village of Lészped/Lespezi in Romanian Moldavia as described by Hungarian Csángó Moldavian informants from the village. These are rural customs of an impoverished agrarian culture, where everything to do with death occurred in the home, until the 3rd day when a procession carried a dead relative to mass, then to the cemetery for burial. Subject matter presented: Signs/superstitions of impending death, dying, customs for preparing the body, crying/wailing for the dead, the funeral procession from the house to the church for mass then burial, remembering the dead, the feast at home after the burial, the grieving period. Rather than visiting the dead in the cemetery, everyone ‘visits’ the dead in their thoughts, dreams, in family conversation... By Halász Péter.

Page 27 Obituary: Dr. Paksa Katalin folk music researcher at the Hungarian Institute of Musicology since 1971. She began her 50 year career working under ethnomusicologists Bálint Sándor and Vargyas Lajos. Her work embraced all areas of ethnomusicology: collection, transcription, categorization, comparison of Hungarian and neighboring ethnic groups, monographic music history examination, research on traditional folk performance, ornamentation, connections between folk and composed music. She was born in Zalaegerszeg, then studied in Pécs and at the Hungarian Academy of Music. She died on February 13th 2021 at the age of 77. By Matyovszky Márta (zaol.hu).

Page 34 Left-handed Transylvanian stringed instrument players. Classical music training obliges left-handed musicians to adapt to the right-handed playing format. However, left-handed Transylvanian village musicians did not have to adapt to the rules of the right-handed classical music world. Their approaches to adapting their instruments have been varied – no particular rule had to be followed: the village musicians have done whatever works for them to get the sound they need. This is a list of left-handed traditional violinists, viola/kontra, cello and double bass players. The list was formed on the basis of personal observation during collection work, and from collection results, photos and recordings in archives at the Hungarian Heritage House. By Árendás Péter.

Page 38 Conversation with Kelemen László – director of the Hungarian Heritage House (HHH). This year the HHH marks 20 years

since it was established. Kelemen László was a key person in the process of rethinking/reformulating the institutions that became the HHH as a government institution with Kelemen as director. His goal has been to build a secure structure to house the Hungarian State Folk Ensemble and various folk archives, provide a „home” for the dance house movement and support education towards keeping folk culture alive. He talks about the importance of developing and using ‘virtual’ means for information sharing and stresses re-teaching/reintroduction as the next important phase – meaning a process of reintroducing folk arts (music, dance, song, crafts, story-telling) back into their original habitat. Kelemen’s mandate as director runs out this year and he wants to hand things over to the younger folks. He intends to obtain a PhD from the Academy of Music and return to his native Transylvania to develop the already established Transylvanian branch of the HHH. By Csinta Samu.

Page 42 Food and tradition: Meals as ritual – blessings for food and drink from the Old Testament to the school cafeteria – Part I. Traditions from the Jewish and Christian cultures based on historical and ethnographic data are discussed, including: blessings for before the meal in the old testament tradition, Christian blessings for meals, blessings for the table in Hungarian folk culture, blessing the food in the religious liturgy (Christian), the „Saint John blessing” for wine and weddings. By Juhász Katalin.

Sue Foy

folkMAG^{az}azin

2021/2, XXVIII. évfolyam, 2. szám

Megjelenik évente 6+1 alkalommal

Kiadja a Táncház Alapítvány

Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán
Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felélő szerkesztő: Grozdits Károly

Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,
Juhász Katalin, Kóka Rozália,
Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.

Lévélcím: 1255 Budapest, Pf. 153

Tel./fax: (36.1) 214-3521

folkmagazin@tanchaz.hu

www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda

Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Országos terjesztés: Lapker Zrt.

Bankszámla-szám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest,

Alagút u. 3. Hungary; Táncház Alapítvány

IBAN: HU28 BIC(SWIFT) KÓD: OTPVHUHB
11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap
Népművészet Kollégiuma

Belső borító: András Orsolya és Pulika Jánosné Tankó Gizella az Erdélyi Prímások Találkozóján – fotó: Dobos Eszter (2019)

Hátsó borító: Asztali fohász – Fortepan 162483 / Iharos Sándor (1939)

20214

2021/2 • XXVIII. évf. 2. szám

FOLKMAGAZIN

nka
Nemzeti Kulturális Alap